ՊԵՏՐՈՍ Յ. ԱԼԱՀԱՅՏՈՅԵԱՆ

ՎԱՆ-ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԲՆՈՐՈՇ ԵՐԳԱՅԻՆ ՆՄՈՒՇՆԵՐ

2015

ՊԵՏՐՈՍ ՅՈՎՍԷՓԻ ԱԼԱՀԱՅՏՈՅԵԱՆ

Ծնած է Պէյրութ, Լիբանան, 1934-ին։

Նախակրթարանի ուսման առընթեր՝ հետեւած է Պէյրութի Պետական Երաժշտանոցի տեսական եւ ջութակի դասընթացքներուն։

1948–1953 թուականներուն՝ երկրորդական կրթութիւնը կը ստանայ Պէյրութի Նշան Փալանճեան Ճեմարանէն ներս։

1954–1955, կը յաճախէ Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանը։ Միաժամանակ մաս կը կազմէ Կոմիտասի աշակերտ Բարսեղ Կանաչեանի համբաւաւոր «Գուսան» երգչախումբին, եւ կ՚օգնէ մաեսթրոյին ձեռագիրներու դասաւորումին եւ սրբագրութիւններու աշխատանքին։

1956-ին կը մեկնի Պելճիքա, ուր Լուվէնի համալսարանին մէջ կ՚ուսանի դեղագործութիւն, եւ ընթացաւարտ ըլլալէ ետք՝ 1961-ին կը վերադառնայ Պէյրութ։ 1965-ին կրկին կը մեկնի Պելճիքա՝ հետեւելու համար Պրիւքսէլի Ազատ Համալսարանին (ULB) երաժշտագիտութեան հնգամեայ դասընթացքներուն։

1970-ին կը վերադառնայ Պէյրութ եւ կը ծաւալէ իր երաժշտական գործունէութիւնները՝ որոնց կարգին Բարսեղ Կանաչեանի նուիրուած ուսումնասիրութիւններու շարքը, գրախօսականներ՝ «Ահեկան» պարբերաթերթին, «Բագին» ամսաթերթին եւ «Հայկազեան Հանդէս»ի սիւնակներէն ներս, ինչպէս նաեւ քննական-քննադատական յօդուածներ «Ազդակ» օրաթերթին մէջ։

1977-էն 1994, կը պաշտօնավարէ Պրիւքսէլի Պետական Ձայնասփիւռ/Հեռատեսիլի կայանէն ներս, որուն ընթացքին նախանձախնդիր կ՚ըլլայ հայ երգ-երաժշտութեան տարածման եւ ծանօթացման նկատմամբ։

1991-ին կը հրաւիրուի Կլենտէյլ՝ ուր իր դասախօսութեան կողքին՝ օտար խմբավարով եւ երգողներով՝ փառաւոր մեկնաբանութեամբ

ՊԵՏՐՈՍ Յ. ԱԼԱՀԱՅՏՈՅԵԱՆ

ՎԱՆ-ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԲՆՈՐՈՇ ԵՐԳԱՅԻՆ ՆՄՈՒՇՆԵՐ

(ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀԱՒԱՔԱԾՈՅԷՆ)

2015

Հրատարակութիւն
Հ.Բ.Ը.Միութեան ՎԱՀՐԱՄ ԱՊՏԱԼԵԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ

Գնահատիչ Յանձնախումբ **Գերապայծառ Լեւոն Արք. Զէքիեան**
(Պատուոյ Անդամ)
Դոկտ. Անդրանիկ Տագէսեան
Արծուի Բախչինեան
Վիգէն Լեւոն Աղդարեան
Երուանդ Գոչունեան
Արամ Սեփեթճեան

Համադրող **Յովակ Ապտալեան**

Կողք եւ ենթախորագիրեր **Համօ Ապտալեան**

Bedros Hovsep Alahaydoyan

VAN-VASBOURAGAN ETHNOLOGICAL TYPICAL SONG SAMPLES
(From Author's Collection)

Ոչ մէկ մասնակի կամ ամբողջական վերահրատարակութիւն թոյլատրելի է առանց գրաւոր արտօնութեան:

© 2015 Պետրոս Յ. Ալահայտոյեան:
Ամէն իրաւունք վերապահուած է հեղինակին:

ISBN: 978-9953-475-11-0

ՁՕՆ՝

Հաւապաւոր վաապուրաևաձցի
խոնարհ ուսուցչապետ
արփացին ընկեր՝

ՀԵՐՈՍ ԳԱԲՐԻԷԼԵԱՆին

Իմ

Խորազգած շնորհակալութիւնները
հետեւեալ խանդավառ հայորդիներուն
իրենց ցուցաբերած ջերմ աջակցութեան համար
սոյն աշխատանքին կապակցութեամբ՝

Տիկին Ծովիկ Մարգարեանին
(Contributing Editor & Music Engraver)

Տիկին Կարինէ Տէր Գէորգեանին

Տիար Սարգիս Մահսէրէճեանին

Վերապատուելի Հրակ Քարակէօզեանին

Տօքթ. Կարպիս Տէր-Եղիայեանին (ՆԿԱՐՆԵՐ)

Վասպուրականի հայրենակց. միութեան

ՎԱՐԱԳ Տարեթերթի Վարչութեան (ՆԿԱՐՆԵՐ)

Տիար Պերճ Ճամճեանին

Տիար Վազգէն Գասապեանին (Ն.Եօրք)

Եւ սիրելի կողակիցիս՝ *Փիոլէթին,*

առանց որուն
այս ուսումնասիրութիւնը չէր հասնէր իր լրումին

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Բանահաւաքի մի այլ հունձք եւս
(Կարինէ Տէր Գէորգեան) 9

Ներածական 17

Ա. ՄԱՍ
Խաչիկ Ներսէսեանի երգած
Վասպուրականի Հայոց Ձորի երգերը 39

Բ. ՄԱՍ
Վան-Վասպուրականի բնորոշ երգերէն օրինակներ 127

Յաւելուած 173

Եզրափակիչ խօսք 177

Ցանկ՝ խտասալիկներու պարփակած երգերու 187

ԲԱՆԱՀԱՒԱՔԻ ՄԻ ԱՅԼ ՀՈՒՆՁՔ ԵՒՍ

Վան-Վասպուրականի ազգագրական բնորոշ երգային նմուշները

«Այս բոլորը – կեանք եւ պատմութիւն, փոխթափանցումներ, ստեղծագործութիւն եւ մշակոյթ կամ ինքնահոլովոյթ – վերջ կը գտնեն 1915–16ին՝ վերջնականապէս, Հայոց Ցեղասպանութեամբ» (Պ. Ալահայտոյեան, Բալուի [եւ տարածաշրջանի] երաժշտական ազգագրական հաւաքածոյ, *Դրազարկ հրատ., Կլենտէյլ, 2009, էջ 76):*

Այո՛, այս բոլորը վերջ գտաւ, պարտադրաբար, ու ստեղծուածը ակամայ փարածուեց աշխարհով մէկ, անհասցէ, ապրիճանաբար հալուելու, սրբուելու, մոռացուելու, սակայն՝ ոչ վերջնականապէս:

Բոլորին չէ վիճակուած պատկանել մի ժողովրդի՝ հայ կոչուած, լինել մասնիկը մի ազգի, որն ունենայ իր ապրած կեանքը երաժշտութեան վերածելու կարողութիւնը, իր առօրեան երգով ու բառով արտայայտելու հմտութիւնը, այն սերունդներին անգիր փոխանցելու վարպետութիւնը, որն է մեր ազգագրական երգերի թաւալումը դարերի միջով: Եւ մի օր էլ հայ կոչուածներից յայտնուեն ոմանք, որ փորձեն վաւերացնել այդ երեւոյթը, այդ բանաւոր արուեստ-արհեստը կրողների հետզհետէ պատմութեան գիրկն անցնելուն զուգընթաց, հաւաքելով այդ երգերը, ձայնագրելով եւ ձայ-

նանիշ ու բառի վերածելով՝ դրանք որպէս փաստաթուղթ ներկայացնել բոլոր հայ կոչուածներին եւ մարդկութեանն՝ ընդհանրապէս:

Խիզախ է: Գործի նկատմամբ սիրահարութիւնն է որ կարող է առաջնորդել նման քայլի, որպէսզի անսաս թէ՛ ժամանակից, թէ՛ նիւթական կորուստներից, թէ՛ կատարես զոհողութիւններ «անվճար արձակուրդ»ներ վերցնելով:

Եւ վերջապէս, Պետրոս Ալահայտոյեանն իր ձայնադարանի հսկայական հաւաքածոյից հայ ժողովրդին է յանձնում մի փունջ եւս՝ Վան-Վասպուրականի ազգագրական բնորոշ երգային նմուշները:

Ալահայտոյեան բանահաւաքի, երաժշտագէտ մտաւորականի կատարած երաժշտագիտական եւ ազգագրական մանրամասն վերլուծումներն ընթերցելը անկարելի է ընկալել առանց ունկնդրելու այդ երգերը: Աստիճանական ընթացքն է. լսել երգը, կարդալ բառերը, յետոյ կարդալ Ալահայտոյեանի վերլուծումը, ապա դարձեալ լսել ու համաձայնել կամ ոչ: Այսինքն կատարուած աշխատանքի վրայ կատարել մի այլ, սեփական աշխատանք՝ որեւէ կարծիք տալուց առաջ:

Որոշեցինք ներկայացնել երկու երգ:

Առաջինը «Շողգամին երգը»ն է (CD II, tr. 9), կատարողութեամբ երգասաց Ենովք Ղազարեանի: Հետա-

քրքրական պարահականութեամբ ծանօթ էինք այս երգին, երբ ուսուցչուհի Մարի Թիւթելեանը (խարբերդ-ցի) երգել էր մեզ այն՝ շաբաթօրեայ դպրոցի աշա-կերտներին սովորեցնելու համար: Ըստ Մարիի՝ այս երգը նրան սովորեցրել էն Հալէպի Հայկազեան ման-կապարտէզում, որին դաշնակով ընկերակցել է ման-կապարտիզպանուհի տիկին Տանտապետեանը: Ներ-կայացրել են նաեւ որպէս թատրոն, որ խորհրդանշում է ուժ, միասնութիւն: Երգի բառերը որպէս բանաստեղ-ծութիւն գոյութիւն ունեն մեր օրերի մանկական դասա-գրքերում: Ալահայտոյեանը գրում է. «“Շողգամի երգը” զուարճալի մանկապատանեկան երգ է, փոքրիկներու՝ շատ սիրելի: Նկատել որ շողգամը դուրս հանելու գործին լծուած են ծերունիները, թոռնիկը եւ ընտանի փոքր կենդանիները: Երիտասարդներ չկան, որպէսզի տրամաբանութիւնը զոհ չերթայ ստեղծուած խաղին... “Շողգամ”ի եղանակը կարծես ներշնչուած ըլլայ հան-րածանօթ “Հապրպան” երգէն»: Այս պարագայում, ծա-նօթ լինելով երգին, կարդացինք վերլուծութիւնը, ապա լսեցինք կատարումը. մէկ գծի վրայ ընթացող, շատ չնչին ելեւէջներով, միօրինակ ընթացք էր, որ կարծես աւելի ընդգծում էր շողգամի հողից դուրս գալ «չուզելը»: «Վայ-վայ», «վույ-վույ» կրկներգները դարձել էին «վա-յ»ը, «վույ»ը: Մեր լսած տարբերակում սակայն, սկզբից եւեթ աշխուժութիւն կար, եւ զգացւում էր շողգամի՝ հողից դուրս գալու «պատրաստակամութիւնը»: Կա՛մ կատարման ժամանակաշրջանը եւ կամ ներկայացնո-

ղի պրամաքանութեամբ էր պայմանաւորւում երգի բնոյթը. իսկ «Հապրպան» երգի հետ կապ ունենալը կարող ենք ընդունել հարցական: Կարծում ենք, երգը՝ երեւոյթին նկարագրելու միջոցով ստեղծուած խաղերգ էր:

Մեր յաջորդ ընտրութիւնն էր «Պանդուխտ վանեցու երգը» (CD I, tr. 2), Խաչիկ Ներսէսեանի կատարմամբ: Այս երգի կատարման այլ տարբերակ չենք լսել: Հայ ժողովրդական երգերի հիմնական թեման՝ պանդխտութիւնն է այստեղ:

Թողիր եմ զինք քօղն իրեսին /
Եօթը օրուայ սուրբ նարօտով,

Եօթը տարի ղարիբ եմ ես /
Միրտս լըցուեր ի կարօտով:

Խեղճ մէրըս իմ ցաւից մեռաւ /
Աչքը իմ ճամբխին մնալով,

Անբախտ կինըս տըռներն ինգեաւ /
Վիզը ծուռ խեղճ-խեղճ մուրալով:

Յուզական եւ ազդեցիկ եղանակը մատուցւում է հետաքրքիր ձայնով: Եղանակը բաղկացած է երկու բաժնից. ներկայացւում է միտքը, ապա այն մի փոքր բարձրութեան վրայ փոխադրելուց յետոյ ետ վայրէջք է կատարւում: Այս շարժումը օրինաչափ չի բաժանուած տողերի միջեւ, որ կարծում ենք երգիչն է

ազատ վերաբերուել, քանի որ կարելի է պահպանել կանոնաւորութիւնը: Երկարաշունչ ձայներից եւ ոչ մէկը չի մնում նոյն բարձրութեան վրայ եւ տարուբերւում են այդ ձայնի շուրջ քառորդ եւ ութերորդական ձայների տատանումներով: Պահանջք է զգացւում մաքրուած լսելու բուն եղանակը:

Ահա հումքի աղբիւր: Եւ հաւաքածոն, ընդհանրապէս. կարելի է ընդունել որպէս հսկայածաւալ հում ատաղձ մեր երաժիշտների համար, թէ՛ կատարելու, թէ՛ ուսումնասիրելու եւ թէ մշակման ենթարկելու դրանք: Մշակութասէր լայն շրջանակները եւս կարող են օգտուել այս վաւերականացած աշխատանքից, ներկայացնելու համար պատմական Հայաստանի այս շրջանի երաժշտական մշակոյթը:

Սոյն աշխատութեան մէջ ընթանում է մի հետաքրքիր երեւոյթ. հեղինակի վերլուծումների ընթացքում հանդիպում ենք պատմութիւն կերտող մանրամասների:

Դռնապան է երգասացը. «“Սասնայ ծռեր”ու երկրորդ երգապատումը Մանուկ Աբեղեանին պատմած է Էջմիածին վանքի դռնապան, յայտնի երգասաց Նախօ քեռին»:

Գիշերային պահակի յատկանիշ. «Քաղցր ձայն ունենալու եւ շատ երգեր գիտնալու պատճառով գիւղի համայնքը նրան նշանակել էր գիւղի գիշերային պահակ»:

Թաթուլ Ալթունեանի (Հայաստանի երգի-պարի համոյթի հիմնադիրը) կենսագրական մանրամասնութիւն. «Այդ որբանոցում էր Թաթուլ Ալթունեանը իր եղբօր հետ. այդ տարիներին նրա մօտ չէր նշմարւում հետաքրքրութիւն ժողովրդական երգերի հանդէպ»:

Ծափերի մօտ կրկնուող երեւոյթի հաստատում. «Վաղուց մոռացած բաներ յիշում էր այն էլ անկողնում, նոր արթնացած պահին»:

Ամուսնութեան աւանդական ջեւ. «...այն օրերում սիրահարութիւն չկար. փղուն ծնողքը յանձն կ՚առնէին հարսնացուն փնտռել-գտնել եւ ծնողքէն անոր ջեռքը խնդրել. սէրը կը կառուցուէր օրէ օր. ամուսնութենէն ետք՝ օճախերդիք-ընտրանիք աւանդական յղացքին շուրջ...»:

Զարմանալիօրէն, այսքան մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւնից յետոյ, հեղինակը, ինչպէս Բալուի (եւ տարածաշրջանի) երաժշտական ազգագրական հաւաքածոյ *հատորում, խուսափում է աշխատանքին «գիտահետազօտական» բնութագրում տալուց: Ըստ մեզ, Սփիւռքում ապրող որոշ երաժշտագէտներ բացառիկ արժէք ու տեղ ունեն մեր ազգային կեանքում, համաշխարհային դասական արուեստի եւ արեւմտահայ մշակոյթի իմացութեամբ, հոգեւոր երաժշտութեան հոգեբանական ըմբռնումով, ինչպէս նաեւ հայրենի աւանդների գիտակցութեամբ: Ակադեմականութիւնը ոչ միշտ է որ կարող է փոխանցել ոգին եւ էութիւնը՝*

դառնալով երբեմն միայն մաթեմատիկական դասաւորում: Անցան այդ ժամանակները, եւ արժանաւորները, նոյնիսկ առանց «շքանշան»ի, պէտք է իրաւունք տան իրենց ամուր տէր կանգնելու իրենց իսկ հիմնած գաղափարներին:

Ինչպէս ազգային երգերի կրողը չէր ուզել կորցնել «իր» երգերը, իր սեփականութիւնը հոգատարութեամբ յանձնել էր վստահելի ձեռքերի, նոյնպիսի հոգատարութեամբ, ներկայացնելու համար կատարած դասաւորումներով, Ալահայտոյեան ազգագրագէտ-բանահաւաքը մեզ է փոխանցում այս նմուշը` Վան-Վասպուրականի ազգագրական բնորոշ երգային նմուշները:

Կարինէ Տէր Գէորգեան

Խաչքար Վանի շրջանէն

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

Ժողովրդական Երգարուեստը – հայ, նաեւ ոչ հայ – տարբեր ըլլալով հանդերձ անհատ արհեստավարժ ստեղծագործողի երգահանական ոճէն, ունի իր ուրոյն ասելակերպը, երգամտածողական ծածուկ բայց յըստակ, հաստատուն ոլորտներն ու բուրմունքը:

Անհատակորիզ եւ ազգագրական ոճերն ու արտայայտչական ձեւակերպարները կրնան «ճակատումի ելլել» իրարու հետ, երբ անհատ յօրինողը – օրինակ Արամ Խաչատուրեան, Պելա Պարթոկ կամ Մանուէլ Տէֆալիա – կը փորձէ, իւրաքանչիւրը իր ձեւով, համամարդկայնացնել, նոյն տարազի մէջ, անհատականն ու շրջանի մը յատուկ ազգագրական երգը՝ բեղմնաւորելով, կազմակերպելով, զարգացնելով, ոճաւորելով, բազմաձայնելով, դաշնաւորելով տուեալ ժողովրդական երգագիծը, մինչեւ անգամ զայն անճանաչելի դարձնելու գնով: Պելա Պարթոկ, օրինակ, վարանած է դասական ծանր կտաւի իր անհատական խրդին մտայղացումի յորձանուտին մէջ ընդգրկելու ի՛ր իսկ հաւաքած-ձայնագրած հունգարական, ռումանական կամ միւս ժողովրդական երգերն ու պարերը, զանոնք հրատարակելով առանձին համակարգով, մինչ Արամ Խաչատուրեան ջանացած է մնալ առաւելագոյնս ժողովրդաբոյր՝ նոյնիսկ իր դասական խստապարոյր

ստեղծագործութեանց մէջ: Մ. Տէֆալիա, վերջապէս, կը գտնուի վերոյիշեալ երկուքի միջեւ, այսինքն, ուղն ու ծուծով թափանցած ըլլալով *ֆլամէնկօ* կամ տարբեր տեսակի արաբօ-սպանական ժողովրդական երգ ու երաժշտութեան մէջ, ան հարազատօրէն յօրինած-ստեղծած է ինքնուրոյն ժողովրդանման կշռութա-մեղեդիական բներգներ եւ, արեւմտեան դասական երգագրութային ճարտար համադրումներով, գունագեղ տարազներով (ուր շատ դիպուկ կարելի է ընդնշմարել թէ կիթառի եւ թէ *զաւրթանիէթ*-ի հնչիւններ), ստեղծած է իրաւ սպանական մթնոլորտ եւ համանուագային շքեղ էջեր: Ի դէպ, այս անհատ-ժողովուրդ երաժշտամտածողութեան միջընդելուզումները շատ խոր եւ բազմաշերտ մշակութաբանական հարցեր են՝ մասնագիտական հետազօտութիւններու արժանի:

Երաժշտագէտներու միջեւ յարաճուն բանավէճի նիւթ է այն, թէ ազգագրական հայ բնիկ *ֆոլքլոր*ը արուե՞ստ է, թէ միայն կենցաղային ամէնօրեայ ապրումի արտայայտաոճ:

Բացայայտ է որ մեր ժողովրդական պարզունակ ու միածիր տոհմիկ-գաւառաբարբառային տողերը, իրենց նոյնքան միածիր երգագիծերով, բաղկացած՝ երկուքէ չորս կողակից-յարակից ձայնանիշերէ, օրինակ սա տողերը՝

Թըլֆըփուրա (տեղանուն) *կէնէչ ա* (կանաչ է)
Առուին նափեր կը կէնչէյա (կ՚երգէ «կոր»),
Ամէն փեղա հաւներ եմ (կ՚ախորժիմ իրմէ)
Քիչ մի աչուին կէնէչ ա (աչքերը կանաչ են...) [Ուրֆա]

պիտի չունենային զգլխիչ մեղեդիա-բանաստեղծական ոլորտներ, սակայն մենք ունինք մի՛ւս հրաշալիքները, այսինքն՝ մեր «Անտունի»ները, «Հոռովել»ները, «Վիպերգ»երը, կամ սգերգերը, որոնց նմանը կարելի չէ գտնել այլուր. այս վերջինները, նոյնիսկ եթէ '*արթ սոնկ*' (գեղարուեստական մակարդակ) որակումին կը դըժկամակինք արժանացնել, անոնք չեն դադրիր խտացած ճշմարտութիւն եւ սրբատաշ աւանդ ըլլալէ, որոնց առջեւ երաժշտագէտ թէ երգահան, հայ թէ օտար, պաշտամունքի կը կանգնին: Կոմիտաս Վարդապետի բազմահանճար ցոլքերէն մէկը կը կայանայ ստուգապէս այս արգահատելի երեւոյթով իբրեւ թէ խեղճուկ գիւղական երգարտայայտութիւնները արուեստի համամարդկային մակարդակին հասցուցած ըլլալու հանգամանքը:

Հայ ժողովրդական բոլոր երգերը, իրենց երկու մասերով, այսինքն եղանակ ու ոտանաւոր – աւանդաբար գրեթէ միշտ եօթը-վանկանի – ունին իրենց գեղեցիկ «բրդոտ» պոչիկը, այսինքն՝ *յանկերգ*-ը, իսկ միեւնոյն երգը, երբ կ՚երգեն մէկէ աւելի անգամներ, տարբեր վայրերու մէջ, ան կը յանգի անխուսափելիօրէն իր հարազատ

երկուորեակի ստեղծման, այսինքն՝ *փարբերակ*-ին (երբեմն աւելի հարստացած կամ աղքատացած)։ Նաեւ, ժողովուրդը միշտ ալ ստեղծած է, մեկնելով տուեալ երգի մը ներքին կառոյցէն, քնքուշ կրկնութիւններու ամբողջ համաստեղութիւն մը, կրկնութիւններ, որոնք կ՚օրօրեն, անկախ յանկերգի օղէնքներէն, ամբողջ երգը, այսպէս վերաշնչաւորելով մայր մեղեդին կամ հիմնական պարերգը կամ պարեղանակը։ Վանի երգերուն մէջ, երգին տողավերջի բառերուն յարատեւ վերառնում-կրկնումը առանձնապէս զարգացած է («Մաքրուհի ջան Մաքրուհի», «Շմամօ ջան Շմամօ», «Վայ վայ, վույ վույ», «Ե՛լ կայնի խաղա / Չե՛մ կըրնա խաղա», «Հով նարէ / Ջան նարէ», եւն)։

Մեր առօրեայ ողջ կեանքը, իր միջուկային բաբախումով, մտած է հայ երգաշխարհէն ներս՝ սկսեալ «*Առաւօտուն բարի լուս*»էն մինչեւ «*Լուսին ելաւ այն լեռնէն*»ը։ Հայ երգը կ՚այցելէ բոյրերով օծուն հայոց խոհանոցը՝ «*Տոլմա կ՚եփենք պիպարով*», կը մտնէ պարտէզէ պարտէզ՝ «*Ծիրանի ծառ*», «*Խնկի ծառ*», կը թռչի բնութեան գիրկը, լեռները՝ «*Ամպել ա ջուն չի գալի*», «*Սարերի վրով*», ողջ բնութիւնը, գարունը, անձրեւը, արեւն ու աստղերը յարատեւօրէն կը թրթռան հայ երգին շունչով. արօրի-գութանի, հողը հերկելու երգերը անպակաս են հայ հոգիէն։ Հայ գեղջուկի երգը կ՚ընդգրկէ բոլոր տեսանելի-բնական, մանաւանդ անտեսանելի-ներաշխարհային հոգեկան ոլորտները։ Վեր-

ջապէս, երգը հայուն մօտ կատարելապէս կենսաբնազդային, հանապազօրեայ ապրում է, ամբողջական շնչառութիւն կամ բաբախում՝ բառին իսկական եւ կենարար-կենսատու առումով:

Գեղջուկ տուեալ երգի մը, օրինակ 7-վանկանի քառեակի մը, առաջին երկու տողերը առ հասարակ կարելի է նախապատրաստութիւն մը նկատել վերջին երկու տողերուն, երբ այս վերջինները կ՚արտայայտեն գլխաւոր միտքը կամ բուն զգացումը. այսպէս՝

Սարը սարին նըման չէ / քարը քարին նըման չէ,

Հարս ու աղջիկ շատ տեսայ /
մէկն էլ (անոնցմէ եւ ոչ մէկը) *եարիս նըման չէ,*

կամ, երբ Վանայ ծովու կողմերէն կը փչէ ներշնչման զեփիւռը՝

Կի գամ, եար նըստեր վըր խոտին /
Շուշան ցանեմ ես քեօ ոտին,

Թեւքըս կ՚եղնի մէջիցդ զօտին /
Տէրտէր կ՚օխնայ (կ՚օրհնէ) *մեր նարօտին:*

Հայր Կոմիտասի օրինակով, հայ յօրինողներ (նաեւ բանաստեղծներ) ներշնչուած են հայ բանահիւսութենէն եւ ստեղծած հիւթեղ, աննման մեղեդիներ դաշնակի ընկերակցութեամբ (ինչպէս Կոմիտասը): Օրինակ՝ Աւետիս Մեսումենց («*Նազենիս*»), Յարութիւն Մեհրապեան («*Խնձորի ծառի տակին*»), Գամառ Քաթիպա/

քերթուած – Համբարձում Պէրպէրեան/յօրինող անմահացուցած են հայ աղջիկը («*Հայ աղջիկ*»), իսկ Կոմիտասի սան Բարսեղ Կանաչեանին ներշնչած են հետեւեալ բուրումնալից տողերը (խմբերգ)՝

Վարդերի հետ խաղում ես /
Երեխիս ծիծաղում ես,

Քեզ եմ կանչում մօտ արի /
Էրուած սիրտը քաղում ես,

կամ անմահութիւն բուրող սա տողերը (խմբերգ)՝

Ով անցնի էնոր մօտով /
Կը հարբի անուշ հոտով,

Ծաղիկ չէ, ծաղկի գինի /
Հարբողին մահ չի լինի:

Ազգագրական երգն ու պարը կը ստեղծուին յանկարծայայտ հրաշք ակի մը նման՝ ապրող-շնչող-տառապող-տագնապող-երջանկացող-հայրենաբաղձ կամ սիրոյ կարօտ տեղաբնակ շինականին ենթագիտակցական մութ աշխարհէն, ափյափոյ, առանց թուղթ-մատիտի, առանց դրսեցի միջամտութեան կամ կառուցողական աջակցութեան: Բնականօրէն ‘ստեղծագործ’ գիւղացի գեղջուկը երաժշտանոցի աշակերտ չէ եւ բնաւ չէ եղած, բայց երգել կը սիրէ ու շրջապատին ալ ծանօթ է իբրեւ այդպիսին: Այսպէս, ազգագրական երգ, պարերգ թէ պար կը ստեղծուին տեղւոյն վրայ, յանպատրաստից,

գործի ատեն՝ մանուկը քնացնելու թէ արտը հերկելու կամ սիրային նուպաներու ժամանակ (այն օրերուն «սիրահարութիւն» չկար – տղուն ծնողները յանձն կ՚առնէին հարսնցուն փնտռել-գտնել եւ ծնողքէն անոր ձեռքը խնդրելը. սէրը կը կառուցուէր օրէ օր, ամուսնութենէն ետք՝ օճախ-երդիք-ընտանիք աւանդական յղացքին շուրջ. իսկ անկէ անկախ, սէրը երազի եւ կամ բանդագուշանքի համազօր բան մըն էր, բանաստեղծներու կամ աշուղներու յատուկ): Սակայն պատահած են գաղտնի պահուած դժբախտ սէրեր ալ՝ ցաւալի վախճանով:

Երգերը հիմնուած կ՚ըլլային տեղային գաւառաբարբառին վրայ եւ կը հիւսուէին կեանքէն եւ բնութենէն քաղուած պատկեր-ապրումներու առանցքին շուրջ: Այդ լեզուն գիւղացիներուն պարզ հաղորդակցական – ոչ գրաւոր, այլ բանաւոր – բանահիւսական տեղայնացած, իր աջին ու ձախին ապրող միւս բնիկներէն օգտուած, նուազագոյնով գոհացող, առօրեան գոհացնող, գործնական լեզուն էր, որ եզն ու գոմէշն ալ կը հասկնային, այսինքն՝ անոր ձայնարկութիւններուն կ՚ենթարկուէին: Աւանդական տոհմիկ ընտանիքներու երիտասարդները կարդալով չէ որ կը սորվէին հողագործական բառամթերքը, այլ լսելով, բայց մանաւանդ մասնակցելով հողի աշխատանքին: Այս լեզուն, տնային կամ աշխատանքային, նաեւ բնութապաշտական-սիրային շունչ-բան-բառապաշար, մաս կը կազմէր բանա-

հիւսական տոհմական աւանդութեան, բնականաբար կը հիւսուէր երգին եւ անգգալաբար կը փոխանցուէր նոր սերունդին՝ եկեղեցիէն եւ վարժարանէն փոխանցուած գիտելիքներէն անկախ եւ այս վերջինները ամբողջացնող (օրինակ՝ էգի-այգի, բանջարանոց, ջուխտ-զոյգ, իրիշկի-նայեցայ, կունդուրա-կօշիկ, սաւդէ/սէվ-տա-սաստիկ սէր, աճմու խալի-պարսկական գորգ, կարմունջ-կամուրջ, խրօխպէր-հօրեղբայր, բաղչա-պարտէզ, թազա-թարմ, դուշման-թշնամի, ղալամ բռնող-գրագէտ, պալքի-գուցէ/թերեւս, սալդատ/ասքար-զին-ւոր, արապա-ձիակառք, եարա-վէրք, ծուռ-խենդուկ, լաճ-արու զաւակ, պլպուլ-սոխակ, պոյ-հասակ, լալա-կակաչ, տանսի-տանիքի, ելն):

Իսկ պարերը ունին իրենց շրջանի յատուկ արտա-յայտչակերպերը. օրինակ՝ շրջանի մը դաշտային կամ լեռնային ըլլալը, ջրառատ կամ ծառախիտ ըլլալը կ՚ընդնշմարուին այդ շրջանէն ծնունդ առած ազգա-գրական-բանահիւսական ստեղծագործութեանց մէջ: Հողագործական երգերու կամ գութաներգերու ստեղ-ծումը դժուար է երեւակայել լեռնային բնաշխարհի մը մէջ, ուր մշակելի տարածուն հողը դժուար գտանելի է:

Արեւմտահայ գիւղացին միշտ եղած է աշխատասէր, չարքաշ, համբերատար, հնարամիտ, ստեղծագործ: Շրջապատուած ըլլալով քիւրտ եւ թուրք անխիղճ հարստահարիչներով, ան ջանացած է դուրսի աշխարհի հետ կապերը կարելի եղածին չափ նուազեցնել, ըլլալ

ինքնաբաւ, հարեւանին՝ օգնող, կարեկից: Ան հնարած է *խնոցին*, *իլիկը* (*ճախարակ*ին նախնական ձեւը), բուրդ *գզել*ու նաեւ հողը հերկելու գործիքները (եզն ու գոմէշը վարժեցուցած հողահերկութեան): Այս գործնական պիտոյքները կարծես չէին բաւեր՝ դեռ փափաքած է անոնց նուիրել ոտանաւորներ ու երգեր, փորձելով աշխատանքը գեղեցկացնել, հարազատացնել, մեղմելով առօրեայ դժուարութեանց առթած ճրնշումները:

Քանի մը օրինակներ. խնոցին կը ծառայէ մածունը յարատեւ *հարելով*՝ *կարագ պայրապելու* ապա՝ կազմուած *կարագ*ը գոյացած *թան*էն զատելու: Հայաստանի մէջ կ՚օգտագործուէր երկու տեսակ խնոցի. մէկը կարասաձեւ էր զոր կը հարէին գետին նստած, իսկ միւսը՝ փայտէ, երկարաւուն անօթ էր՝ առաստաղի գերաններէն կամ ծառերէն կախելու համար: Կը հարեն ոտքով կամ ձեռքով, ետ-առաջ հրելով, հորիզոնական: Ժամանակ առ ժամանակ պէտք էր ստուգել արդիւնքը: *Հարք*ը լրանալէն ետք, ծակոտկէն շերեփով (*սուզակ*) կը քամէին. կարագը կը մնար սուզակին մէջ: Կարագը կը պահէին սառ ջուրի մէջ որ պնդանայ, իսկ թանը կը պահէին կաւէ տափակ ամանի մէջ (*ծափ*):

Ահա խնոցիի երգի մը պատառիկը՝

Թուխ մաքին կթեցի, կթեցի, կթեցի /
Կաթը փաքցուցի,

Մերանը (մակարդ) *գցեցի, գցեցի, գցեցի* /
Մածունը մերեցի.

Կճուճներ բերեցի, բերեցի, բերեցի /
Լցրեցի խնոցին,

Խնոցի հարեցի, հարեցի, հարեցի /
Կարագը հանեցի: (...) (1)

Հայրիկ Մուրատեան իր ծննդավայր Շատախէն բերած է, երկու տարբերակով, «*Խընոցու երգ*»ը՝

Տիկ զարկեմ, եղ խանիմ / Սարակփիրոն ճաշ անիմ
Մեր ոչխար զափու ի / Բերափեղ մօփու ի ... (2)

Ունինք նաեւ իլիկի եւ, բոլորին ծանօթ, ճախարակի բանն ու երգը՝

Մանի՛ր, մանի՛ր, իմ ճախարակ,
Մանիր սիպփակ մալաչներ (բրդի փունջը՝
պատրաստ մանելու)
Մանիր թելեր հասփ ու բարակ,
Որ ես հոգամ իմ ցաւեր: ... (3)

Կայ նաեւ նուազ ծանօթ միւս «*Ճախրակի երգ*»ը՝

Հո՛պ մարալ, հո՛պ մարալ, հո՛պ մարալ ջա՛ն,
Ճախրակ մանողը դուշ ի: (3*)

Եւ վերջապէս ո՞վ չի գիտեր Հայրիկ Մուրատեանի նշանաւոր «*Ճախրակու երգ*»ը՝

Վուպանա բալաք (սեւ եւ սպիտակ) *սարեր*
չեմ կանայ ճախրայ մանէ (4):

Իսկ Ա. Շահնազարեանի դասագրքին մէջ կը կարդանք «*Բուրդ գըզել*»ու երգ մը՝

Սանդերքըս սազ եմ արել,
Բուրդ բեր գըզեմ, բուրդ բեր գըզեմ.
Հենց գիպես նազ եմ արել,
Շուփ բեր գըզեմ, շուփ բեր գըզեմ ... (5):

Կարելի չէ այս շարքին մէջ չյիշատակել վերջապէս նշանաւոր *սանդի երգ*երը. Հայաստանի մէջ չկայ գիւղ մը ուր չգտնուին մեծ ու փոքր քարէ սանդեր: Սանդի մէջ կը ծեծեն ցորենը կամ ձաւարը, *թեփ*ը կը զատեն եւ առանձին կը պահեն: Սանդ ծեծելը առաւելաբար կանանց վերապահուած էր. մեծ սանդերու մէջ կը ծեծեն սովորաբար երկու հոգիով՝ յաջորդական հարուածներով: Ահա քանի մը օրինակներ՝

Ո՜ւ, խանէ՜, ո՜ւ ջանէ՜ (կրկնել քանի մ'անգամ)
Սանդ կը ծեծեմ, գարի, ցորեն /
Խանէ՜, խանէ՜- խիհօ՜, խիհօ՜ (...) (6)

Հայրիկ Մուրատեան ունի Շատախէն բերած իր «*Սանդի երգ*»ը՝ նման վերինին: Ամէնէն հրաշալին, աննման ձայնարկութիւններով, Կոմիտասի հանճարեղ «*Զաւարածեծ*»ն է, քառաձայն խումբի համար՝

Վարէ՛, վարէ՛, վարէ՛ լըման /

Վարէ՛ վարանդ հայու նըմած
Հազար բարի բաժնէ վերէն /
Հա՛ հը՜մ հա՛, հը՜մ հա՛ ... (7)

Դեռ չենք խօսիր Խաղողի քաղի եւ Ճմռելու մասին, Հունձքի, Սեմնացանի, Կալի, Ջաղացի, երկրագործական միւս աշխատանքներուն կամ Հացի թխման վրայ հիւսուած անհամար, մէկը միւսէն համով երգերուն եւ հիւթեղ գաւառաբարբառ ոտանաւորներուն մասին: Իրաւամբ, ինչպէս վերը կ'ըսէինք՝ համապազօրեայ ապրում, ամբողջական բաբախում: Եւ, բոլոր տնային կամ դաշտային գործերը, բոլորն ալ՝ երգի կամ պարի ու պարերգի աղբիւր:

Ինչպէս ամէն ծառ իր պտուղը կու տայ, որ իր ժամանակին կը հասուննայ, նոյնպէս ալ մեր աշխարհի պատմա-աշխարհագրական որոշ բնավայրերու մէջ ստեղծուած են իրենց շրջանին շատ յատուկ երգատեսակներ: Այսպէս «*Մոկաց Միրզա*»ն կամ Սասունցի Դաւիթ դիւցազնավէպի **երգային** հատուածները տարածուած էին միայն Մոկաց, Շատախի եւ Ռշտունիքի գաւառներուն մէջ: Մեր աննման Դիւցազնավէպին առիթով հարկ է գիտնալ որ «Սասնայ Ծռեր»ու առաջին երգային պատումը գրի առած է Գարեգին Սրուանձտեանցը՝ վիպասաց Տարօնցի Կրպոյէն 1883ին, իսկ «Ս. Ծռեր»ու երկրորդ երգապատումը Մանուկ Աբեղեանին երգած/պատմած է Էջմիածնի վանքի դռնապան յայտնի երգասաց Նախօ Քեռին(8): Մօ-

տաւորապէս նոյն գաւառի արդիւնք են «*Կարոս խաչ*»ը եւ «*Անպունի*»ն: Հայրիկ Մուրատեան կատարած է Սասունցի Դաւիթի երգային մասերէն (Գ. Ճիւղ) հատուածներ (լսել երգը – CD II, tr. 1):

Նուազ ծանօթ է հռչակաւոր «*Կարոս խաչ*»ը: Այս մէկը, բեկորային ձեւով, գրառուած է Կոմիտասի, ապա Սպիրիդոն Մելիքեանի [9] եւ Արամ Քոչարեանի կողմէ, իսկ անոր լիակատար պատումը կատարուած է Թեհրան (1961), Հայկ Աճեմեանի կողմէ [10]: Այս «*Կարոս խաչ*»ի պատմական երկրորդ կատարումը, կրկին Թեհրան, 1969, աւելի կրճատ, կը պարտինք Աւետիս Պուլուզեանին: [11]

Այս անստգիւտ եւ պատմութեան դոհուբոհէն պոկուած «*Կարոս խաչ*» վիպերգը խաչի կերպարանքով կարոս բոյսի հռչակապատումն է, հայ ստեղծագործ հանճարի ծածուկ ճանանչներէն մին: Այս վիպերգը ծայրէ ի ծայր երգային ձեւով չի ներկայանար. ան կը ձեւաւորուի մերթ ընդ մերթ վիպասացութեան ծանօթ հետեւեալ երեք արտայայտչակերպերով.

(ա) «թիւ ասել» (արտասանութիւն առանց երգի), օրինակ (առնուած «*Կ. Խաչ*»էն)՝

> (...) *Տօ երէկ գիշեր էկաւ իմ էրազին, ասաց.*
> *«Զիկ պարէյր դրէյր մէջ պաճարին,*
> *Գիշեր լեօս կուպամ ջեր պաճարին,*
> *ցերեկ խով կանեմ վէր ջեր գեղին»:*

(...) *Ծառայ կէլնիմ Կարոս խաչին,*
մեռնեմ ուր (իր) *չափիկ խրաշքին,*
Ուր անիասանելի սուրբ զօրութնին:

(բ) «ձայնով ասել» (ասերգ, սաղմոսերգութեան նման), օրինակ՝

Էն կեղի մեծ քախանէն, մեծ իշխան,
էլան երամով ժողովան էկան,
Թասով արծաթ ոսկի ժողովին բերին,
չեօքան առջեւ քիւրդ պարոնին,
Աղաչեցին, լալով ասին (...)

(գ) «խաղ ասել» (եղանակաւոր երգ), օրինակ՝

Առ քեզ արծաթ, առ քեզ ոսկի,
Դայմիշ մեւնէ (մի մօտենար) *Կարոս խաչին,*
դուշման մեւնէ Կարոս խաչին,
Խաչ կը վէլի (վայլէ) *խաչապաշտին,*
Խաչ չի վէլի Մուսուլմանին:

* * *

Մէկ շաբաթ օր լեօս կիրակին,
քեառսուն խօփաղ իրար ժողվան
Կնացին խասան մէջ կէս դաշտին
Կափղաւ ասքեար մէջ կէս դաշտին
Առջին դարձաւ վէր յեւըննին,
յեւին դարձաւ վէր առջըննին:
Կափղաւ Ալին, կափղաւ ուր (իր) *ձին,*

դարձաւ կերաւ ուր ձիու ցին (թրիք),
Կապղաւ խանում մէջ դիւանին,
կապղաւ մանուկն ուրուրոցին,
Կապղաւ շուն գըզիր մէջ ուր փախփին,
դարձաւ կերաւ միւն ուր ջանին: (...)

Ի վերջոյ քիւրտ պարոնը կը համոզուի որ կարելի չէ յափշտակութեամբ տիրանալ տաճարին լոյս եւ գիւղին զօվութիւն պարգեւող հրաշագործ Կարոս խաչին եւ զայն կը վերադարձնէ հայ գիւղի քրիստոնեայ համայնքին:

Երեւանի Կոմիտասի անուան պետական երաժշտանոցի ծանօթ երաժշտագէտներէն Ալինա Փահլեվանեան լոյս ընծայած է 70 էջնոց ուսումնասիրութիւն մը – «'*Կարոս խաչ' վիպական ասքի նորայայտ պատումները*» (Երեւան, 2004) – ուր կը բացայայտուի թէ Երեւանի մէջ երաժշտապատմագէտները անտեղեակ էին վերոյիշեալ երկու վասպուրականցիներու «Կարոս խաչ»ի այս պատմական 1960ականի կատարումներէն («առաջին անգամ պէտք է ծանօթանայի 'Կարոս խաչ' վիպերգին ամբողջական, կենդանի հնչմամբ», կ'ըսէ Ալինան, տես էջ 5): Այդ կատարումները լոյս ընծայուած էին արդէն մեր մօտ, Գալիֆ., 1995ին, իրենց նախնական ձայներիզային համեստագոյն ձեւին տակ, «Վարագ» հանդէսի նախկին խմբագիր Հերոս Գաբրիէլեանի կողմէ: Հերոս իր հետ բերած էր այդ երիզը Թեհրանէն եւ կը պահէր զայն իր մօտ իբրեւ

մասունք: Յաջորդ տարին, 1996ին, Հ. Գաբրիէլեան զայն կը նուիրէ Տիկին Ալինային՝ այս վերջինին Կլեն-տէյլ այցելութեան առիթով: Ցաւ ի սիրտ Ալինային գրքոյկը, թէեւ ձայնանիշերով հարուստ, զուրկ է սակայն 1961ին եւ 1969ի մեր երէց վասպուրականցիներուն կեն-դանի ձայնային օրինակներէն [12]:

Հերոսին այս անշուք բայց արժէքաւոր ձայներիզին վրայ կը տողանցէ երրորդ նշանաւոր վանեցի երգիչ մը եւս՝ վաշտապետ Վաղարշակ Շահինեան, որմէ ձայ-նագրուած են եօթը Վանի երգեր. անոնցմէ է «*Հօ կոռակօ փալառակօ*» ամբողջովին կատակային, բո-լորովին անհասկնալի՝ հարբողի երգը [13]:

1985ին, Ցեղասպանութեան 70-ամեակին, որ կը զու-գադիպէր Կոմիտասի մահուան 50ամեակին, որոշեցի, անսալով մեր անմահ երաժիշտին օրինակին, շրջա-գայիլ, իմ համեստ միջոցներուն վստահած, Սփիւռքի հայահոծ շրջանները ու հայկական ծերանոցները: Կը յուսայի գտնել Արեւմտահայաստանէն վերապրողներ, որոնք կարող ըլլային ձայնագրիչիս փոխանցել ի-րենց պատմական ծննդավայրէն սորված (եւ դեռ չմոռցուած) հին ազգագրական-պատմական տոհմիկ երգեր, նոյնիսկ եթէ պատառիկներ ըլլային անոնք, կամ թրքերէնով արտայայտուած:

Բերքս բնաւ արհամարհելի չէր (արդէն լոյս ընծայուած է Բալուի եւ տարածաշրջանի 72 երգերու նուիրուած

հատորս – Դրազարկ Հրատ., 2009)։ 1986ին գործունէութեանս դաշտը հանդիսացան Փարիզի շրջակայ հայկական ապաստանարանները, ինչպէս նաեւ ծովափնեայ Սէն-Ռաֆայէլի հայ ծերանոցը։ Բախտի անօրինակ դիպուածով հանդիպեցայ, փարիզաբնակ իր որդիին մօտ ապրող Խաչիկ Ներսէսեանին, ծնած 1900ին Վան նահանգի Հայոց Ձոր գաւառի Արատենց գիւղը։ Խաչիկ Ներսէսեան, յաջորդական քանի մը հանդիպումներու ընթացքին, յաջողեցաւ ձայնագրիչիս փոխանցել Հայոց Ձորի տասնեակ մը ազգագրական ընտիր երգեր։ Հետամուտ եղանք կանգնելու գաւառաբարբառային ամբողջական բնագիրները եւ երգերուն պատշաճ բառարանը՝ երգիչին գործօն մասնակցութեամբ։ Աւելի ետք, ներշնչուելով իր վաղեմի երգերուն սիրահարուած ինծի նման մէկ անծանօթի ներկայութենէն, Ներսէսեան ջանք չխնայեց վերյիշելու ե՛ւս երկու երգ։ Թէեւ այս անստգիւտ երգերուն ամբողջական բնագիրները եւ բառամթերքը պիտի դնեմ Ձեր տրամադրութեան տակ, այս ներածականիս մէջ կը փափաքիմ փոքրիկ նախաճաշակ մը տալ Խ. Ներսէսեանի «*Պանդուխտ վանեցու երգը*»էն.

(...) *Մէկը մէջքիս պ*(դ)*անակ զարկեց /*
Եփ նայեցի մարդ չերեւաց,

Ես էլ ուրիշ դուշման չունեմ /
Կամ Բախտս ի կամ էլ Աստուած (...)

Խ. Ներսէսեանի միւս երգերէն են «*Շմամօ*», «*Էրին էրէրին*», «*Տանսով արէ*»։

Յաջորդ տարին Ամերիկա Մ. Ն.ու Տիթրոյիթ քաղաքի Սբ. Սարգիս ծերանոցէն ներս կը գտնեմ ուրիշ վանեցի երգիչ մը՝ Ենովք Ղազարեան։ Իր կեանքի պատմութեան երբ կ՚ուզեմ ծանօթանալ, քովի գզրոցէն դուրս կը հանէ ձայներիզ մը, ամբողջութեամբ լեցուած իր երգած երգերով։ «Ահա իմ կեանքը» ըսելով այդ *քասէթ*ը ինծի կը նուիրէ։ Յետոյ պիտի գիտնայի որ նոյն բանը կ՚ընէ բոլոր այցելուներուն... Ցաւ ի սիրտ ան շատ յաճախ կը մոռնայ բառերուն մէկ մասը, եւ առանց ընդհատելու իր երգը կը շարունակէ երգել՝ «նա, նա, նա»-ներով... Բարեբախտաբար «*Շողգամին երգը*», իր երգածներուն լաւագոյններէն, ամբողջական է։

Երրորդ «վանեցին», Էօժէնի Թուխանեան, խարբերդցի է։ Ան Վանի 20ի մօտ երգերը հարազատութեամբ սորված է իր վանեցի ամուսինէն։ Էօժէնիի երգածներէն մին կը կոչուի «*Օխթն օր օխթ գիշեր*»։ Վերը յիշածս երգը եւ այս մէկը, խօսքերով եւ նոթաներով, մաս կը կազմեն աշխատասիրութեանս Բ Մասին։ Իսկ Խ. Ներսէսեանի ամբողջական երգացանկը կը քննարկուի Ա. Մասին մէջ։

Ծանօթագրութիւններ
ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

(1) Արթուր Մ. Շահնազարեան, «ԵՐԳ ՈՒ ԲԱՆ», Մաս Բ., Երեւան, [1989], էջ 57:

(2) «ՀԱՅՐԵՆԻ ԵՐԳԵՐ», Երեւան, 2007 (Բ. Հրատ.), էջ 76, # 46:

(3) եւ **(3*)** Տե՛ս **(1)**, էջ 74 եւ 77:

(4) «ՀԱՅՐԵՆԻ ԵՐԳԵՐ», Երեւան, 2007 (Բ. Հրատ.), էջ 75, # 43:

(5) Տես **(1)** էջ 71:

(6) Տես «ՀԱՅՐԵՆԻ ԵՐԳԵՐ», Երեւան, 1980, էջ 19/20, հանդերձ եւրոպագիր խազերու [երգային օրինակ Հայրիկ Մուրատեան, CD II, tr. 24]:

(7) Կոմիտաս, «ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ» (ԿԵԺ), Գ Հատոր, Երեւան, 1969, էջ 168, 304: Տես նաեւ «Եզրափակիչ Խօսք»ը այս հատորին մէջ, էջ 177:

(8) Արուսեակ Սահակեան / Ալինա Փահլեվանեան, «ՍԱՄՆԱՅ ԾՌԵՐ ԴԻՒՑԱԶՆԱՎԷՊ», 1996, Դրազարկ Հրատ., Փասատենա (ԱՄՆ), 122 էջ (ի մասնաւորի՝ Բ. Մաս, էջ 93–99, երգային յաւելուած):

(9) Սպիրիդոն Մելիքեան (Կոմիտասի աշակերտ) եւ Անուշաւան Տէր-Ղեւոնդեան հրատարակած են «Շիրակի Երգեր» Ժող. Երգերու հաւաքածոն (Թիֆլիս, 1917):

(10) Տես ամբողջական բնագիրը Հայկ Աճեմեանի «ԾԱՂ-ԿԱՔԱՂ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀԻՒՍՈՒԹԻՒՆ» ժողովածոյին մէջ, Էջմիածին, 1917, Վան-Տոսպ գաւառաբարբառով, էջ 23–34:

(11) Ներկայիս, այն միակ անձը որ տակաւին կը շարունակէ վիպերգութեան այս հին աւանդոյթը, այսինքն վասպուրականցիներ Հայկ Աճեմեանի (1898–1965) եւ Աւետիս Պուլուզեանի (1900–1976) աւանդը, Կլենտէյլ (Գալիֆ.) բնակող պարսկահայուհի Անահիտ Հալապին է, կատարեալ եւ վաւերական դըպրոց մը հայ նոր վիպերգութեան: Անահիտն ալ, իր կարգին, կատարած է նոյն «*Կարոս խաչ*»ը՝ աւելի ծաղկուն եւ աւելի հաղորդական, շնորհիւ իր յըղկուած եւ պայծառ երգեցողութեան [Լսել Երգ – CD II, tr. 2, Բ մաս]:

(12) Մենք պիտի փորձենք հոս այդ բացը գոցել, ունկնդրութեան հրամցնելով անոնցմէ հատուածներ [Լ. Ե. – CD II, tr. 3-4-5]:

(13) [Լ. Ե. – CD II, tr. 31]:

Ա. ՄԱՍ

ԽԱՉԻԿ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ ԵՐԳԱԾ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ՁՈՐԻ ԵՐԳԵՐԸ

(ԲՆԱԳԻՐՆԵՐ, ԲԱՌԱՐԱՆ ԵՒ ՁԱՅՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ)

«*Ժողովուրդը մշփաբուղխ աղբիւրն է բանաստեղծութեան*»
J.G. von HERDER (1744–1803)

Խաչիկ Ներսէսեանի Վանի Հայոց Ձորի այս 15 երգերը (արձանագր.՝ Փարիզ, 1985 Նոյ.–1986 Նոյ.), կը կազմեն մեր սոյն աշխատասիրութեան կեդրոնական առանցքը: Վանի ազգագրական երգերէն ստուար թիւ մը ծանօթ է բոլորին, թէ՛ Արեւմտեանցիներուն, թէ՛ Հայաստանի Հանրապետութեան հայ բնակչութեան: Մեր նպատակը աւելորդ անգամ մը անոնց լոյս ընծայումը չէ, թէեւ գիտենք, որ իւրաքանչիւր երգիչ-երգասաց ունի իր ուրոյն երգաձեւը կամ ոճը, որմով կը շարունակէ հարստանալ արդէն իսկ հարուստ ժողովրդաազգագրական երգը: Հոս ներկայացուած երգերը Վասպուրականի անծանօթ մնացած շրջանի մը ընդերքային գանձերէն է: Ընթերցողը պիտի ծանօթանայ թէ ինչ դժնդակ պայմաններէ ետք, երգասաց մեր ծերունին կառչած է անոնց, երկու անգամ կորսնցուցած «իր» երգերը, ապա, յաջողած է անոնց յարութիւն տալ՝ վերյիշելով կամաց-կամաց եւ փրկութեան լաստի յանձնած մեր ձայնագրիչին վրայ:

Ազգագրական երգը արժէքաւոր է ի մասնաւորի իր գաւառաբարբառով: Մեր չարաղէտ ճակատագրով կորսնցուցինք ամբողջ Արեւմտահայաստանը, նաեւ հոն ստեղծուած, եւ դեռ ստեղծուելիք, այս հին երգերը ու անոնց ենթահողը եղող տեղւոյն ժողովրդական հաղորդակցական լեզուն (մինչդեռ հրեաները հայրենիք շահեցան իրենց ցեղասպանութենէն ետք եւ հոն հարազատ լեզու ստեղծեցին...): Ուստի, այս հին երգերու վերայայտնագործումով ահա վերստին կը կենդանանայ Վանի Հայոց Ձորի գաւառաբարբառը, տեղւոյն շինականի կենցաղային առօրեան, տեղացի կանանց ոչ բաղձալի վիճակը, երբեմն ալ անոնց հասկնալի պոռթկումը – եւ ա՛յս աւելի մեծ ‘գիւտ’ է, քան անոր հետ անմիջականօրէն առնչուող երգային պարզ յենարանները: Ճիշդ է, այլեւս չենք տեսներ, մեր օրերուն, արօր-գութան-եզներ կամ հին ձեւերով հողամշակութիւն («գութան չլնէր աշխարհ ինչ էր» կ՛երգուէր այդ օրերուն Հայրենի հողին վրայ), եւ սակայն, կա՞յ արդեօք աւելի սրբազան ժառանգութիւն, քան այս վերապրումվերադարձը մեր նախնիներու երգերուն: Արեւմտահայ գիւղացին կորաւ, բայց իր հողածին-ոգեղէն հարազատ ժառանգը եղող երգա-բանահիւսական կենցաղա-մտածողութեան շողերն ու ցոլքերը հրաշքով հասած են մեզի:

Հարիւր տարին շատ մեծ վիհ մը չէ մարդկային կեանքի պատմութեան մէջ, կամ մեզի պէս հին ազգի մը

կենսագրութեան մէջ, սակայն ահա, համատարած սպանդի ենթարկուած ժողովուրդ մը կայ այսօր, որուն փշրանքները, ընդմիշտ նժդեհ, շպրտուած են իրենց դարաւոր պատմական բնօրրանէն դուրս, աշխարհէ մը հին՝ որու բնիկը վայրագօրէն կոտորուած է, չկոտորուածն ալ՝ թրքացած: Հայը վռնտուած է իր բնօրրանէն ու, կոտորակուած վիճակով, կղզիացած հոս ու հոն՝ կը տուայտի, կը նօսրանայ, կ՚անգայտանայ իր էութիւնը, կը հալի օտարութեան գիրկին մէջ եւ տարուէ տարի կը կորսնցնէ իր վառ ինքնութիւնը: Ահա, այսպիսի պատմական մշուշոտ կացութեան գիրկը նետուած հայուն համար, այս գանձ-երգերը կը կազմեն հոգեկան կռուան, գոյատեւելու ոգեկան ուժ, հայ գիւղիգիւղացիի ոգեղէն ներկայութիւն, այսինքն՝ հայ հող, հայ երկինք, հայ շունչ, հայ կեանք, հայ երդիկ: Կարելի՞ է երբեւիցէ երեւակայել հայու ինքնութիւնը, հայու ներշնչանքը այսօր առանց հայ երգի, առանց Կոմիտասեան երգերուն. կարելի՞ է արդեօք ապրիլ հայոց լեռներու ոգին առանց պարելու ու ապրելու քոչարիներու խոյանքը: Հայը, 100 տարի, համատարած օտարութեան կամ լուծող օտարացումին մէջ, վաղուց կորսուած ու լուծուած պիտի ըլլար եթէ հայ Կռունկը, իր անտեսանելի «խապրիկով» ու երգով չյիշեցնէր Հայուն իր իրակա՛ն, իր ոգեղէն, թէեւ անշօշափելի, հայրենիքը: Չե՞նք տեսներ միթէ մեր չորս կողմը, հայերէնախօսութենէ զրկուած արմատախիլ հայորդիներու շշմած ու անփայլ նայուածքները: Մեր հողե-

ղէն (ու կրկին հողի վերածուելիք) սրտերուն մէջէն եթէ չհոսին երազ դարձած հայրենիքի երգ-ու-պարի գրգիռներն ու թրթռացումները, կանաչ-կարմիր ապրումներու վէտ-վէտումները՝ ալ ի՞նչ հայութիւն, ո՞ւր որոնենք մեր ներաշխարհը սնուցանող՝ Արածանի-Մասիս-Արաքս դարձած կենարար շիճուկը եթէ ոչ՝ մեր արիւնը մաքրող ու մեզ վերահայացնող հայ երգ ու պարի մէջ: Եթէ Խաչիկ Ներսէսեան միայն մէկ հատիկ երգ ունենար ձայնագրիչիս փոխանցելիք, ես կրկին պիտի թողնէի գործ ու բան ու թռչէի անոր մօտ որպէսզի այդ մէկ հատիկ երգն իսկ իր արժանի տեղը գրաւէր մեր «*Հօյ Նարըմ*»ին կամ «*Ալագեազ բարձր սար*»ին կից: Այդպէս ալ եղած է – մէկ հատիկ երգի համար անծանօթ շատ հեռու տեղեր գացած ենք. մեր երիզները ու անոնց մէջէն հոսող հայ երգը՝ վկայ:

Խ. Ներսէսեան ձայնագրիչիս յանձնած է ընդամէնը 15 երգ՝ Վասպուրականի Հայոց Ձոր գաւառի երգերէն, ինչպէս նաեւ երկու հայրենաբաղձ երգեր՝ իր անհատական յօրինումները: Ահա ուրեմն այդ 15 (+2) երգերուն բնագիրները, բառարան, ձայնագրութիւն (ձայնանիշերը հանդերձ բառերուն) եւ ամբողջ խտասալիկ մը (CD I), որ կը պարունակէ այդ երգերը, իրենց ամբողջական երգատուներով:

Ա1 – (Հ)ԷՐԻՆ (Հ)ԷՐԷՐԻՆ
[CD I, tr. 01 (4:00)]

Հէրին հէրէրին, ոչխար վեր բէրին (կրկ.),
Կըթեմ թուխ մաքին, լըցեմ սիւրահին (կրկ.)*։*

Լըցեմ սիւրահին փաճեմ եմ (իմ) *եարին* (կրկ.),
Ոչխարնի խաճէ վեր զօմի սարին (կրկ.)*։*

Հէրին հէրէրին ոչխար վեր բէրին,
Եարըս անգնցաւ էրթամ հաւարին։

Հէյրան եմ ես էն փեսքով խօրօփին,
Խնձ(ծ)*որից անոյշ քրփնքի խոփին։*

Կարիբ խաւքեր թըռան շարան-շարան,
Կարօտըս փըւի թեւերին փարան։

Հէրին հէրէրին կանչենք փէրփէրին,
Խաչ-աւեփարան կարդայ մեր վէրին։

Հէրին հէրէրին մեր պայման արին,
Սըրտիկ դիմացի չուր (մինչեւ որ)
թմնի (աւարտի) *փարին։*

Ոչխարնե(ր)*ս առէ կնացէ սարին,*
Ճամբխիդ կիրիշկամ չուր գեա հէվարին։

Էրազին/ս փիսա ջեր փունճի պլէ,
Եօթն օրի էրազ եմ քունճի խլէ։

Մեր դռնով ընցի ասպծու օրին,
Մեռնեմ չինարի քելքիդ շօրօրին:

Ծաղկիր են ծառեր կանաչէ արօտ,
Եար արէ ջի պար չմեռնեմ կարօտ:
Հէրին հէրէրին թըմըմէ պարին (կրկ.),
Խաբար արէք էն անջիգար եարին (կրկ.):

Բառարան

Էրին էրէրին հայկական գիւղի անուն Վասպուրականի Թիմար գաւառում: [Ըստ երգիչ Հայրիկ Մուրատեանի, որ նաեւ պատմաբան էր, ժողովրդական բարբառով ան կը կոչուէր «Հերին-հերերին» (հեր=այր, քարայր), որ կը նշանակէ «Այրեր այրին գիւղը»: Հայրիկ Մուրատեան այս բացատրութիւնը տուաւ ինծի 1988 Յունիս 4ին, Երեւան, ուր հրաւիրուած էի, երբ իրեն նուիրեցի Խաչիկ Ներսէսեանի երգերու ձայներիզէն մէկ օրինակ:]

Բէր Օրուան ճիշդ կէսօրին հովիւը կթան ոչխարներ (մաքի=մայր ոչխար) բերում է գիւղին մօտիկ որոշուած մի վայր: Գիւղի կանայք գնում են հոն ոչխարները կթելու.

	այդ տեղին ասում են «բէր»: (Բցտրք.՝ Խ. Ներսէսեանի)
Միւրաւի	սրուակ
Զօմա	ամարանոց (գիւղական)
Անգննալ	(անգնցաւ) – ուշանալ
Հաւար	(քրտերէն) օգնութեան փութալ [hաւա՛ր, hաւա՛ր=օգնութի՛ւն]
Խոփին	(քրտնքի ...) – hոտին
Իրիշկալ	(կ՚իրիշկամ) – նայիլ, սպասել ուշադրութեամբ
Չուր գեա	մինչեւ (գայ)
Հէվարին	երեկոյեան
Պլել	քանդուիլ, փուլ գալ (փլիլ)
Արէ ջի փար	«եկուր, զիս տար (ձեր տուն)»
Թըմըմէ	կ՚աւարտի (թմմիլ – վերջանալ [արաբ.])
Անջիգար	անխիղճ, անհոգի
Խաբար արէք	իմաց տուէք
Ընջու	անցիր

Նկարակերպ չոր դդումը,
որ կը գործածէին Վանի եւ շրջակայ գիւղերում մէջ:

1/ ՀԷՐԻՆ ՀԷՐԷՐԻՆ

Խաչիկ Նէրսէսեանի երգած (1986-Paris)

Վասպուրականի Հայոց Ձորի երգերը

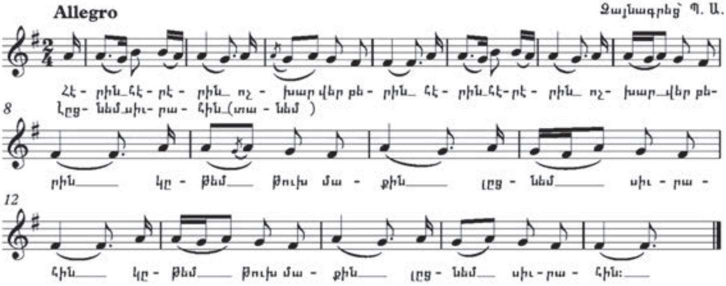

Վանայ Լիճ - նորայայտ խաչքար (աջին)

Ա2 – ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՎԱՆԵՑՈՒ ԵՐԳԸ

[CD I, tr. 02 (4:40)]

Թողիր եմ զինք քօղն իրեսին /
Եօթը օրուայ սուրբ նարօտով,
Եօթը տարի ղարիբ եմ ես /
Սիրտս լըցուեր ի կարօտով:

Խեղճ մէրըս իմ ցաւից մեռաւ / Աչքը իմ ճամբիին մնալով,
Անքախտ կինըս տըռներն ինգեաւ /
Վիզը ծուռ խեղճ-խեղճ մուրալով:

Էս ցաւը որ սարերին տամ / Սար կը հալի ջիւնի նման,
Էլ սիրտս ինչպէ՛ս դիմանայ /
Ա՛խ ի՞նչ անեմ, եաման, եաման:

Ամէն մարդի նամակ կուգեա / Ծոց կը տընեն սուրբի նման,
Զիկ էլ սուտից հա՛ սիրտ կուտան /
Սիրտս ի լըցուէ ամպ ու դուման:

Նոր տարի ի էս իրիկուն / Աշխարք բերքով ուրախացին,
Մերոնք էնտեղ տ(դ)առն արցունք կը /
խառնեն իրենց ցամաք խացին:

Էս ցաւը որ ծովերին տամ / Ծով կը ցամքի քարի նման,
Էլ սիրտս ինչպէս դիմանայ /
Ա՛խ ինչ անեմ, եաման, եաման:

Շըւարիր եմ, թէ էս մարդեր /
Ինչպէ՛ս սրտանց կը ծիծաղեն,

Թէ նս էլ ուզեմ ծիծաղեմ /
կ'ասես սիրտս ի որ կը դ(տ)աղեն:

Մէկը մէջքիս փ(դ)անակ զարկեց /
Եփ նայեցի մարդ չերեւաց,
Ես էլ ուրիշ դուշման չունեմ /
Կամ բախտըս ի կամ էլ Աստուած:

Էս ցաւը որ ծովերին փամ /
Ծով կը ցամքի քարի նման,
Էլ սիրտս ինչպէս դիմանայ /
Ա՜խ, ինչ անեմ, եաման եաման:

Էս ցաւը որ սարերին փամ /
Սար կը հալւի ջիւնի նման,
Էլ սիրտս ինչպէս դիմանայ /
Ա՜խ, ինչ անեմ, եաման, եաման:

Բառարան

Դուշման	ոսոխ, թշնամի
Նարօփ	կարմիր-կանաչ մետաքսեայ թելերով հիւսուած բարակ կապ, որը կապում էին նորապսակների վզին կամ ճակտին – պսակադրութեան արարողութեան ժամին
Զիկ	ինձ, զիս
Դաղել	տաղել, խանձել

2/ ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՎԱՆԵՑՈՒ ԵՐԳԸ

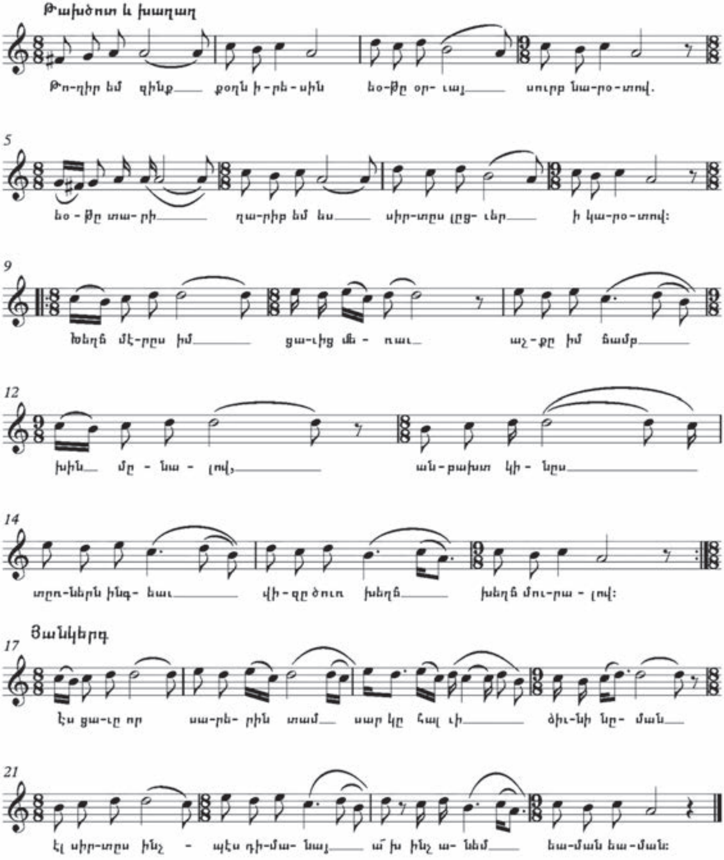

Ա3 – ԷԼԷՔ ԷՐԹԱՆՔ ՍԱՐԵՐ ՍԷՅՐԱՆ

[CD I, tr. 03 (3:28)]

Էլէք էրթանք սարեր սէյրան,
հօյ նար ջանըմ նար, (կրկնել)
Սարէն կուզէր ջուխտըմ ջէյրան,
հօյ նար ջանըմ նար: (կրկնել)

Կլոր իրեն պստիկ պերան, հօյ նար ջանըմ նար, (կրկ.)
Քո պարողի տնիկ վերան, հօյ նար ...: (կրկ.)

Քամին կ՚ուզէր ծառ կը շարժէր, հօյ նար ջանըմ նար, (կրկ.)
Եար մ՚եմ պռնէ աշխարհ կ՚արժէր, հօյ նար ...: (կրկ.)

Էլէ կայնէ տանսի լօշին, հօյ նար ... (կրկ.)
Տ(դ)*եղին ոսկին սիպտակ դօշին, հօյ նար ...* (կրկ.)

Տընէն իլէ կ՚երթաս բախչէն, հօյ նար ...
Կը շողշըղայ ճակտիդ նալչէն, հօյ նար ...

Տընէն իլէ կ՚երթաս իգին, հօյ նար ...
Կը շօրօրաս քեանչ թուխ մաքին ...

Կը շօրօրաս քեանչ թուխ մաքին ...
Պագըմ տու ջիկ տխւ քո խոգին ...

Կ՚երթաս բախչէն վարդ կը քաղես ...
Խերիք ի իմ խոգին տաղես ...

Պաղ աղբուրից ջուր կը պիրես ...
Մէյ մ՚իրիշկայ Աստուած սիրես ...

Բէրից կուգեաս կարմրիր ես ...
Պրուղ պպուղ քըրպընիր ես ...

Էն օրուան մապաղ էլնեմ ես,
հօյ նար ջանըմ նար, (կրկ.)
Որ պիւ մեր պուն թռնիր վառես,
հօյ նար ջանըմ նար: (կրկ.)

Բառարան

Սէյրան	տեսութեան (կամ այցելութեան) արժանի վայրեր
Տանսի լօշին	կտուրի/տանիքի եզերքը (լօշ)
Դօշ	կուրծք
Նալչին	պայտաձեւ զարդեղէն՝ թանկագին քարերով կամ ոսկիով ագուցուած
Քեանչ	նման (այնպէս ինչպէս ... [թուխ մաքին])
Պագմ	պագ մը, համբոյր մը
Խերիքի	«հերիք է», բաւ է, բաւական է
Մէմ մ՚իրիշկայ	մէյ մը նայէ (իրիշկալ - նայիլ)
Էն օրուան մապաղ ըլնեմ	այն օրը նուիրական (պիտի ըլլայ ... երբ)

3/ ԷԼԷՔ ԷՐԹԱՆՔ ՍԱՐԵՐ ՍԷՅՐԱՆ

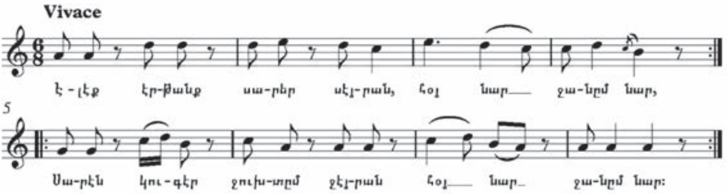

Միհրի դուռ

Ա4 – Բ(Պ)ՕՍՏԱՆ կամ ԾՈՎԻ ԽԱՒՔԸՄ ԿԷ(Ա)Ր

[CD I, tr. 04 (4:15)]

(Հնչիւնները՝ բ/պ-ի միջեւ, նաեւ է/ա-ի միջեւ)

Ծովի խաւքըմ կէր (կար) *անուն էր արօր* (կրկ.)
Փեփուրն էր ըրխշուն սըրփիկ սեւաւոր (կրկ.)
(**կրկներգ**) *Արէ եար արէ խըռով մի կենայ,* (կրկ.)
Ասփուրի մալը ջի քէ չի մնայ: (կրկ.)

Բ(պ)*օսփան եմ ցանէ էս փարւան փարին,*
Չելաւ մէկ շամամ օրօխկեմ եարին,
Ջրիկ չը խասաւ շամամ թոռոմեց,
Շամամ չը խասաւ եարըս խըռովեց:
(**կրկներգ**) (*Արէ եար արէ ...*)
(Երկրորդ տող - *Աշխարիքի մալը ջի քէ ...*)

Բ(պ)*օսփան եմ ցանէ սա*(դ)*փա բիւբարի,*
Ես եարոչ մեռնեմ թազա նիւբարի: (**կրկներգ**)

Բ(պ)*օսփան եմ ցանէ սա*(դ)*փա գլուլի*
Եմ եարոչ մեռնեմ սրփիկ մալուլի:
(**կրկն**.՝ *Աշխարիքի մալը ...*)

Բ(պ)*օսփան եմ ցանէ սա*(դ)*փա սխտորի,*
Եմ եարոչ մեռնեմ սրփիկ պխտորի: (**կրկն**.)

Էս եարիս փըւած խնձորն եմ կիսէ
Ուր (իր) *բօյին մեռնեմ եօթ օր չեմ փիսէ:*
(**կրկն**.՝ *Աշխարիքի մալը ...*)

Բօպան	սեխ-ձմերուկի ցանած պարտէզ
Արօր	թռչունի տեսակ (harle); [յիշել Կոմիտասի շքեղ «*Արօրն ու Տատրակ*»ը]
Խաւք	թռչուն
Աւպուր	աշխարհ («Աստ.ի մալը» – աշխարհային/ նիւթեղէն ստացուածքները)
Ձի քէ	ինձ ու քեզ / ինծի-քեզի (չի մնայ)
Շամամ	նուռի մեծութեան, նուռի նման կլոր սեխազգի ու սեխահամ պտուղ մը որ աղջիկը կամ տղան իրար կը նուիրէին որպէս սիրոյ խորհուրդ
Օրօխկեմ	ղրկեմ, ուղարկեմ
Նիւբար ի	առաջին անգամ համտես անել (նուբար անել)
Գլուլ	սիսեռի նման կլոր հացահատիկ/հունտ
Մալուլ	տխուր
Թոռմեց	թառամեցաւ, թոռմեցաւ
Թազա	թարմ, առաջնահերթ

4/ ԲՕՍՏԱՆ ԻՄ ՑԱՆԷ, ԾՈՎԻ ԽԱԻՔԸՄ ԿԷՐ

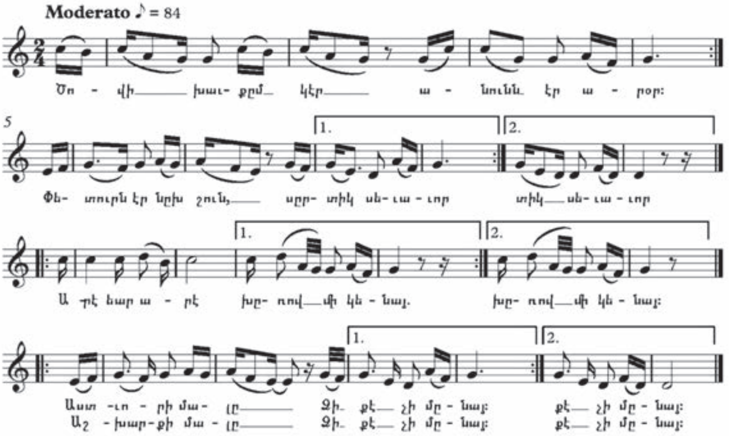

Ծանօթ. - Պանդուխտի նուիրուած այս երգին թէ երգային եւ թէ բնագրային տարբերակներէն կը գտնուին Կոմիտասի «Երկերի Ժողովածու»ներու մէջ. հ. 14, #81- հ. 10, #140 - հ. 12, # 202: Իսկ Թումաճանի «Հայրենի Երգ ու Բան»ի 4րդ (վերջին) հատորի մէջ ունինք 4 իրերայաջորդ տարբերակներ նոյն երգէն. համարներ 151–154 (էջ182–186): Խ. Ներսէսեանի այս երգը բաւական տարբեր է ասոնցմէ: Ան Վանի Հայոց Ձորի տարբերակն է:

Ա5 – ԼԱԼՈՒԽԱՆ

[CD I, tr. 05 (6:17)]

(5-վանկանի «Սիրուն Լալուխան»ը կը կրկնուի իւրաքանչիւր 5-վանկէ ետք)

Կուժնի ես խազէ, սիրուն Լալուխան /
Վովի քէ պազէ, սիրուն Լալուխան
Տրիր ես կօփիկ, սիրուն Լալուխան /
Էրթանք Սրքօփիկ, ս. Լ.

Մի քէլե պոպիկ, ս. Լ. / Փուշ կ'էլնի փօփիկ, ս. Լ.
Շորերդ թազա, ... / Եմ (իմ) *սրփին մազա/մէզէ, ...*

Պիրիր եմ շարիդ, ... / Կապեմ մազերիդ, ...
Լըցի ծրածիկ, ... / Քիւ ծեռով փու ջիկ, ...

Տիւ մէրթա քեադի, ... / Խելքդ կը մադի, ...
Արէ բարիշի, ... / Մ'առնէ ուրիշի, ...

Քիւ անուշ փադեր, ... / Եմ սիրփնի դադեր, ...
Արեւ մըհանա, ... / Դօշդ մի պանա, ...

Նմուշիդ խօրօփ, ... / Պագիդ եմ կարօփ, ...
Շափ մալուլ մ'անէ, ... / Սրփիդ դարդ մ'անէ, ...

Վովի քիւ սրփից, ... / Եմ (իմ) *սէրը խանէ, ...*
Արէ բարիշի, ... / Մ'առնէ ուրիշի, ...

Վարդի քօլի պէս, ... / Մազերդ ես փնջէ, ...
Տիւ եմ բուլբուլն իր (էիր)*, ... / Ինչի ես մնջէ* (լռեր)*, ...*

Ջուխպ մոմ եմ վառէ, ... / Դիլաք եմ արէ, ...
Ծաղկանց անուշ խոպ (հոտ), ... / *Կը փչի սարէն, ...*

Չի ժրէ սրփիս, ... / Քիւ պացած եարէն, ...
Արէ բարիշի, սիրուն Լալուխան /
Մ'առնէ ուրիշի, սիրուն Լալուխան:

Բառարան

Լալուխան	գեղջուկ աղջկան անուն
Կուքնի	մետաքսեղէն ընտիր հագուստ
Պօպիկ	բոպիկ, բոկոտն
Կօփիկ	հնում Ռշտունի իշխանուհիներին յատուկ գլխաշորի տարազ (այսօր Հայաստանի երգի-պարի համոյթի աղջկանց գլուխի տարազը)
Սրքօփիկ	Սուրբ Բօթիկ վանքի կրճատուած ձեւ
Թազա	թարմ (հոս՝ «շորերդ թազա – նոր զգեստներ)
Մազա	մէզէ, աղանդեր
Շարիղ	հին ատեն ամուրի աղջիկներ իրենց մազերը տասնի չափ մասերու բաժնած կը հիւսէին եւ անոնց ծայրերէն սեւագոյն 3–4 ս.մ. լայնութեամբ երիզներ կը կա-

	պէին՝ մազերուն աւելի երկար պատրանք տալու համար
Ծրածիկ	ջուր ընդունող փոքր աման թուրծ հողէ, ջուր խմելու ծառայող
Մաղիլ	(«խելքդ կը մաղի») գլխապտոյտ ունենալ արեւու տօթէն
Նմուշ	դէմք
Քօլ	թուփ
Դիլաք	ուխտ
Ժրել	ապաքինիլ, առողջանալ, բուժուիլ, բարելաւիլ
Մըհանա	պատրուակ
Եարա	վէրք
Դօշ	կուրծք
Խօրօփ	սիրուն, գեղեցիկ
Մալուլ	տխուր
Մնջել	լռել
Բարիշի	հաշտուէ
Պագել	համբուրել
Տօփիկ	ոտք՝ քնքշօրէն ըսուած

Դըմաչեւ կաւաման խաչաչեւ անցքերով, որ կը գործածէին Շապախի գաւառին մէջ:

5/ ԼԱԼՈՒԽԱՆ

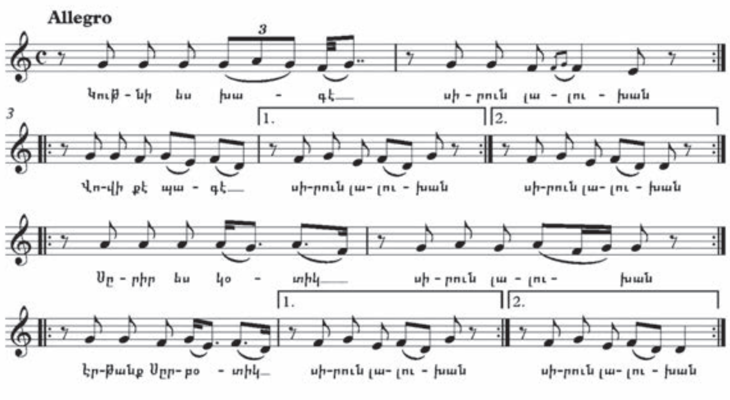

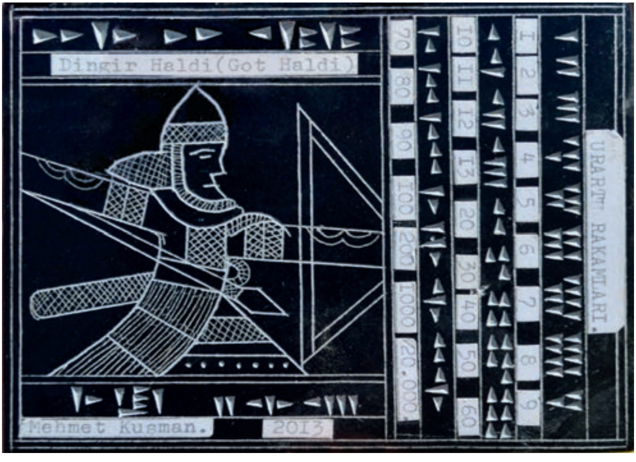

Ուրարտական Խալդի աստուծոյ սեպագրանկար

Ա6 – ՇՄԱՄՕ
[CD I, tr. 06 (3:55)]

Ա. եղանակ

Կան կ'ուզիմ գեփափերին, Շմամօ ջան Շմամօ
Աչքալուս խաբար պիրին, Շմամօ ջան Շմամօ,
Ասին եփ մութնի կոխէ, Շմամօ ջան Շմամօ,
Շմամօն Կեմից փախէ, Շմամօ ջան Շմամօ:

Բ. եղանակ

Դէմդ էկա ճամբխու կէսին, Շմամօ ջան Շմամօ
Չիրիշկացիր եմ իրիսին, Շմամօ...
Միփդ ի եփ ես քէ ասի, Շմամօ...
Պ(բ)արով եմ թազա խարսին, Շմամօ...

Ա. եղանակ

Սեւ օջի կըծածի պէս, Շմամօ...
Քիթ մըռութ կախիր վէրէս, Շմամօ...
Բօշ գեփին չիրիշկացիր, Շմամօ...
Կարմնջից ջի մըլշկիցիր, Շմամօ...

Բ. եղ.

Չես մոռցէ քիւ խարսնիսին, Շմամօ...
Քէ ինչեր պիրէ փէսէն, Շմամօ...
Խըրերդ 'ին սարուխ-մարուխ, Շմամօ...
Ոփներին չամռոփ չարուխ, Շմամօ...

Ա

Գըլխներին լոլոզ-մոլոզ, Շմամո...
Սարի պէս սրուխ քէօլոզ, Շմամո...
Գէօրօմաստով շարխօշացան, Շմամո...
Քէ նման պարչան կծան, Շմամո...

Բ

Շարխօշ չէ պիվոտ սաս, Շմամո...
Ճարպիցին կպէլ քեասա, Շմամո...
Էն օր եփ քէ խարս պարան, Շմամո...
Խօղ կոպրին վեր ջեր դըրան, Շմամո...

Ա

Ջրհէզից փըթիր դըրան, Շմամո ջան Շմամո
Քե մապակ իշով պարան, Շմամո...
Գեղի ճըժեր սապանա, Շմամո...
Արիր ին քէ թռանա, Շմամո...

Բ

Ախ ափսոս մեր Շմամօն, Շմամո...
Ուր պերնի շակալ ծամօն, Շմամո...
Ընկի ճիժմ էլ չպիրիր, Շմամո...
Որ իրիկըդ քէ սիրէր, Շմամո...

Ա

Լուս պացւէր չուր պէմ մթան, Շմամո...
Ծեծ, կռիւ ու շամաթայ, Շմամո...

Խեղճ իրկանդ չըխըրղճացիր, Շմամօ...
Տըւիր ոտն էլ կոտրիցիր, Շմամօ...

Բ

Կիսրոջ գըլօխ ըսպիտակ, Շմամօ...
Կ'առնիր առջի գէօմփի տակ, Շմամօ...
Քեաղելու խասած նուռ ես, Շմամօ...
Ափսոս կապելու ծուռ ես, Շմամօ...

Ա

Վով քէ ուզեց փոճիկ արիր, Շմամօ...
Հըմէնին մոճիկ արիր, Շմամօ...
Շմամօ խելքի արէ, Շմամօ...
Ձի նըման մարդ չես ճարէ, Շմամօ...

Բ

Շմամօ գեամ խօրդ առեմ, Շմամօ...
Ես քեզնից ի՞նչ պակաս եմ, Շմամօ...
Խօրդ նման նախըրչի չեմ, Շմամօ...
Շընորքով զուռնաչի եմ, Շմամօ...

Ա

Խօրդ ասա մառախ չանի, Շմամօ...
Զուռնաչին քէ կը տանի, Շմամօ...
Տիւ մեր տան էրկանք կ'աղաս, Շմամօ...
Կը չալեմ տիւ կը խաղաս, Շմամօ ջան Շմամօ:

Շմամօ	աղջկայ անուն, Շամիրամ
Կան կ՚ուզիմ	ման կու գայի, կը շրջագայէի
Խաբար	լուր, տեղեկութիւն
Քէ	քեզ
Տիւ	դուն
Խարսնիս	հարսանիք
Կեմ	Վասպուրականի Հայոց Ձոր գաւառի գիւղերէն
Չիրիշկացիր	չնայեցար
Միտղ ի	կը յիշե՞ս, մի՞տքդ է
Պարով եմ թազա խարսին	Բարեւ իմ նոր հարսին
Բօշ գետ	վարարած, յորդած գետ
Կարմնջից ջի մըլշկիցիր	կամուրջէն զիս հրեցիր
Խրերդ 'ին	հիւրերդ էին
Սարուխ	գիւղական յատուկ անուն
Մարուխ	այստեղ՝ ծաղրական անուն, տրուած դառն բոյսի մը անունով
Չամռոտ չարուխ	ցեխ ու տիղմով աղտոտած գիւղական տրեխ

Լոլոզ-մոլոզ	ծաղրական բառեր (տձեւ, անճաշակ, պոլոզ, ծիծաղելի)
Սլուխ	սրածայր (այլանդակ)
Քէօլոզ	քրդական թաղիքից շինած գլխարկ
Գէօրօմսափ	հարած մածունի թան
Շաբխօշացան	արբեցան, գինովցան (շարխօշ = գինով)
Ճարբեցին կպէլ քեասա	ջարդեցին նաշխուած (կիտուած) գաւաթ
Խօղ	ճաքած, ճեղքուած կաւէ աման, որ կը կոտրէին տունէն հեռացողի ետեւէն՝ այլեւս հոն չվերադառնալու կախարդանքով (գիւղական հաւատալիքներէն մին)
Ջհէզ	օժիտ
Փթիր պրան	չորցրած գոմաղբ. հոս՝ «ջհէզը փ. տ.» = օժիտը անարգած են
Մափակ	խոշոր կենդանիներու էգը
Ճժեր	(ճիժ – երեխայ) սատանայ երեխաներ չարաճճի «ըսկի ճիժմ էլ չպիրիր» – նոյնիսկ զաւակ մըն ալ չունեցար (չբերիր)
Թռանա	կատակ
Շակալ	մաշուած, հինցած կանացի հողաթափ
Իրիկ (էրիկ)	ամուսին
Չուր	մինչեւ («չուր տամ մթան» – մինչեւ մըթնալը)

Շամաթայ	աղմուկ, գայթակղութիւն
(Աոչի) գէօմփ	(արջի) կռուփ, բռունցք
Ծուռ	գիժ, կիսախենթ
Վո՞վ ի, վո՞վ քէ	ո՞վ է, ո՞վ քեզ
Տոճիկ արիր	քացի-աքացի տալով փախար, խոյս տուիր
Հմէնին	բոլորին, ամէնուն
Մոճիկ անել	մէկը արհամարհելու համար ձեռքի հինգ մատները պրկուած կը դարձնեն դիմացինին ըսելով՝ «Ա՛ռ, խող (հող) կոտիտ (?)»
Նախրչի	եղջերաւոր խոշոր անասուններու հովիւ
Մառախ	(թրք. մերախ = հոգ) անել – ծանր մտահոգուիլ, «դարդ» ընել
Էրկանք (երկանք)	փոքրիկ քարէ աղացք (ջաղացք), որով գիւղացի կիներ տան մէջ ձաւար, ցորեն կ՚աղային
Չալել, խաղալ	նուագել, պարել (այս բնագիրին մէջ)
Խասած	հասունցած
Խօրդ	հօրդ
Տիվուր	դիւահար
Պիրել	բերել

6/ ՇՄԱՄՕ

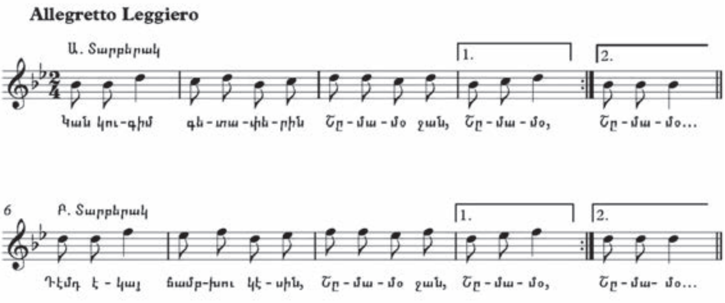

Վան՝ համայնապատկեր

Ա7 – Ջ(Ճ)ԻՆԱՐ

[CD I, tr. 07 (6:05)]

Լէ լէ Ջ(ճ)*ինար ջէն* (ձայն) *պու Ջինար /*
Ջինար Ջինար, դարդոտ Ջինար,
Էս աշխարից օր չպեսար /
Լէ լէ Ջինար, անբախտ Ջինար:

Ծարաւ մրկած վարդի նման /
Սիրտդ ցաւով դ(տ)*աղուն* (տաղուած?) *Ջինար,*
Մորդ աչքերից գըլուլ-գըլուլ /
Կուց-կուց (ափով) *արցունք մաղուն Ջինար:*

Էյ վախ Ջինար դարդոտ Ջինար /
Եմ (իմ) *եարալու ջէյրան Ջինար,*
Սեւ խողնի (հող) *քե գրկէ Ջինար /*
Սեւ բախտնի ջի զրկէ Ջինար:

Ախ ծովերով դարդոտ Ջինար /
Եմ արտասուն էլած Ջինար,
Անսիրտ խէրդ (հայրդ) քէ տնից խանեց /
Եմ (իմ) *վիրաւոր սրտով Ջինար:*

Սաքաք էլաւ քէ սպանեց /
Սրտիդ խազար եարա Ջինար,
Լէ լէ ջինար անբախտ ջինար /
Անսէր մեռած սիրուն Ջինար:

Խազիդ նխշուն շորեր նարօտ /
Հրեշտակի պատկերով Ջինար,

Չես էրեւայ քայրէզի մօտ /
Եմ սրտի ջուր անուշ Ջինար:

Քայրէզի ջուր կը գլըգլայ /
գլգլուն ծիծաղով Ջինար,
Կուժդ անջուր նստէ կուլայ /
Սրտի ջրից ծարաւ Ջինար:

Անտէր մնաց տեղին փօթին /
Տեղին (դեղին?) *վարդի խոտով Ջինար,*
Խող տամ (հողեմ) *անսիրտ խօրըդ կօտին /*
Եմ (իմ) *բէմուրազ էլած Ջինար:*

Ծաղիկներ քիւ անուն կու տան /
Տեսած ամէն մէկ աղջկայ,
Իրար լալով խաբար կու տան /
Ջինար չկայ, Ջինար չկայ:

Էրազի մէջ ձի (ինձ) *մ'երեւայ /*
Որ քէ գրկած սրտիս պագեմ,
Ակխնալուց սիրտս պլած /
Սրտամրմուռ արցունք թափեմ,

Լէ լէ Ջինար դարդոտ Ջինար /
Եմ սրտի ջուր անուշ Ջինար:
Գեղի հմէն աղջկանց մէջ /
Տու բաժ բօյով պանձր իր (էիր) *Ջինար,*

Երկնուց լուսէ փէրիներից /
Տու ձի խամար քաղցր իր Ջինար.

Զինար Զինար ազիզ Զինար /
Եմ (իմ) *խաւարած արեւ Զինար:*

Արեւի պէս ծծղուն Զինար /
Ասպղի պէս պըսպըղուն Զինար,
Ախ ինչ կանդար փհւ ցաւ փիսար /
Եմ անթառամ ծաղիկ Զինար,

Զինար Զինար անքախփ Զինար /
Անուշ էրազ փարչած Զինար:
Քանի սաղ եմ կ՚ախեմ-վախեմ /
Եմ բէմուրազ ազիզ Զինար,

Անունդ սրփիս մէջ կը պախեմ /
Դու եմ սրփով զուլալ Զինար,
Զինար Զինար դարդոփ Զինար /
Եմ անմոռաց ազիզ Զինար:

Բառարան

Զինար	իգական անուն
Մրկած	արեւէն եւ չջրուելէն խանձուած թուփ կամ բոյս
Գլուլ-գլուլ	աղբիւրի նման հոսելով
Կուց-կուց	աղբիւրէն կամ առուէն ջուր վերցնելու համար երկու ափերը իրարու միացնելով, ամանի ձեւով կազմուած փոսիկին գիւ-

	ղացիները «կուց» կ՚ըսեն
Սաբաբ	պատճառ
Քայրէզ	աղբիւր
Ակխնալ	արթննալ
Բաժ	հասակաւոր
Կ՚ախեմ-վախեմ	ախ ու վախ ընել, կոծել
Կօփ	գլուխի գագաթ
Փօթին	մոյկ, փողաւոր կօշիկ
Խաբար	լուր
Խազիդ	հագուած
Կանդար	մեծ քանակով
Եարա	վէրք
Պապղուն	փայլուն
Սաղ	ողջ

7/ ՃԻՆԱՐ

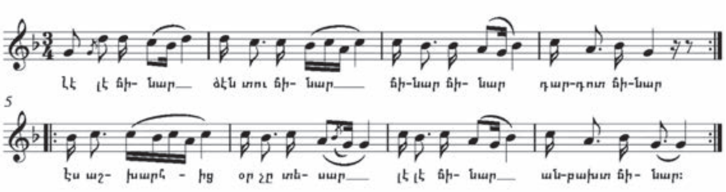

Ա8 – ԱԽ ՄԱՐԷ

[CD I, tr. 08 (4:45)]

(ողբերգա-կատակերգ մօր եւ աղջկան միջեւ)

Աղջիկը – *Ախ մարէ վախ մարէ /*
Ձուր ե՞փ (երբ) *ես արչկան մանեմ,*
Ախ մարէ վախ մարէ / Ձուր ե՞փ ես խոզոց խանեմ,
2 անգամ – *Ախ մարէ ես մեռայ /*
Խօրս աաա ջի (զիս) *մարդի փայ:*

Մայրը – *Այ ախջի դարդ մ'անէ /*
Տէլ փիւ կուփոշ չես խանէ,
Էն կանդար կե կանաս / Նա կըլաւ նա ժար մընաս,
- Էն գեախ փարւայ կիսին / Քէ մարդու փալ եմ վզին:

Աղջիկը – *Եմ փարու ախչկընեէր /*
Ճիժ-պըժի փէր են փարջէ,
Ախ մարէ վախ մարէ / Ես եմ չոր ծառ մնացէ,
- Վախ մարէ ես փըփայ / Խօրս աաա ջի մարդի փայ:

Մայրը – *Խա մափաղ, խօրդ կ'աանեմ /*
Քէ թաժա խալաւ առնի,
Էթաս փաշփ պանջարի / Բալքի մէկմ քէ խաւնի,
- Քիւ արեւ հաւափա / Խօրդ կ'աանեմ քէ մարդի փայ:

Աղջիկը – *Ախ մարէ քեանի փիր /*
Ջիկ ուզողին չը փուիր,
Ախ մարէ ես վախենամ / Մնամ-մնամ փախանամ,
- Ախ մարէ ես փըփայ / Խօրս աաա ջի մարդի փայ:

Մայրը – *Ինոնք չըլուր խուրաղ են /*
Վո՞վ հնոնց ախչիկ կուրայ,
Մէկ քէթրավիզ քէօռ Մանէս / Մէկ ընկնաւոր Ախանէս,
- Ախչի կաղըրըդ իմացի / Կէս րարի էլ դիմացի:

Աղջիկը – *Աի մարէ չիր/չուր եփ լսեմ /*
Գեղի ճժեր ջիկ ասեն՝
«Խօրդ ասա թող քէ ծախի / Եա մէկ իշու խեփ փոխի»,
- Աի մարէ խօրս ասա / Մէկըմ պիրի փնփեսայ:

Մայրը – *Ինոնք հմէն պիճ լաճ են /*
Ինչ կանդար կ՚ուզեն խաճեն,
Ըսկի վէր քէ մ՚առնէ / Քէ էն չընեռին խառնէ,
- Քե խամար խէրդ ասէ / Պսրիկի րէլ չը խասէ:

Աղջիկը – *Աի մարէ ընչի րիս /*
Ջիկ չեն ասէ պսրիկ ես,
Փէրով կը զարկեն փորիս / կ՚ասեն րիւ րչած րիկ ես,
- Աի մարէ ես փըրրայ / Խօրս ասա ջի մարդի րայ:

Աի մարէ րիւ րեսար / Թառիկ քրդի խեփ փախաւ,
Տիւ րեսար մեր թաղի / Թակօն զինք ծառից կախաւ,
- Ջի խամար էլ վաղ չասէք էն /
Օռօսպին րընից փախաւ:

Մայրը – *Ամա՛ն ախչի սուս արա /*
Լալկուի ջէն մը խանէ,
Այ անսպեռ ամչըցի / Մե գեղով մէկ խաղք մ՚անէ,

Տիռ ու փրկեց չը լսեն / Մեր իրեսին մուր քսեն,
- Աման խէրըդ չը լսի / Քե մէջիցդ կը կիսի։

Աղջիկը – *Սարուրի, քեաղուրի /*
Խօվիւ, խուփաղ, սէլուրի,
Վով էլ ջիկ ուզի կ՚առնեմ / Մենակ չիփաք խալուրի,
2 անգամ – *Ախ մարէ խօրս սաա /*
Մէկըմ պիրի փնփեսայ։

Բառարան

Չիւր ե՞փ	մինչեւ ե՞րբ
Զի/ջիկ	զիս/ինձ
Խօրս	հօրս
Արչկան	բուրդ մանելու տնային նախնական գործիք
Եմ	իմ
Խոգոց խանեմ	հոգոց հանել, տրտնջալ, հառաչել
Զի մարդի փայ	զիս «կարգէ», ամուսնացնէ
Դարդ մ՚անէ	(տէրտ մի ըներ) – մի՛ մտատանջուիր
Տէլ փիւ	դեռեւս դուն
Քե	քեզ
Քիւ	քո/քու
Կուփոշ	կոտոշ, եղջիւր

Կանդար	չափ («էն կ. կե (կեր) կ՚անաս» – այնքան որ կրնաս, որչափ որ կրցար)
Նա…նա	ոչ (այս) ոչ (այն) [նա – նէ (թրք.)]
Կլաւ ժար	գէր/մսոտ… նիհար (ոչ գիրցիր, ոչ ալ նիհար մնացիր)
Էն զեախ	այն ժամանակ
Եմ վզին	իմ վզին (իմ պարտքս / պարտականութիւնս)
Ախչկըներ	աղջիկներ («Եմ տարու ա. – իմ տարիքի աղջիկներ»)
Ճիշ	Պիժ (պժի) – երախայ/երախաներու տէր
Խալաւ	հագուստ, զգեստ
Թաժա	նոր, չգործածուած (թաժա խաց – թարմ, նոր փուռէն ելած հաց)
Էթաս փաշփ պանջարի	բանջարեղէնի դաշտ/պարտէզ/այգի երթաս
Բալքի	(թրք.) – գուցէ
Քէօռ	կոյր
Քեանի փիր	քանի անգամներ
Տախանամ	տարիքս անցնի, պառաւիմ
Ինոնք	նրանք/անոնք: (Ինոնց – նրանց / անոնց)
Չլուփ	մերկ՝ այսինքն աղքատ, չքաւոր

Խուփաղ	հօտաղ, տաւար արածող վարձուած գիւ-ղական ծառայ
Քէթրավիզ	վիզը ծուռ
Մանէս, Ախանէս	կրճատուած՝ Մանասէ, Օհաննէս
Կադրըդ իմացի	քու արժէքդ իմացիր/քու յարգդ գիտցիր
... եա ...	կամ ալ
Գեղի ճժեր	
Ջիկ ասեն	գիւղի երեխաներ ինծի կ՚ըսեն
Մէկըմ պիրի	(որեւէ) մէկը (թող) բերէ (որպէս տուն-փեսայ)
Հմեն	բոլորն ալ
Պիճ լաճ	ընկեցիկ, արհամարհելի լաճեր
Ըսկի վէր Քէ մառնէ	իսկի (բնաւ-երբեք), քու վրադ մի առներ/մի ազդուիր
Ինչ կանդար	որքան ուզեն («ինչ խտար»)
Խաճեն	հաչեն
Պսփիկի փէլ չը խասէ	պզտիկ է, դեռ չէ հասած/հասունցած
Տիկ	անասունի մորթէ շինուած մեծ աման
Թառիկ	գեղջկուհիի անուն

Լալկլի՛	պապանձէ՛
Մէ գեղով մէկ խաղք մանէ	մեզ ամբողջ գիւղին առջեւ խայտառակ մի ըներ
Տիւռ ու փրկից	դուռ-դրացի, անմիջական դրացիները
Սարուրի / քեաղուրի / սէլուրի	լեռնցիի / հնձւորի / սայլապանի
Վով էլ ճիկ ուզի	ով որ ալ ըլլայ զիս ուզողը
«*Ծէն մի խանէ*»	ձայնդ կտրէ՛
Անսպեռ	անպատկառ
Թակօ	Թագուհիի փաղաքշական ձեւը
Զի խամար էլ վաղ չասէք	ինծ համար ալ վաղը չըսէք
Օռօսպի	անամօթ կին, անբարոյ
Ընկաւոր	ինկած/անկարող
Խալւոր	ալեւոր, ծերացած
Մէկըմ	մէկը, մարդ մը, ով որ ըլլայ
Ըսկի	երբէք

Ծանօթ. - Նկատուած ինքնագրային Խ. Ներսէսեանի ‘անկանոնութիւնները’ չենք սրբագրած՝ մեր արդի արեւմտահայերէնի հետեւողութեամբ. – օրինակ՝ Ախջի / ախչկըներ = աղջիկ, աղջիկներ

8/ Ա՛խ ՄԱՐԷ

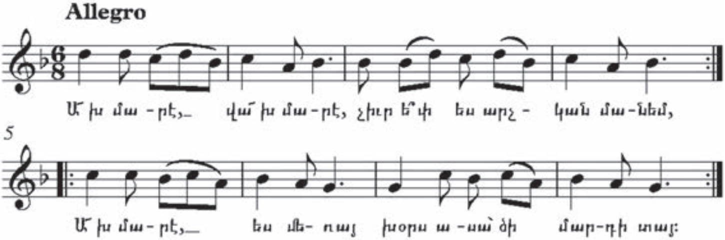

Աւանդական հարսանեկան նկար

Ա9 – ԴԷ ԿՆԱ ԿՈՒԳԵԱՄ

[CD I, tr. 09 (2: 03)]

(Հարսի Երգը)

Դէ կնա կուգեամ, դէ կնա կուգեամ /
Կալօշ փօթն խայնեմ կուգեամ:

Դէ կնա կուգեամ, դէ կնա կուգեամ /
Խաս մինթանէն խայնեմ կուգեամ:

Դէ կնա կուգեամ, դէ ... / Արծաթ քեամար կապեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Ոսկի բլայզուկ կապեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Ոսկի գնդեր կախեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Մարջան վզնոց կապեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Մատներիս մատնիկ շարեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Ձեռներս խինով ներկեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Ծամերիս շարիդ կարեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Արախչիս զարդարեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Աչքերս սուրմա քաշեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Կամար ունքերս քաշեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Իրեսիս խալեր շարեմ կուգեամ:

Դէ կնա ... դէ ... / Մօրըս գրկից պրծնեմ կուգեմ:

Դէ կնա ... դէ ... / Խօրըս օրխ(h)*նանք առնեմ կուգեմ:*

Դէ կնա ... դէ ... / Կապուպ քիւռակ խեծնեմ կուգեմ:

Դէ կնա ... դէ ... / Իպին արցունք մաղեմ կուգեմ:

Դէ կնա ... դէ ... / Խեղճ մօրըս սիրպ դաղեմ կուգեմ:

Բառարան

Կնա	գնա՛
Կալօշ փօթին	փողաւոր, երկայնավիզ կօշիկ, մոյկ
Խայնեմ	հագնիմ
Ճարիդ	սեւ երիզ: Հին ատեն գեղջուկ աղջիկները իրենց մի քանի ճիւղ հիւսած մազերու ծայրերէն զայն կը կապէին որպէս զարդ
Արախչի	գլխարկի տեսակ: Գոյնզգոյն մետաքսեայ թելերով հիւսուած գլուխի թասակ
Բլայզուկ	ապարանջան
Գնդեր	օղեր

9/ ԴԷ ԿՆԱ ԿՈՒԳԵԱՄ

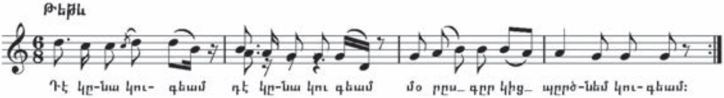

Հայ աւանդական հարս

Ա10 – ՏԱՆՍՈՎ ԱՐԷ ԵԱՐ

[CD I, tr. 10 (3:48)]

Տանսով արէ եար փանսով արէ /
Տանսի սովոր ճամբիով արէ,
Տանսով արէ եար փանսով արէ /
Տանիս թարկի դէն փրսով արէ:

Տանսով արէ եար փանսով արէ /
Ճրագս չիւր լոս չի մարէ,
Տանսով արէ եար փանսով արէ /
Տանիս թէ չելաւ փրսով արէ:

Տանսով արէ եար փանսով արէ /
Չուր լոս եմ քունը չի փարէ,
Տանսով արէ եար փանսով արէ /
Տանիս թարկի դէն փրսով արէ:

Տանսով արէ եար փանսով արէ /
Տարին դժուարի ամսով արէ,
Տանսով արէ եար փանսով արէ /
Տարին դժուարի ամսով արէ:

Բաղով արէ եար բաղով արէ /
Թէ էսօր չեկար վաղով արէ,
Բաղով արէ եար բաղով արէ /
Թէ էսօր չեկար վաղով արէ:

Բաղով արէ եար բաղով արէ /
Աղօթրուան զով շաղով արէ,
Բաղով արէ եար բաղով արէ /
Աղօթրուան զով շաղով արէ:

Բաղով արէ եար բաղով արէ /
Եմ կարօտ սրտի դաղով արէ,
Բաղով արէ եար բաղով արէ /
Եմ կարօտ սրտի դաղով արէ:

Բաղչով արէ եար բաղչով արէ /
Դէօշիդ պսպղուն խաչով արէ,
Բաղչով արէ եար բաղչով արէ /
Դէօշիդ պսպղուն խաչով արէ:

Բաղչով արէ եար բաղչով արէ /
Աքլորի անուշ կանչով արէ,
Բաղչով արէ եար բաղչով արէ /
Աքլորի անուշ կանչով արէ:

Բառարան

Տանով արէ տանիքով եկուր, տանիքէն եկուր

Ճամբախ ճամբայ, ճանապարհ

Թարկել թողուլ, վերջ տալ, հրաժարիլ

Ամսով արէ փոխանակ տարին մէկ անգամ գալու՝

	ամիսը մէկ անգամ եկուր
Աղօթրուան	լուսաբացի մօտ, ցայգալոյսին
Վաղով արէ	վաղը եկուր
Չուր լոս	մինչեւ առաւօտ
Դաղով	այրումով (դաղ = խարան)
Դէօշ / Դօշ	կուրծք, լանջ
Բաղչա	պարտէզ
Բաղ	այգի
Պապղուն	փայլուն

10/ ՏԱՆՍՈՎ ԱՐԷ ԵԱՐ

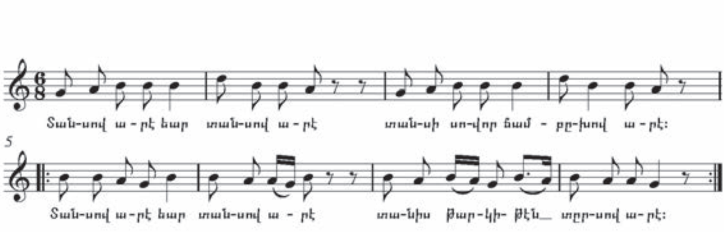

Ա11 – ԳՈՒԹՆԻ ԵՐԳԸ

[CD I, tr. 11 (2:03)]

(c/o Հայրիկ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆի երգածը)

Բարիլուսու սարդ էրեւաց /
Աղօթարան դոներնի պաց,
Պարով պացուէր լուս աղօթրան /
Սարուած լծեմ էրթամ գիւթան:

Գիւթնի թախում նմուշ նմուշ /
Չկէր քանձ էն վասպակ անուշ,
Աշխրքի շէն վէր գիւթնին էր /
Գիւթան չլնէր աշխարհք ինչ էր:

Համել, ոժպուն, սարծիլ, խուրիկ /
Կ՚անեմ խէփ ջի խալալ շիրիկ,
Տափենք մէկպեղ արպով խիպակ /
Կանչենք Ասպուած անենք վասպակ:

Խուփքեաշ կ՚երթայ գեփնի փըկէն /
Պանայ ակօս էրկէն-էրկէն,
Քակի կոռթեր շուռ փու պալ-պալ /
Շնորհք ինէ ունկի քիւ ծալ:

Իրիկմպուան զարկին կոչնակ /
Փաթմել էրթանք խանենք միջնակ,
Թողնենք գիւթան առնենք սարուած /
Էրթանք ժամպուն կանչենք Ասպուած:

Բարի լուսու	լուսաբացի լուսաստղը
Աղօթարան	Արեւելքը: Գեղջուկը, ոտքի, երեսը դէպի արեւծագի կողմը կ՚աղօթէ (հեթանոսականէն մնացած սովորութիւն):
Տռներն ի պաց	իր դռները բացաւ
Պարով	բարութեամբ, նաեւ՝ բարեւով
Սարւած	գութանն ու իր լծկան անասունները միասին կը կոչուին սարուած
Թախում ... նմուշ	
նմուշ	Գութանի զանազան մասեր, տեսակ-տեսակ
Չկէր քանչ էն	անոր նմանը չկար
Համել, Ոժպուն, Սարծիլ, Խուրիկ	գութանը ունի չորս լուծ՝ ութ լծկան անասուններով: Ա. լուծը կը կոչուի Համել որուն կը լծեն 2 առու գոմէշ: Երկրորդ լուծը, 2 եզ, կը կոչուի Ոժտուն. երրորդը, դարձեալ 2 եզ, կը կոչուի Սարծիլ. վերջին չորրորդը, Խուրիկ, կրկին երկու եզ կը լծէին:
Վէր գութնին էր	գութանին վրայ էր
Խալալ շիրիկ	հաւասար ընկեր

Տապենք/ Դապենք	բանինք, աշխատինք
Իսպակ	մաքուր, անկեղծ
Խոփքեաշ	խոփը (կը գործէ) գետինը պատռելով
Էրկէն էրկէն	երկար-երկար (ակօսներ)
Շնոխք ինէ	օրհնանք, «պարաքաթ»
Ոսկի քիւ ծալ	քու (հողի) ոսկեղէն ծալքերը
Իրիկմպուան	արեւնամուտին
Փաթմէլ	մէկ շարք ալ, մէկ դարձ ալ
Միջնակ	արտը երկու հաւասար կէս ընող մեծ ակօսը
Ժամպուն	եկեղեցի
Պալ-պալ	շերտ-շերտ
Տըկէն	գետնի տակէն
Խէպ ջի	ինծի հետ
Քակի կոռթեր	բանայ, քանդէ ամուր գետինը

42. ՊԱՐԻ ԼՈՒՍՈՒ ԱՍՏՂ ԷՐԵՎԱՑ
ЗАСИЯЛА УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА

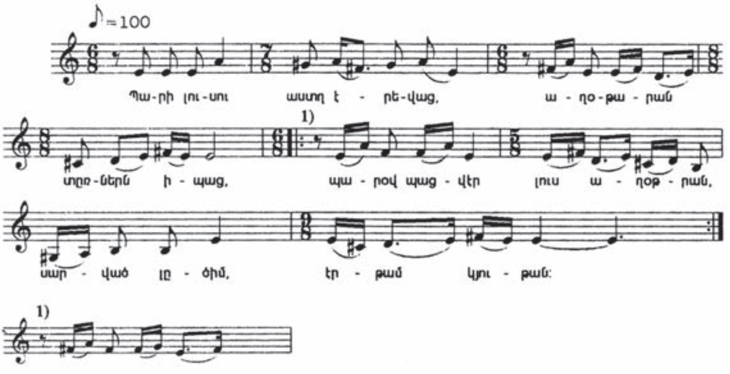

ՊԱՐԻ ԼՈՒՍՈՒ ԱՍՏՂ ԷՐԵՎԱՑ

Պա̈րի լուսու աստղ էրեվաց,
Աղօքա̈րան տըռներն իպա̈ց,
Պա̈րով պա̈ցվէր լուս ա̈ղօքրան,
Սարված լըծեմ էրքա̈մ կյուքան:

Կյո̈ւքնի քախում նըմուշ-նըմուշ.
Չըկէր վա̈ստակ քյա̈նց էն անուշ,
Աշխարհի չէն վէր կյո̈ւքնին էր.
Կյո̈ւքան չէլնէր, աշխարհն ի՞նչ էր:

Ամոլ, ուժտուն, սարծիլ, խուրիկ
Կանեմ ընձի խա̈զա̈ր շիրիքյ.
Տա̈տենքյ մէկտեղ սըրտով իստակ,
Կանչենքյ Աստված, անենքյ վաստակ:

Խոփ քաշ կէրքա կյէտնի տակէն,
Ակօս կանի էրկէն-էրկէն,
Քյանդի՛ կորքեր. շուռ տա պա̈րք-պա̈րք,
Ծընոխքյ կէլնի պերքյըն առատ:

Արտ ճըրա̈րպին, ա̈ռա̈տամ կոկ,
Մանջն ի կայիմ, խոփն ի զոքուկ.
Պայծառ արեվ մարմանդ սարին,
Աստված տա, խոփ չառնի քյարին:

Ա12 – ՏՕ ՏՂԱՅ ԼԱԽՕ ՉԻ ԳԵՏՆ ԸՆՑՈՒ
[CD I, tr. 12 (3:30)]

Գեփի կարմունց ճիւրնի փարէ /
Տօ փղայ լաօ չի գեփն ընցու:

Եմ խօրօփիկ ես քէ կարմունց /
Չիկ ի՞նչ կուփաս գեփն ընցուցեմ,
Խօրս կ'ասեմ քե ջուխփմ ուլ փայ /
Տօ փղայ լաօ չի գեփն ընցու:

Խօրդ ուլեր թող խօրըդ մնայ /
Չիկ ինչ կուփաս գեփն ընցուցեմ,
Արծաթ քեամարս քէ կուփամ /
Տօ փղայ լաօ չի գեփն ընցու:

Արծաթ քեամար թող քէ մնայ / Չիկ ի՞նչ կուփաս ...,
Վզիս վզնոցըս քէ կուփամ / Տօ փղայ լաօ ...:

Վզիդ վզնոց թող քէ մնայ / Չիկ ի՞նչ կուփաս ...,
Թուխ կունդուռէքս քէ կուփամ / Տօ փղայ լաօ ...:

Թուխ կունդուռէք թող քէ մնայ / Չիկ ի՞նչ կուփաս ...,
Արեւ մփաւ փախնի սրփիս / Տօ փղայ լաօ ...:

Եմ խօրօփիկ փիւ արեւ ես / Չիկ ի՞նչ կուփաս ...,
Տիւ ըլնիս սիրածիդ սաղաղէն / Տօ փղայ լաօ ...:

Ես փէլ մէկ ազաբ փղայ եմ /
Պազմ փու չի գեփն ընցուցեմ,

Մէկ պաքի պեղ էրկուս կուպամ / Տօ պղայ լաւօ ...:

Պազիդ մեռնեմ եմ խօրօպիկ /
Արէ գրկեմ գէպն ընցուցեմ:

Բառարան

Ընցուցեմ	անցընեմ
Ընցու	անցուր
Խօրդ	հօրդ
Լաւօ	Մուշի բարբառով՝ որդի
Ճիւր	ջուր
Ձի/ջիկ	զիս
Քեամար	գօտի
Ջուխտ մ'ուլ	զոյգ մը ուլիկ (այծի ձագուկ)
Տէլ	դեռեւս
Կարմունջ	կամուրջ
Տիւ	դուն (Տիւ էլնես – դուն ըլլաս)
Պագ պու ջի	համբոյր տուր ինծի
Եմ խօրօպիկ	իմ սիրունիկ
Կունդուռա	կօշիկ
Սաղաղէն	ազիզ խաթրին
Ազաք	ամուրի / չամուսնացած

12/ ՏՕ ՏՂԱՅ ԼԱՕ...

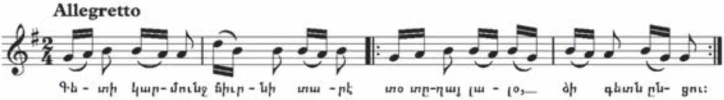

«Գետի կարմունջ ճիւրնի տարէ»

Ա13 – ԱՆԲԱԽՏԸ

[CD I, tr. 13 (4:33)]

Եաման մարէ էս ի՞նչ արիր /
Ընչի՞ եմ (իմ) *փուն աւիրիցիր.*
Եաման մարէ էս ի՞նչ արիր:

Ախ սաքաքի փնիկ վերան /
Եաման մարէ էս ի՞նչ արիր.
Ես ինգիր եմ գէլու պերան:
Եաման մարէ էս ի՞նչ արիր: (2 անգամ)

Չիկ ծախիր եւ կարմիր ֆաւի /
Եաման մարէ էս ի՞նչ արիր:
Ես ինգիր եմ մէջ կաֆաւի:
Եաման մարէ էս ի՞նչ արիր:

Ես ի՞նչ անեմ քէօշկի սարա / Եաման մարէ ...,
Մէկ սիրտ ունեմ խազար եարա,
Եաման մարէ ... / Ընչի՞ եմ փուն աւիրիցիր:

Տիւ չը կիտցար սաւդէն ի՛նչ ի / Եաման մարէ ...,
Սէրը սրտից խանելն ի՛նչ ի,
Եաման մարէ ...

Ես ի՞նչ անեմ աջմու խալի / Եաման մարէ ...,
Սիրտս փակուէ լեզուս լալի:
Եաման մարէ ... / Ընչի եմ փուն աւիրիցիր:

Էլ վի՞ր մօտ ես սիրտս պանամ / Եաման մարէ ...,
Եմ սեւ օրերն անիծեմ, լամ.
Եաման մարէ ...:

Ասրուած ուզեց ես սեւ կապեմ / Եաման մարէ ...,
Ծծղալու տեղ արցունք թափեմ,
Եաման մարէ ... / Ընչի՞ եմ տուն աւիրիցիր:

Սրտէս չի գեա քէ անիծեմ / Եաման մարէ ...,
Չէ՞ որ ես էլ քիւ արնից եմ,
Եաման մարէ ...:

Խէրիկ ի՞նչ կանղար ցաւ տարա / Եաման մարէ ...,
Չի կը տ(դ)եղեմ ջի ճար մ՚արա,
Եաման մարէ ջի ճար մ՚արա:

(չի յիշեր մնացեալ կամ վերջի երգատուն(եր)ը)

Բառարան

Սաքաք	պատճառ եղող
Զիկ	ինծի
Տնիկ վերան	տունն աւերակ
Խազար	1000
Ինգիր եմ	ինկեր եմ
Գէլու պէրան	գայլի բերան

Ֆաս	թրքական ծոպաւոր կարմիր գլխարկ, ֆէս
Մէջ կաֆասի	վանդակի մէջ
Եարա	վէրք
Քէօշկի սարա	պերճաշուք պալատ
Տիւ չկիտցար	դուն չհասկացար
Վի՞ր	որո՞ւ
Սաւդա (սեւդա)	զօրաւոր սէր
Լալ	համր
Աջմու	(աջամ = պարսիկ) խալի պարսկական գորգ
Պանամ	բանամ
Ծծղալ	ծիծաղիլ
Խերիք	հերիք, բաւական է
Ի՞նչ կանղար	ինչքա՞ն, որչա՞փ
Զի կը պեղեմ	ինքզինքս կը թունաւորեմ
Սրտէս չի գեա	սրտէս չի գար
Զի ճարմ արա	ինծի ճար մը ըրէ
Քիւ արնից եմ	քու արիւնէդ եմ

13/ ԱՆԲԱԽՏԸ

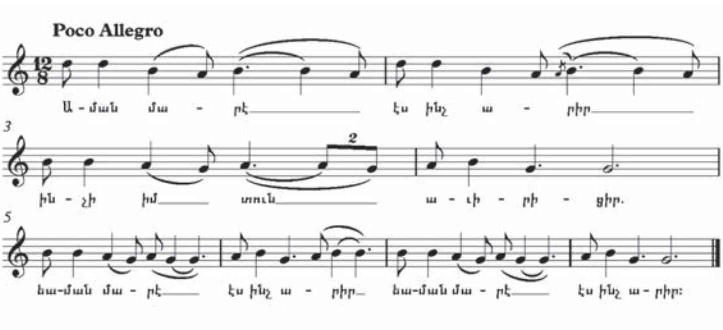

Ջրվէժ՝ Վանի մօտակայքը

Ա14 – ԱՐՄԱՂԱՆ

[CD I, tr. 14 (3:52)]

Ծեր փուն էկան խարիր խուր / Եմ ազիզ Արմաղան
(**կրկն**.) *Քէ խարս փարան Էրմէթուր /*
Եմ ազիզ Արմաղան:

Մենք սիրուել ենք եօթ պարի / Եմ ազիզ Արմաղան
(**կ**.) *Էսօր քէ փան օփարի / Թօ ես մեռնեմ Արմաղան:*

Սիրփս իլերի պըլած փուն / Եմ ազիզ Արմաղան
(**կ**.) *Թափէ առիք թափէ սուն / Եմ անուշ Արմաղան:*

Թեւեր կոփրած խաւքի պէս / Եմ անուշ Արմաղան
(**կ**.) *Բնից քնից զրկուիր եմ / Եմ ազիզ Արմաղան:*

Անջուր ծարաւ արփի պէս / Եմ անուշ Արմաղան
(**կ**.) *Քիւ կարօփից մրկիր եմ / Եմ ազիզ Արմաղան:*

Մի լացէ ախ մի լացէ / Եմ ազիզ Արմաղան
(**կ**.) *Սրփիդ եարա մի պացէ / Եմ ազիզ Արմաղան:*

Սիրփըդ խառնարուն արին / Եմ անուշ Արմաղան
(**կ**.) *Մէյմ չեկաւ քիւ հաւարին / Եմ անուշ Արմաղան:*

Իլիր եմ աշուղ քարամ (?)*/ Եմ ազիզ Արմաղան*
(**կ**.) *Կիրիր եմ դարդ ու վարամ / Եմ ազիզ Արմաղան:*

Գլօխս փնեմ քիւ ծնգան / Եմ ազիզ Արմաղան
(**կ**.) *Ափամիս փեղ խոզիս խան / Եմ անուշ Արմաղան:*

Ախ մի լացէ մի լացէ / Եմ անուշ Արմաղան
(**կ**.) *Սրտիդ եարա մի պացէ / Եմ ազիզ Արմաղան:*

Խնձորի պէս կարմրիրես / Աղջիկիր փխւ Արմաղան
(**կ**.) *Էսօր սիրկիւիլի պէս / Տեղնիր ես Արմաղան:*

Քիւ դարդը թէ իմանայ / Եմ ազիզ Արմաղան
(**կ**.) *Ասպուածն էլ չի դիմանայ / Եմ ազիզ Արմաղան:*

Ախ մի լացէ մի լացէ / Եմ ազիզ Արմաղան
(**կ**.) *Սրտիդ եարա մի պացէ / Քէ մեռնեմ Արմաղան:*

Բառարան

Արմաղան	ընծայ, պարգեւ. հոս՝ աղջկայ յատուկ անուն
Ծեր	ձեր
Քէ	քեզ
Խարիր խուր	հարիւր (անձերէ բաղկացած) հիւր
Էրմէթուր	Հայոց Ձորի շրջանը գիւղի մը անունը
Իլերի	եղեր է
Առիք	առաստաղ
Սուն	սիւն
Քիւ	քու
Մրկիրեմ	այրուեր եմ (մրրկիլ/մրրկել – այրիլ)

Եարա	վէրք
Խառնարում	արնաշաղախ
Հաւար	օգնութիւն
Աղջիկ իր	աղջիկ էիր
Տիւ	դուն
Կարմրիրես	կարմիր այտերով/երեսով
Եմ ազիզ	իմ պատուական, սիրելի, յարգի, ազնիւ (միաժամանակ)
Սիրուել	զիրար սիրել
Պըլած	փլած, քանդուած
Մէյմ	մէկը
Թօ	թող
Ըլիրեմ	եղեր եմ
Կիրիրեմ	կերեր եմ

14/ ԱՐՄԱՂԱՆ

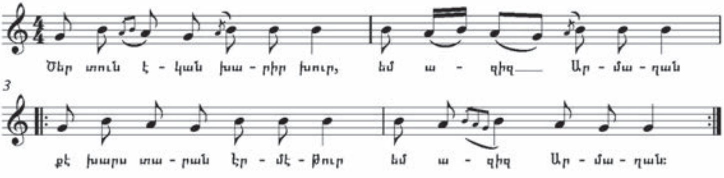

Ա15 – ԱՐԱՐ-ՎԱՐԱՐ
[CD I, tr. 15 (1:31)]

Տիւ ընցար արար-վարար /
Աչկերս էլ խանիր փարար,

Տիւ ընցար արար-վարար /
Բաժ-քօյովդ խելքս փարար:

Տիւ ընցար արար-վարար /
Եմ սիրտս էլ խանիր փարար,

Տիւ ընցար արար-վարար /
Խոգիս էլ խանիր փարար:

Տիւ ընցար արար-վարար /
Ջիգարս էլ խանիր փարար,

Տիւ ընցար արար-վարար /
Զիկ եէսիր արիր փարար:

Բառարան

Արար-վարար	վարարած գետի արագութեամբ (ընցար - անցար)
Խանիր	հանեցիր
Զիկ	զիս

Բաժ-քոյ հասակաւոր, պերճ հասակ
Եէսիր գերի

15/ ԱՐԱՐ-ՎԱՐԱՐ

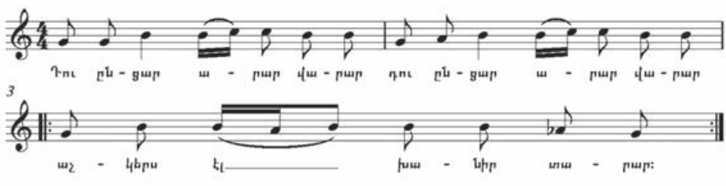

Աղթամար Սբ. Խաչ եկեղեցւոյ որմնանկար

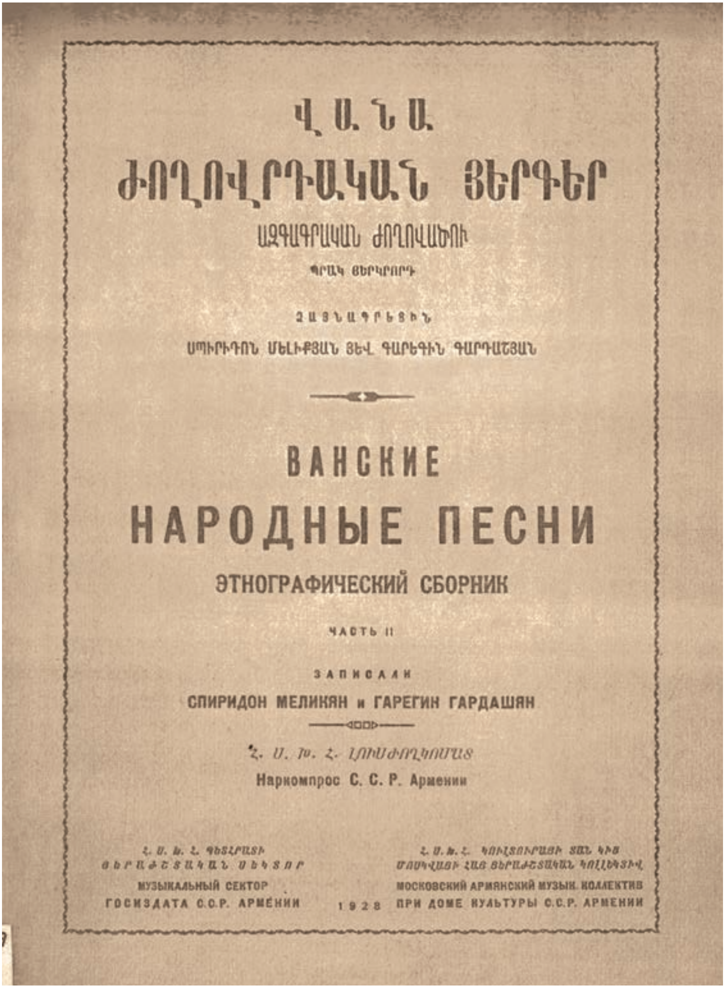
ՎԱՆԱ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՅԵՐԳԵՐ

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԳԻՐՔ ՅԵՐԿՐՈՐԴ

ՁԱՅՆԱԳՐԵՑԻՆ

ՍՊԻՐԻԴՈՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆ ՅԵՎ ԳԱՐԵԳԻՆ ԳԱՐԴԱՇՅԱՆ

ВАНСКИЕ

НАРОДНЫЕ ПЕСНИ

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ СБОРНИК

ЧАСТЬ II

ЗАПИСАЛИ

СПИРИДОН МЕЛИКЯН и ГАРЕГИН ГАРДАШЯН

Հ. Ս. Խ. Հ. ԼՈՒՍԺՈՂԿՈՄԱՏ

Наркомпрос С. С. Р. Армении

Հ. Ս. Խ. Հ. ՊԵՏՀՐԱՏԻ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՍԵԿՏՈՐ

МУЗЫКАЛЬНЫЙ СЕКТОР ГОСИЗДАТА С.С.Р. АРМЕНИИ

1928

Հ. Ս. Խ. Հ. ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ՏԱՆ ԿԻՑ ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԿՈԼԵԿՏԻՎ

МОСКОВСКИЙ АРМЯНСКИЙ МУЗЫК. КОЛЛЕКТИВ ПРИ ДОМЕ КУЛЬТУРЫ С.С.Р. АРМЕНИИ

Խաչիկ Ներսէսեանի անհատական մէկ երգ-յօրինումը
եւ աղօթքը (արտասանութիւն)

Ա16 – ԱԽ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔ...

[CD I, tr. 16 (3:32)]

Ախ իմ հայրենիք, չքնաղ Հայոց Ձոր /
65 տարի ես, մինչեւ այսօր,
Լեզուս չեմ բացել գովքդ երգելու /
Լեզուս չեմ բացել իմ վիշտըս լալու,
Ա՜խ իմ հայրենիք, չքնաղ Հայոց Ձոր:

65 տարի եմ քեզնից հեռացել /
Ախ իմ հայրենիք քեզ չեմ մոռացել,
Ջաւակներդ գրկած դու լալահառաչ /
Եկել ես կանգնել իմ աչքի առաջ,
Ա՜խ իմ հայրենիք, չքնաղ Հայոց Ձոր:

Ա՜խ իմ հայրենիք, չքնաղ Հայոց Ձոր /
65 տարի դեռ մինչեւ այսօր,
65 տարի դու կանչել ես ինձ /
65 տարի դու փանջել ես ինձ,
Ա՜խ իմ հայրենիք, չքնաղ Հայոց Ձոր:

Ա՜խ ... 65 տարի դեռ մինչեւ այսօր /
Բերնիս մէջ է քո քաղցրանուշ երգը,

Սրտիս մէջ է քո մըրմըռուն վէրքը,
Ախ իմ հայրենիք, չքնաղ Հայոց Ձոր։

Ախ իմ հայրենիք, չքնաղ Հայոց Ձոր /
Խարխլած սիրտս փուլ եկաւ այսօր [2x]։

Վանայ շրջանի գիւղական ճամբայ

ԽԱՉԻԿ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆԻ ԱՂՕԹՔԸ
(26 ԱՊՐԻԼ 1986, Փարիզ)

Տէ՛ր, պահիր դուն նեխած ցեղ թուրքը բռունցքի փակ,
Քանի մարդակեր այդ նեռը, աշխարհ բովանդակ,
Գեհենի շնչովն իր, արնոտ թաթի հարուածով,
Չի յաջողի վերածել արեան ծովի, աւեր ու մոխիրի:

Տէ՛ր, փա՛ր ինձ այնտեղ ուրտեղ չկայ թուրք,
Որտեղ չի կեղտոտել մարդկութեան այդ թուք,
Երդըւում եմ, Տէ՛ր, սրտումս չկայ վրէժ, չկայ քէն,
Այլ լոկ զզուանք, զզուա՛նք միայն այդ կեղտոտ թուրքին:

Վասպուրական աշխարհ

Վան-Վասպուրական կոթող

Այս երգերը, նաեւ Վասպուրականի հին երգերէն եւ վաղեմի վիպերգերէն նմուշներ, մեր ձայներիզներէն փոխադրեցինք խտասալիկի վրայ (CD) որ կը կցուի այս աշխատասիրութեան՝ թէեւ որոշ ցաւալի թերութիւններով... Արդարեւ, 1961ին երիզագրուած Հայկ Աճեմեանի երգերը ի միջի այլոց այլեւս անունկնդրելի դարձած են, ցաւ ի սիրտ:

Հայոց Ձորի (եւ մասամբ միւս երգերու Ձայնագրութիւնները) – բացի թիւ 11 («*Բարեւլուսու սարդ էրեւաց*») երգի պարագային – կատարած ենք սոյն ձայներիզներուն ետառաջ ունկնդրութիւններով, իսկ անոնց ելեկտրոնական-համակարգչային դրութեան վերծանումը գործն է տիկին Ծովիկ Մարգարեանի:

* * *

1) **ՀԷՐԻՆ ՀԷՐԷՐԻՆ** – Հայաստանի հարազատ գիւղական պատկերներէն մին: Խ. Ներսէսեան դիտած է հովիւներու գործունէութիւնը, ինչպէս նաեւ գեղջուկներու մաքին կթելու աշխատանքը: «Ապրիլին», կը պատմէ ան, «նախքան ոչխարը սարը տանելը, մէկ ամիս բէր-ի ժամանակ է: Հովիւը հօտը բերում է բէրատեղ: Հոն ամէն գիւղացի իր ոչխարը կը կթէ՝ կէսօրուան ժամուն: Բէրատեղը

> ցանքերից հեռու մի տեղ է լինում՝ արոտավայրերի մոտ»: Կթելու գործողությունէն առաջ ոչխարները պէտք է գտնուին հանգիստ վիճակի մէջ: «Հովիւները ընտրում են մակաղատեղ, այսինքն՝ մի տափարակ տեղ որը մաքիների հանգստավայրն է: Գեղջկուհիները կթոցները վերցրած գնում են ոչխարների մակաղած վայրը՝ իրենց ոչխարը կթելու. նրանց մասին երգ կայ յօրինուած»: Բէրատեղը հասնելով, կթելու պատրաստ հարս ու աղջիկներ, շարքով ծունկի կու գան զոյգ-զոյգ ու ամբողջ գիւղի ոչխարները իրարու ետեւէ կ՚անցնին երկգիծ շարքի արանքով եւ ամէն գեղջկուհի, սիրազեղ երգ-շոյանքով, կը կթէ իրենց ոչխարը:

Հետաքրքրական մանրամասնութիւններու մասին կը կարդանք Արթուր Շահնազարեանի դասագրքին մէջ. «Կովին կթելիս աւելի շատ են փաղաքշում, կովն էլ հասկանում է: Կով էլ կայ որ չի ենթարկւում, ոչ ոքի չի թողնում կթել, քացով է տալիս, դոյլը գցում, պատահում է՝ կթուորին էլ հետը (...), կթուորը էնպէս է սիրաշահում նրան իր գորովալից ճայնով որ կողքից լսողն էլ է յուզւում...»:

Կոմիտաս գրանցած է այծը կթելու հիանալի մէկ երգ՝ «*Հինգ էծ ունեմ*»՝

> *Հինգ էծ ունեմ ուր* (իր)՝ *էծերով / Ի՛լիլի, դի՛լիլի*
> *Կաթ կը կըթեմ պըղինձներով / Ի՛լիլի, դի՛լիլի*

Սեր կը չափեմ ...
Եղ կը հանեմ ...

նաեւ՝ *Մի էծ ունեմ / Հինգ վեց ուլով*
Կաթը կըթեմ կուժով, կուլով
Մածուն մերեմ կճուճներով ...

Ի հարկէ գեղջուկին երգը հոս կանգ չ՚առներ: Այս տեսանելի-շօշափելի նիստ ու կացէն անդին կայ յուզական-անտեսանելի տարածքը՝ սիրայորդ սրտին կանչը.

Կարիպ հաւքեր թըռան շարան-շարան
Կարօտըս փըլի թեւերին փարան ...

Ի վերջոյ՝

... *Եար, արէ ջի* (զիս) *փար՝ չմեռնեմ կարօտ:*

2) **ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՎԱՆԵՑՈՒ ԵՐԳԸ** – Փիլիսոփայական թէ զուտ անհատակորիզ սոյն երգը կտրուկ կը տարբերի միւս գեղջկականներէն իր յուզական տարածքով. ան միա՛կն է այս իմաստով Հայոց Ձորի սոյն շարքին մէջ: Այսպէս՝ ան կարելի է համեմատել Ներսէսեանի յօրինած *«Ախ իմ Հայրենիք...»* երգին հետ (տես երգ թիւ 16): Լքուածութեան, կարօտի, ընչազրկութեան զգացումները ընկճախտի յոռեգոյն պահեր յարուցած են անյոյս պանդուխտին. լեռները պիտի հալէին, ծովերն ալ՝ ցամքէին, եթէ պանդուխտին բաժին ինկած

զրկանքները լեռներուն ու ծովերուն բեռցնելու ըլլայինք: Այս անորակելի «դանակի հարուած»ը ուրկէ՞ կրնայ գալ, ո՞վ է իր անտեսանելի, յոռեգոյն ոսոխը – կամ «Բախտս ի կամ էլ Աստուած», կ՚ըսէ ան, այսինքն՝ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐԸ:

Եղանակաւորումն ալ ունի զսպուած զայրոյթի նըրման բան մը, սակայն երգասացը, այս պարագային, չի բողոքեր, այլ, ճարահատ, միայն «Ա՜խ ինչ անեմ...»ով կը գոհանայ: Խտացած թախիծը երգաւորուած է՝ իւրաքանչիւր հատածի վերջին ձայնանիշին պահուածքով – համակերպում առանց վրիժառութեան ժայթքի: Չէ՞ որ անզօր ենք Ճակատագրին դէմ, անօգնական եւ լքուած կամ անիծուած ու հալածուած...

3) **ԷԼԷՔ ԵՐԹԱՆՔ ՍԱՐԵՐ ՍԷՅՐԱՆ** – սիրահարուած տղու երգ է՝ գեղջկական բառապաշարով եւ պատկերներով: Եարին ամէն մէկ շարժումը զայն դիտող սիրահարին «խոզին կը տաղէ»: Կանացի շորորն անգամ ունի բէր-ի մաքիին շարժումներու շքեղանքն, իսկ մաքին կթելէ ետք, գեղջկուհին կարմրած տուն եւ դարձին քրտնած է՝ «պտուղ պտուղ»... Միայն գիւղացին կրնայ այսպիսի շըքեղ պատկեր ստեղծել, իսկ տղուն երազն է («Էն օրուան մատաղ էլնիմ») որ ան իրենց տան մէջ «թոնիր վառէ», ինչպէս գիւղի կենցաղային երկարամեայ աւանդութիւնը կը պահանջէ: Հետա-

քրքրական է գեղջկուհիին զարդարանքները՝ «դեղին ոսկին» կամ «ճակտի նալչէն», եւն. որքա՜ն մօտ է քրտական արդուզարդին: Արդեօք հայ աղջիկները պիտի չուզէի՞ն զանազանուիլ դրացի քրտուհիներէն. բայց դրացի քիւրտին մօտ հայերը չպիտի ուզէին նախանձ կամ անտեղի ցանկութիւններ ստեղծել՝ իրենց աւելի ճոխ կամ հարուստ կնոջական շքեղանքներով (ինչպէս հայոց եկեղեցին չէր կրնար աւելի բարձր ըլլալ շրջանի մինարէէն): Մանաւանդ գեղեցկուհիի մը անցուդարձերը կրնային յոռի մտքեր արթնցնել քիւրտ տղամարդոց մօտ...:

4) **Բ/ՊՕՍՏԱՆ (ԾՈՎԻ ԽԱՒՔՄ ԿԷ/ԱՐ)** – Ծովային թռչուն/խավքը կը կոչուի արօր (բադի նման թռչնազգի մը), ինչպէս հողը հերկելու/վարելու գիւղական գործիքը, եւ, ըստ բառարաններուն, երկուքն ալ կը գրուին օ տառով (երանի իրարմէ զատորոշուէին իրենց ուղղագրութեամբ՝ արոր ...): Անոր «ըղխշուն» փետուրներէն պէտք չէ խաբուիլ. սիրտը սեւաւոր է՝ խռոված: Ան եարն է, հեռու իր սիրածէն, թերեւս պահանջներ ունի որոնք դժուար է գոհացնել, ուստի տեղին է խոհեմութեան հրաւիրել՝ բոլորիս անցաւոր կեանքը յիշեցնելով անոր: Մանաւանդ երբ պանդխտութեան մէջ է սրտին սիրածը: Արտին բերքը անբաւարար է, ջուրը չի հասնիր եւ ծայր կու տայ յուսահատութիւնը: (Այդ օրե-

րու պանդխտութիւնը չէր նմաներ ներկայ արտա-գաղթին...): Սկզբնական պատմողական երգային ոճը յանկարծ կը ստանայ բացախօսական հրա-ւէրի շունչ («Արէ, եար արէ...») ուր պիտի պատ-գամուի խոհաբանական ճշմարտութիւնը՝ Աստու-րի մալը (աշխարհային ունեցուածք, ինչք) ոչ քեզի ոչ ալ ինծի պիտի մնայ. ուստի՝ անտեղի են սրտնե-ղութիւններն ու վիատութիւնները: Խ. Ներսէսեան այդ տողերը կ՚արտայայտէ զսպուած կիրքով, «քա-րոզչական» ոճով:

ՎԱՐԱԳԱՅ ՎԱՆՔի համալիրը 1915էն առաջ («ՎԱՐԱԳ»)

5) **ԼԱԼՈՒԽԱՆ** – Վասպուրականի հանրածանօթ սիրային երգ՝ անվերջ կրկնուող իր 5-վանկանի տողավերջով: Սիրայորդ գուրգուրանքի արտայայտութիւններով հարուստ այս Լալուխանը շատ տարբեր է օրինակ Հայրիկ Մուրատեանի երգածէն եւ ասոր նմանող Յակոբ Յարութիւնեանի «*Մանեակ*» Հաւաքածուի Լալուխանէն. այս վերջի երկուքին բառերը (Հէրին, ոչխար վար բէրին, թուխ մաքին, լցնենք սուրահին ...) շատ կը յիշեցնեն Խ. Ն.ի առաջին երգը: Խ. Ն.ի երգածը խանդակաթ նկարագիր ունի, ուր կարելի է լսել, ինչպէս սիրային տարբեր երգերու մէջ, «արէ բարիշի» (եկուր հաշտուինք) յորդորը, որով պարզ լաւատեսութիւնը միշտ ներկայ է սիրահար գեղջուկներու կենցաղավարութեան մէջ, մինչեւ որ սիրող զոյգերու անդորրը փշրուի պահանջկոտ երազներով կլանուած ծնողներու կամքով:

6) **ՇՄԱՄՕ** – «*Շմամօ*»ն բեմադրուելու արժանի փառաւոր երգախաղ մըն է, որուն ընթացքին ի յայտ կու գան ցասկոտ եւ անհնազանդ Շմամոյին հետ կապուած մեծ ու փոքր ճախաւերութիւնները՝ այնպէս ինչպէս կը ներկայացնէ երգող-պատմողը: Ինչպէս տեղ մը կ՚ըսէ երգասացը՝ «քաղելու հասած նուռ ես/ափսոս կապուելու (արժանի) ծուռ ես»: Այդ «ծռութիւններու» յաջորդական թւումներն են որ երգը կը վերածեն անզուգական տրամաթիկ

զաւեշտախաղի՝ շաղախուած գիւղական կենցաղի եւ նախապաշարումներու հարուստ պատկերներով: Շմամոն ամուսնացած է թէեւ, բայց օրին մէկը կ՚որոշէ խոյս տալ Կեմ անունով իր ապրած գիւղէն: Փախուստի ընթացքին կը մերժէ ճանչնալ իրեն օգնութեան փութացող ընկերոջ որ սակայն տակաւին գաղտնօրէն զայն կը սիրէ, մինչ Շմամօ քիչ կը նմայ զայն հրել, գիշեր ատենով, վարարած գետին մէջ: Ամէնէն խօսուն տողերը Շմամոյի ամուսնութեան խրախճանքին հրաւիրեալներուն նկարագրութիւնն է (գլուխնին անցուցած սրածայր գդակները, թան խմելով գինովնալը ...): Ի հարկէ լսովի, մարդ չպիտի հասկնայ որեւէ բան. հարկ է նախ լաւ սերտել բնագիրը, կուշտ ու կուռ զուարճանալ (կամ ափսոսալ), ապա լսել երգը, որուն եղանակը պարզագոյն երեք ձայնանիշեր են, երկրորդ եղանակը նոյնն է՝ երեք ձայն բարձրէն: Ճշմարիտ ստեղծագործութիւն մը աշխարհի ամէնէն համեստ անկիւններէն մէկուն մէջ, օգտագործելով տեղւոյն բարբառը:

7) **Զ/ՃԻՆԱՐ** – Նախորդին հակապատկերը: Երիտասարդ տարիքին մահացած զեղջուկի մը նուիրուած աղեխարշ տողեր. կը յիշեցնէ լացող եղերամայրերու ողբերգները: Եղանակաւորումն ալ ողբանուագ է՝ հեկեկացող ընթացքով: Միշտ երգասացը ներկայ է, կը ճանչնայ անհետացողը, կը

ցաւակցի ու կ՚ողբայ, անսիրտ հօր մը զոհն է այս մէկը: Հետաքրքրական են գիւղական բառապաշարով շարահիւսութիւնը՝ գլուլ-գլուլ, կուց-կուց, կախեմ-վախեմ, նաեւ՝ աւելի ծանօթ եզրեր, անթառամ ծաղիկ, անուշ երազ: Սակայն գեղեցիկ քերթողական տողեր չեն պակսիր՝ Կուժդ անջուր նստէ կու լայ, Ծաղիկներ քու անուն կու տան տեսած ամէն մէկ աղջկայ: Զգայուն ռոմանթիզմ գաւառային բարբառով:

8) **ԱԽ ՄԱՐԷ** – Խաչիկ Ներսէսեան զայն անուանած է «կատակերգ մօր եւ աղջկայ միջեւ»: Երբ բնագիրին ծանօթացայ, զարմացայ այդ բնորոշումին վրայ. առաջարկեցի «ողբերգա-կատակերգ» բացատրական ենթավերնագիրը, որուն համաձայն գտնուեցաւ երգասացը: Իր ծնողքին կամքին ենթակայ, հայ աւանդապահ ընտանիքի մէջ, հասուն տարիքին հասած աղջկան ճակատագիրը լաւ կերպով դրսեւորուած երկխօսութիւն մըն է աղջկայ եւ իր մօր միջեւ: Ի յայտ կու գայ ուրիշին, դրացիին, կարծիքը. չէ՞ որ չարախօսութիւններու դուռ կը բանայ տունը մնացած աղջիկը՝ ընդվզեցուցիչ (բամբասանքներ, ծաղրական անամօթ արտայայտութիւններ) մանրամասնութիւններով: Այս կենցաղա-ընկերային խիստ ծանօթ երեւոյթը մեր մօտ իր երգային արտայայտութիւններով յաճախ դրսեւորուած է. օրինակ՝ «Կակօ, մարէ կարքէ

զիս»երու երկար շղթան որոնց մէջ աղջիկը ի՛ն-քը կը յայտնէ ինչ կարգի կամ ինչ արհեստի տղամարդու կը փափաքի երթալ: Աղջիկը ընդ-հանրապէս կը խրտչի հարուստ օտարէն եւ իր գործով չափէն աւելի տարուած անձէն, որ կրնայ մոռնալ իր կնոջ տածել իր գուրգուրանքը: Այս երգին գալով, երբ հարցը սուր բնոյթ ստացած է, երբ «իշու մը հետ փոխանակուելու» անպատիւ առաջարկներ հասած են իր ականջին, աղջիկը պատրաստ է կինը դառնալու պարզ գիւղացի ոեւէ մէկուն. կը մերժէ միայն տարիքը առած մէկու մը կինը դառնալը («մէնակ չիտաք խալուրի [ալեւորի]»): Օրինակները բազմաթիւ են՝ տունէն փախչող աղջիկներու, քիւրտի հետ փախչողներու, ինքնապաշտպանութեան դիմողներու ...: Ի վերջոյ մօ-րը կը պատուիրէ որ «խօրս ասա մէկըմ պիրի տունփեսա»: Երգը կ՛ընթանայ *մաժէօր* ձայնաշա-րի վրայ, հանդարտ ու հեզասահ, կրքազերծ, տար-բեր՝ Հայրիկ Մուրատեանի կամ միւս հաւաքա-ծուներու երգուածներէն:

9) **ԴԷ ԿՆԱ ԿՈՒԳԵԱՄ** – Խ. Ներսէսեան կը բնորոշէ զայն՝ «Հարսի Երգը»: Կրկին, ողջ երգը սեղմուած է կրկներգներու (երգ եւ բնագիր) միջեւ: Հարսին ամբողջ արդուզարդը հրապարակելու պատրուակ, ուրկէ անպակաս է վասպուրականցիի յատուկ հաճոյախօսութիւնը, այս պարագային նորահար-

սին պճնանքին համապատասխան՝ օրինակ, «մատերիս մատնիկ շարեմ, ոսկի գնդեր (օղ), ոսկի բլայզուկ (ապարանջան), երեսիս խալեր», եւն: Երեւակայութեան զարկ տուող հարսը սակայն չի մոռնար հօր օրհնութիւնը եւ մօր հետ գրկախառնուիլ: Երգատողը պայծառ է, գնայուն, ամբողջովին *մաժէօր* ձայնաշարի վրայ:

10) **ՏԱՆՍՈՎ ԱՐԷ ԵԱՐ** – Սիրահարը իր տունը կը հրաւիրէ եարը. կը թուէ այն բոլոր դժուարութիւնները, տեսանելի, կարելի, երեւակայական, որոնք կրնան արգելք հանդիսանալ: Կրկին՝ զուարթամտութիւնը ներկայ է (առտուայ զով օդին կամ ամբողջ գիշերւայ ընթացքին. կրծքիդ պսպղուն խաչով եկուր իմ մօտ եւ, վերջինը՝ աքլորի անուշ կանչով): Հինգ ձայնանիշերով դրսեւորուած, լաւատես-կենսուրախ տրամադրութեամբ՝ երգը գլգլալէն կը հոսի մինչեւ աւարտը աքլորի կանչով: Սիրերգ՝ թեթեւ սրտով ապրուած-արտայայտուած:

11) **ԳՈՒԹՆԻ ԵՐԳԸ** – Կատարեալ գութանի երգ յար եւ նման Հայրիկ Մուրատեանի երգածին: Գութանի չորս լուծերը, իրենց անուններով, կը յայտնուին հոս եւս՝ Համել, Օժտուն, Սարծիլ եւ Խուրիկ: Ի հարկէ առաջին լուծը պէտք է զօրեղագոյնը ըլլայ, ուրեմն Համելին կը լծեն երկու առու գոմէշ, մնացեալ երեք լուծերուն՝ իւրաքանչիւրին զոյգ եզներ: Հայրիկին երգին մէջի 4 լուծերու անուն-

ները Շատախի բարբառն է. պատկերը նոյնն է, ժամերգութեան արարողակարգին նման դասաւորուած: Նոյնիսկ հանգիստի ժամերը նախօրօք ճշտուած են («իրիկմտուան զարկին կոչնակ ... թողնենք գիւթան ... էրթանք ժամտուն»): Սրբութիւն, հողի/բերքի պաշտամունք, ուրկէ եւ նշանաւոր խօսքը՝ «Գիւթան չլնէր աշխարիք ինչ էր»...

12) **ՏՕ ՏՂԱՅ ԼԱԽՕ ՉԻ ԳԵՏՆ ԸՆՑՈՒ** – Գետին կամուրջը ջուրը տարած է. աղջիկը չի յաջողիր միւս ափը անցնիլ: Երկա/երգախօսութիւնը ծայր կու տայ տղուն հետ: Տղան իր վարձատրութիւնը կ՚ուզէ ճշտել նախօրօք. շատ բան չէ պահանջուածը ... պագիկ մը: Տղան կը ստանայ զոյգ վարձատրութիւն: Սիրոյ ընձիւղումի, հեզիկ անմեղութեան, գեղջկական պարզութեան դասական օրինակ. նոյնքան պարզ է նաեւ եղանակը:

13) **ԱՆԲԱԽՏԸ** – Աղջկան գանգատը իր մօր. աղջիկը դժբախտ է. «զիս ծախեր ես կարմիր փասի»՝ լուրջ ամբաստանութիւն մօր հանդէպ (ո՞ր չափով հաւանական է հայկական Վասպուրականի իրականութեան մէջ այդ օրերուն այսպիսի «առ ու ծախ»): Ճակատագրապաշտ «Աստուած ուզեց»ը կը հետեւի: «Կարմիր փաս»ի աչք ծակող հարստութիւնը («քէօշկ սարայ, աջմու խալի [պարս. գորգ]») բնաւ չի հետաքրքրեր գեղջուկին: Կայ

սարսափելի անէծքը. սակայն՝ «սրտէս չի գար քեզ անիծեմ. չէ՞ որ ես էլ քու արնից եմ»: Այսպիսի ողբերգութիւններ վստահաբար կը պատահէին: Արդե՞օք այսպիսի բովանդակութեամբ երգերը զանոնք կանխելու կը ծառայէին: Երգագիծին մէջ եւս ցաւի շեշտ կայ, կուլ տրուած արցունքներ:

14) **ԱՐՄԱՂԱՆ** – Աւանդական, յարատեւ 5–6 վանկերով վերջացող երգատողեր՝ «եմ (իմ) ազիզ (կամ անուշ) Արմաղան»: Կրկին բնութենէն քաղուած պատկերներ (Խնձորի պէս կարմիր երեսով էր, բայց ան այսօր դեղնած է «սիրկիւիլի պէս»): Կրկին բաժնուած սէրերու ողբերգութիւն: Ան սիրող տղուն ողբերգն է Էրմէթուր հարս գացող իր սիրուհիին ետեւէն: Ահա տարօրինակ պատկեր մը՝ «Ատամիս տեղ հոգիս հան» կամ, ան այսօր նման է տան մը առանց սիւներու կամ առիքի (առաստաղ)՝ «*Անպունի*»ն յիշեցնող տողեր: Երգը ոչինչ ունի եղերաշեշտ – իրարայաջորդ երեք ձայնանիշ *մաժէօր* ձայնասանդուխով կը գոյացնեն երգին ատաղձը:

15) **ԱՐԱՐ ՎԱՐԱՐ** – Ինչպէս «*Անբախտը*» երգին ընթացքին, հոս եւս երգասացը չկրցաւ յիշել երգը իր ամբողջութեանը մէջ: Տողավերջին բառերն են «խանիր տարար» կամ «արիր տարար» ինչպէս վարարած գետը: Երգը կը հոսի գետի մը նման.

աղջիկն ալ կ՚անցնի իր առջեւէն գետին հոսանքին նման «աչկերն ալ իր հետ հանելով-տանելով»: Վերջին *լա պէմօլը* ի յայտ կու գայ միայն երրորդ երգատան մէջ: Ան զգայուն, մեղմ գունաւորում մը կու տայ առանց թաւալումի հոսող երգին:

Խաչիկ Ներսէսեան 1938ին Մարաղէա (Ատրպատական)

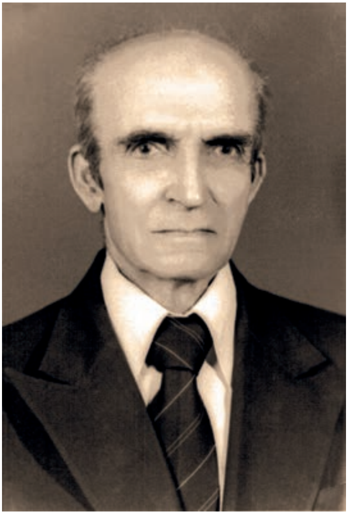

Խաչիկ Ներսէսեան 1980ին (Թէհրան)

Խաչիկ Ներսէսեանի Ինքնակենսագրութիւնը

Խաչիկ Ներսէսեան ծնած է 1900-ին Վանի նահանգի Հայոց Ձոր գաւառի Արատենց (Նանիկ) գիւղը: Խաչիկ կը պատմէ.

«Չորս տարեկանում մօրից եւ հօրից որբացած մնացել էի խորթ մօրս խնամքին: Եօթ տարեկան էի երբ ինձ տանում են Վան քաղաք եւ յանձնում գերմանական որբանոց: Գրաճանաչ եղել էի մեր գիւղում: Գիւղում ունէի մօրաքրոջ տղայ Յարութիւն անունով որին գիւղում Յարիկ էին կանչում: Սա քաղցր ձայն ունենալու եւ շատ երգեր գիտնալու պատճառով՝ գիւղի համայնքը նրան նշանակել էր գիւղի գիշերային պահակ: Սա ամբողջ գիշեր շրջում էր գիւղում եւ իր թախծոտ երգերով երազանքների աշխարհ էր փոխադրում հազար ու մի ցաւերով լեցուն դժբախտ գեղջուկի սիրտը:

Այդ օրերին մեր աշխարհը գտնւում էր «Մեծ մարդասպան»ի արիւնոտ լուծի տակ: Սուլթան Համիտ Բ.ի բռնատիրական ամենասարսափելի տարիներն էին: Գաւառներում հայը հայերէն չէր կարող երգել: Նրանք յօրինում էին քրդերէն լեզւով եւ եղանակով երգեր, որոնք իրենց ապրած կեանքի նման ողբագին ու ցաւատանջ էին, եւ ես գիւղում եղած օրերին, գիշերներին, սրտի որպիսի յուզումով, ծարաւի նման կլանում էի

Յարիկի երգերի ամէն մէկ փրփում ելեւէջը:

Բաւական չափով հայերէն երգեր սովորած՝ որբանոցում ինչ երգել էին պալիս, նաեւ դպրոցական ջեռնարկներում եւ գիւղացիները դաշտային աշխատանքից յետոյ երեկոները՝ իրենց զրուցատեղերում:

Սահմանադրութեան հռչակումից չորս տարի անց արջակուրդին գիւղ գնալիս, մի անգամ գիւղի վարժարան գնացի: Գիւղի ուսուցիչը Արթամարի գիշերօթիկ դըպրոցի շրջանաւարտ աշակերտներից Օհան Կարօն էր, վերջում քանաստեղծ: Սրա առաջարկով երկու երգ երգեցի, ոչ ժողովրդական: «Ժողովրդական բարբառով երգւած ի՞նչ երգեր գիտես», հարցնում է ուսուցիչը եւ աշակերտներին երգել կու տայ քաղաքում յօրինւած անանուն կիսա-ժողովրդական երգեր: Այդ օր Օհան Կարօն ինձ խորհուրդ տւաւ շրջիլ Հայոց Ձորի զանազան գիւղերում եւ գրի առնել հին երգերը եւ սովորել եղանակները. «դրանք մեր ազգային գանձերն են», եզրակացուց: Այդ օրերին ես 12 տարեկան էի (1912), Թուրքիայի հիւրիեթից *չորս տարի անցել էր: Երկիրը խաղաղ էր, ճամբաները ապահով: Նրա այդ խորհուրդը ինձ խթան դարձաւ այդ բանն անելու: Գիւղից գիւղ շրջելու չափազանց սէր ունէի: Շատ գիւղեր եմ շրջել – եղել եմ մեր գիւղում, Էրմէթուր, Նոր Գիւղ, Կղզի, Ասպւածաշէն, Հնդսպան, Կեմ, Բերդակ՝ Հայոց Ձորի գիւղերից: Որբանոցի իմ ընկերներիցս էլ*

մի քանի քրդերէն եւ հայերէն պարերգներ էի սովորել. յիշում եմ ընդամէնը 18 երգ էր: Այդ 18 երգերն եղել էին ինձ համար գուրգուրանքի արժանի զաւակներ. իմ մտորումների ժամերին, մենակեաց ճգնաւորի նման այդ երգերն եղել են իմ աղօթք-շարականները: Սակայն, աւաղ, 1915 թ.ի Եղեռնի փարւայ կրկնակի եղերական օրին (Վանի բռնագաղթին) այդ երգերը կորսուեան մատնուեցին»:

Խաչիկ Ներսէսեան 120,000 վասպուրականցիներու հետ կը գաղթէ Արեւելեան Հայաստան:

«Երեւանումն եմ. դարչեալ որբանոց. կորցրած երգերս կը ջանամ յիշել: Ինձ փրւած փոքրիկ սենեակում ամիսներ, գիշերներին խաղաղ լռութեան մէջ սկսեցի վերյիշել ու գրի առնել երգերս. մէկ տարի էր անցել, յիշողութիւնս դեռ թարմ էր: Այդ որբանոցում որբերի շարքին էր Թաթուլ Ալթունեանը իր փոքր եղբօր հետ: Թաթուլի մօտ այդ օրերին ժողովրդական երգերի մասին չէր նշմարւում հետաքրքրութեան նշաններ: 1918 թ.ին Հայաստանը օրհասական ճգնաժամ էր ապրում: Մի խումբ որբանոցային ընկերների հետ կամաւոր զինւոր գրուեցինք Վանի երկրորդ գնդում: Մարտ ամսի վերջերին գնացինք՝ օգոստոսի վերջերին վերադարձանք երբ որբանոցի չափահասներին վտարել էին որբանոցից: Անենամօտիկ ընկերս Հրանդը իր հետ տարել էր իմ երգերի տետրակը: 1921 թ. Ապրիլ 2ին

Երեւանից խուճապահար, առանց կարենալու պունը հանդիպելու Հրանդի հետ հեռացանք երկրից՝ երկրորդ անգամ կորսնցնելով երգերս:

Պարսկաստանում եմ: Անցել են քսան դժնդակ, սրտամաշ տարիներ. անգործութիւն, անստոյգ՝ գալիքի հանդէպ, թշւառութիւն, անորոշութիւն: Անչս փրկելու մտահոգութիւնից զատ ուրիշ մտածում չէր կարող գլխումս տեղ գտնել: Երբ փոքր ի շատէ վիճակս բարւոքւեց, երգերիս կորստի անթեղւած ցաւը արթնացաւ մէջս ու փորձեր արի վերյիշել կրկին. անդադար մտածում էի երգերիս փրկութեան մասին: Վերյիշումը տարիներ տեւեց. որոշ տողեր մոռացւել էին: Ինչ հետ պատահեց զարմանալի բաներ – վաղուց մոռացւած մի բան յանկարծ խօսում է, այն էլ ե՞րբ, լուսաբացին, անկողնումդ նոր արթնացած ժամին: Այսպէս, կըրկին քսան տարի եւ կարողացայ դրանցից 11 երգեր վերյիշել լրիւ կերպով, իսկ մնացած եօթը՝ իւրաքանչիւրից մէկ-երկու համար, որոնք թերի լինելու պատճառով ձայնագրութեան չեմ յանձնել: Ի՞նչ անել, երգերս ձայներիզին յանձնելու համար առողջ ձայն չունէի: Մի քանի ինձ ծանօթ երգիչ-երգչուհի կամ խմբավար անձանց առաջարկել եմ մտադրութիւնս: Նրանք խոստացան բայց չարին: Յոյսերս մարել էին համարեա»:

1980թ. ան կը հաստատուի Փարիզ, իր զաւակներու մօտ:

«Բախտի բերմամբ ինձ վիճակուեց Փարիզում հանդիպել «Հայկական Ազգագրական Երգեր»ի ուսումնասիրութեան նուիրուած պարոն Պետրոս Ալահայտոյեանին որի միջոցով հնարաւոր եղաւ 70 տարիների թափառումներից յոգնած իմ այս երգերը կորստից փրկել, որի համար իմ սրտաբուխ շնորհակալութիւնն եմ յայտնում առ պրն Պ. Ալահայտոյեան (...)»:

Խաչիկ Ներսէսեան մահացաւ 22 Մարտ 2001ին Փարիզ. ան 101 տարեկան էր:

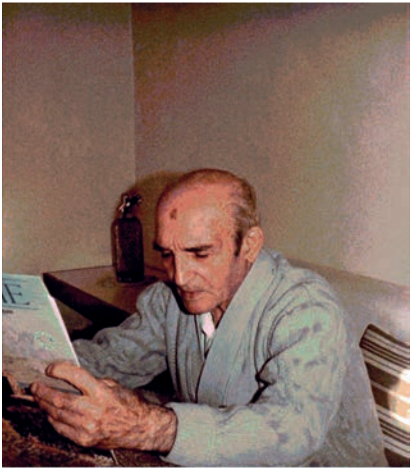

Այնպէս ինչպէս զինք ճանչցանք՝ Փարիզ, 1986ին

Բ. ՄԱՍ

Վանի միջնաբերդը – նկ՝ Ժ. Պ. Լորանս (1847)

ՎԱՆ-ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԲՆՈՐՈՇ ԵՐԳԵՐԷՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

(Լսելի են ընկերակցող Բ. խտասալիկին վրայ)

Մեր «Ներածական»ին մէջ, յիշատակեցինք Հայոց հրաշակերտ *Անտունի*ները, *Գութաներգ*երը, *Վիպերգ*երը, յիշեցինք երգեցիկ շրջաններ (Մոկս, Շատախ…) եւ երգիչ-երգասացներ (Տարօնցի Կրպօ, Քեռի Նախօ, Ռաշօ Զալոյեան…) որոնց շնորհիւ գաւառական, ազգագրական, շինականի երգերը կը հասնէին մեզի՝ փոխանցուելով յետնորդներուն, որոնց շարքին են Հայրիկ Մուրատեան, Աւետիս Պուլուզեան, Հայկ Աճեմեան: Հ. Մուրատեանի վարի պատումը պատկերացում մը կու տայ այս սուսիկ-փուսիկ փոխանցման մասին – «Սովորոյթ կար մեր լեռնաշխարհում [Շատախ – *Պ. Ա.*]. ամրան եւ աշնան գիշերները խարոյկ էին վառում, հաւաքւում նրա շուրջը, կոճղերի եւ գերանների վրայ նստում, սիրտ սրտի զրուցում, (…) հեքիաթներ, դիւցազնավէպեր էին պատմում, երգում էին, կատակում: Այս հաւաքոյթները մեր նահապետական գիւղի «ակումբներն» էին, ուր շինական մարդիկ ցուցադրում ու կատարելագործում էին իրենց ասացողական ու կատարողական բնածին ընդունակութիւնները, մշակում էին հայրենի երգն ու բանը: Գիւղի փոքրիկները խռնւում էին խարոյկի մօտ շրջան կազմած իրենց մեծերի շուրջը, հմայուած իրենց ջոջանց

զրոյցներով, հեքիաթներով, երգերով, պատումներով (...): Այս հաւաքոյթները իւրովի դպրոց էին մատղաշ սերնդին՝ երգն ու բանը շրթից շուրթ անցնելով (...): Դրանք երգի ուսուցման եւ դաստիարակութեան «դըպրոց» եղան նաեւ ինձ համար»: Յաջորդ պարբերութեան մէջ Հայրիկ Մուրատեան կը նշէ նաեւ ազգային աւանդական ծէսերը, հարսանիքները, ուխտագնացութիւնները իբրեւ ժողովրդական երգերու ստեղծման, պահպանման ու տարածման միջոցներ: Այսպէս, «ուխտաւորները հայրենի գիւղ էին վերադառնում նոր երգերով» [«*Հայրենի Երգեր*», կազմեց Ալինա Փահլեւանեան, 1980, Ա. Հրատ., Երեւան, էջ 15]: Հոն չենք լսեր որեւէ «կոմպոզիտորի» անուն. աւելի վերջ նոյնիսկ Հայր Կոմիտասը կը յիշուի իբրեւ սոսկ երգահաւաք: Սկզբնական իրողութիւնն ալ ա՛յդ է – հոս ստեղծագործողը ժողովուրդին մէջէն ծնած շնորհալի երգիչն է, ինչպէս ակն ու աղբիւրը բնութեան մէջ: Յիշենք մեր անմահ Վարդապետին հետեւեալ խորաթափանց խօսքը՝

«***Խորհրդաւոր եւ պաշտելի՛ գաղտնիք –***
Շինականը բնութեան գրկում,
բնութիւնը շինականի սրտում
Վերստին ու միաժամանակ ծնունդ են առնում»:

Հոս կ՚ուզեմ փակագիծ մը բանալ եւ աւելցնել հետեւեալը: Ինչպէս Թուրքիոյ մէջ կային թրքալեզու

հայ աշուղներ, այնպէս ալ Ծոփաց աշխարհի մէջ, մինչեւ Վասպուրական եւ անկէ Արեւելք, կային քըրտալեզու հայ երգասացներ: Անոնցմէ էր գուսան Գարեգինը: Ան, ըստ Հայրիկ Մուրատեանի, Մոկաց քիւրտ ամիրային պաշտօնական երգիչն էր: Սակայն, կ՚ըսէ Հայրիկ, «Գուսան Գարեգինի վերագրուող քրտերէն երգերի մեղեդիները հոգեհարազատ են Մոկաց աշխարհի հայ աւանդական երգարուեստին» (op. cit., նոյն տեղը), որոնցմէ ներշնչուած է Գարեգին եւ սակայն անոնք, իրենց քրտական «տեսքով» ու լեզուով, չեն պատկանիր մեզի: Անձնապէս, մենք ներառած ենք չորս-հինգ *քրտերէն* երգեր Բալուի եւ տարածաշրջանի երգերուն նուիրուած մեր հատորին մէջ, քանզի երգասաց Մ. Նալպանտեանի վկայութեամբ այդ երգերը, թէպէտեւ քրտերէն, սակայն *քըրտական չէին* եւ միշտ երգուած են Բալուի հարսանիքներուն իբրեւ հարազատ Բալուի պարերգեր:

Ստորեւ մէջբերած ենք տասնեակ մը Վասպուրականի յատկանշական երգեր, անոնց բնագիրները, երբեմն ձայնագրութիւնները, որոնք հաւաքած ենք մեր տասնամեայ երգահաւաքումի ընթացքին (1985-1994)՝ Սփիւռքի հայահոծ քաղաքներու մէջ: Անոնց կցած ենք կարճ, ոչ անպայման երաժշտագիտական, բացատրութիւններ. անոնք, նաեւ ուրիշ երգեր նոյն շրջանը յատկանշող, ուսկնդրելի են այս աշխատասիրութեան ընկերակցող երկու խտասալիկնե-

րէն երկրորդին վրայ: Այս փառաւոր երգերը կրնան ծանօթ չըլլալ շատերու, բայց որոնց բոյրն ու վաւերականութիւնը անժխտելի է:

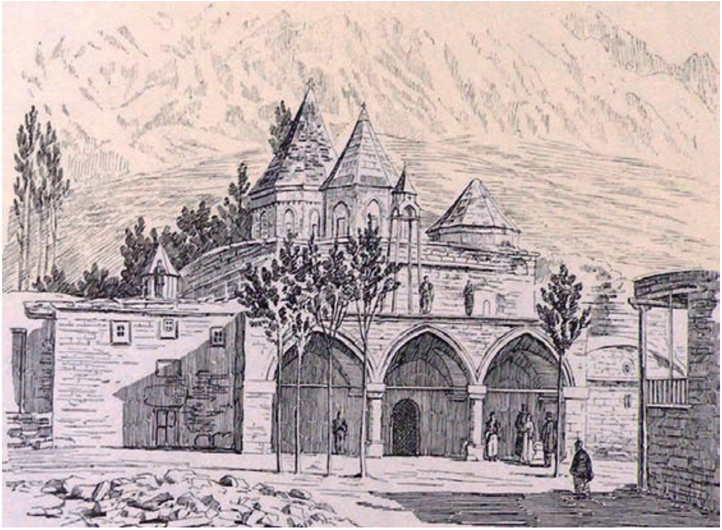

Վարագայ վանք

Բ1 – ՎԱՆԱՅ ԴԱՐԴՕ

[CD II, tr. 14–15 (0:20 + 2:16)]

(կ՚երգեն վասպուրականցիներ՝ Ե. ՂԱՋԱՐԵԱՆ,
ապա՝ Նշան ՍՕՍԻԿԵԱՆ)

Դ(տ)*արդօ, դարդօ, դարդօ, դարդօ,* …
Դարդօ, դարդօ, դարդս շատ ի:

Ախ դարդօ՜, Էրեւանա կ՚ուգէր խամեմ (համեմ),
Լեզուտ տիր մէջ պերնիս ծամեմ,
Քու սիրտ վեր իմ սրտին քամեմ,
Խազար տարուան խաւաս
(«հաւաս» = փափաք, իղձ) *խանեմ,*
Դարդօ, դարդօ, դարդս շատ ի:

Դարդօ՜…, Էրկու շամամ մէջ քու ծոցին,
Մէկ տու տնեմ վէր իմ խոցին (խոցուած սրտի՞ն),
Մէկ թօ (թող) *մնայ մէջ քու ծոցին,*
Դարդօ, դարդօ, դարդս շատ ի:

Դարդօ՜, …, ես աղունիկ տու ճրի բաղ,
Դու ճրից էլար քէ թալիր (նետեցիր) *հափ* (ափ),
Մէջ ջի մէջ քէ (իմ մէջ քու մէջ) *տու իր* (դուն էիր)
բէքախտ (անբախտ)
Դարդօ, դարդօ, դարդս շատ ի:

8. ԴԱՐԴՕ

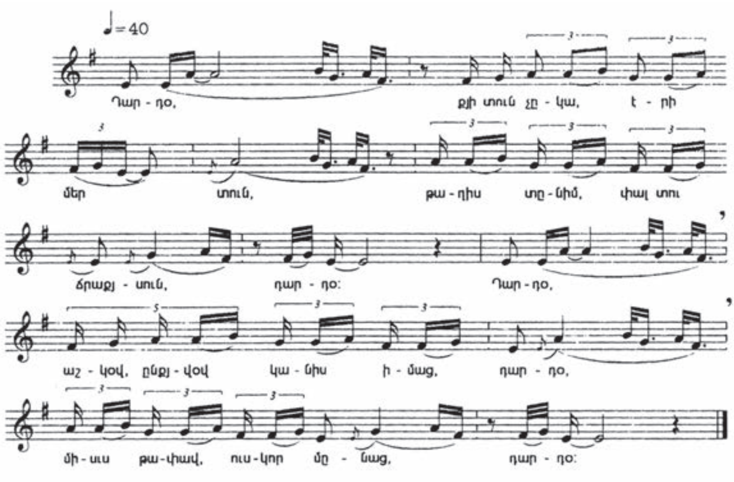

Վան. փողոց Այգեստանում

Եռովք Ղազարեանի եւ Հայրիկ Մուրատեանի «*Վանայ Դարդօ*»ի եղանակը գրեթէ նոյնանման է Մօսիկեանի երգածին, սակայն Հ. Մուրատեանի խօսքերուն մէջ կան աչքառու տարբերութիւններ: Ահա այս վերջիննե- րէն մասեր՝

Դարդօ, քյի պուն չկա, էրի մեր պուն /
Թաղիս պընիմ, փալ պու ճրաքյուն,
Դարդօ, աշկով, ընքյվօվ կ'անիս իմաց /
Միւըս թափաւ, ուսկոր մնաց, դարդօ:

Վերջին երգատան «*վէր իմ խոցին*»ը եղած է «*վար իմ խուցին*» (1):

«Դարդօ» եզրը հայացնելով կոչենք զայն «թախծերգ»: Հայու հոգիին հարազատ է անկէ ծորող թախիծը. թէեւ ընդհանրապէս սիրային տարածք ունի բայց որեւէ ցաւալի պատահար կրնայ ‘դարդօ’ի վերածուիլ կամ հիւսուիլ անոր: Բալուի երգերուն նուիրուած մեր հատորը կը պարփակէ Մուշ/Սասունի «*Տըրպօ*»ն, որուն սիրային զեղումին կը հիւսուի հերոսի մը նահատակութեան պատումը: Քրտերէնով երգուածը ա՛լ աւելի թախծոտ է(2):

Հայաստանի Թալինի շրջանէն արձանագրուած (1969) երկու «Դարդո»-ներէն մին բառեր չունի, այլ հեկեկանքի հետքեր (հը, հի՜): Միւսը, կազմուած 5-ական տողերէ, կը սկսի «Ա՜խ դարդո» կամ «Հա՛յ լէ, դարդո»ով եւ

կը յանգի «Վա՛յ, դարդո, ա՜խ»ի: Հեծկլտանքի նման չորս ձայնանիշներու զուսպ խաղով կը հիւսուին սիրային տողեր: Առաջին եւ երկրորդ տողերը կրկնութիւններ են, իսկ յաջորդ տողը՝ հանգուցալուծումը. այսպէս օրինակ՝

«*Լվացք արա՛ ջուր մի՛ թափի*» [2x] /
«*Ես ջահել եմ, ինչ մի խաբի*»:

1969ին Թալինի ազգաբնակչութիւնը մեծ չափերով բաղկացած էր 1915ին Հայաստան գաղթած Սասուն-Մուշի վերապրողներէն (3):

Լէզկի քարաժայռը

Բ2 – ՇՈՂԳԱՄԻՆ ԵՐԳԸ

[CD II, tr. 9 (3:30)]

(Երգասաց՝ Ենովք ՂԱԶԱՐԵԱՆ)

Պապիկ ցանեց չափ շողգամ /
Շողգամ մեր փան մեծացաւ,
Մեծացաւ ու չափացաւ /
Ինչ որ անեց ան Պապին:

Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, վայ-վա՛յ /
Վո՛ւյ, վո՛ւյ, վո՛ւյ, վույ-վո՛ւյ,
Շողգամ մեր փան մեծացաւ:

Պապիկը նեփեց մի պարան /
Շողգամը կապեց դըրան
Այ քաշեց ու քաշքըշեց /
Շողգամ(ը) *փեղէն չխանեց,*
Աստին քաշեց անդին քաշեց /
Շողգամ(ը) *փեղէն չխանեց:*

Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, վայ-վա՛յ /
Վո՛ւյ, վո՛ւյ, վո՛ւյ, վույ-վո՛ւյ
Շողգամ(ը) *փեղէն չխանեց:*

Պապիկը կանչեց մամիկին /
Մամիկ բռնեց Պապիկին
Պապիկը բռնեց պարան,
Հա քաշեցին քաշքըշեցին /
Շողգամ(ը) *փեղէն չխանեցին,* [2x]:

Կրկներգ – *Վա՜յ ... / Վո՜ւյ ...*
Շողգամ(ը) *տեղէն չհանեցին:*

Մամիկ կանչեց Թոռնիկին /
Թոռնիկը բռնեց Մամիկին,
Մամիկը բռնեց Պապիկին /
Պապիկը բռնեց (այն) *պարան,*
(Հա քաշեցին ... չհանեցին) [2x]:

Կրկներգ – *Վա՜յ ... / Վո՜ւյ ... չհանեցին:*

Թոռնիկը կանչեց Շնիկին /
Շնիկը բռնեց Թոռնիկին
Թոռնիկը բռնեց Մամիկին /
Մամիկը բռնեց Պապիկին
Պապիկը բռնեց պարան
(Հա քաշեցին ... չհանեցին) [2x]:

Կրկներգ – *Վա՜յ ... / Վո՜ւյ ... չհանեցին:*

Շնիկը կանչեց Փիսիկին (ապա՝ Մկնիկին, ...)
Փիսիկը բռնեց Շնիկին /
Շնիկը բռնեց թոռնիկին
Թոռնիկը բռնեց Մամիկին /
Մամիկը բռնեց Պապիկին
Պապիկը բռնեց պարան
(Հա քաշեցին ... չհանեցին) [2x]:

Կրկներգ – *Վա՜յ ... / Վո՜ւյ ... չհանեցին:*

ՇՈՂԳԱՄԻՆ ԵՐԳԸ

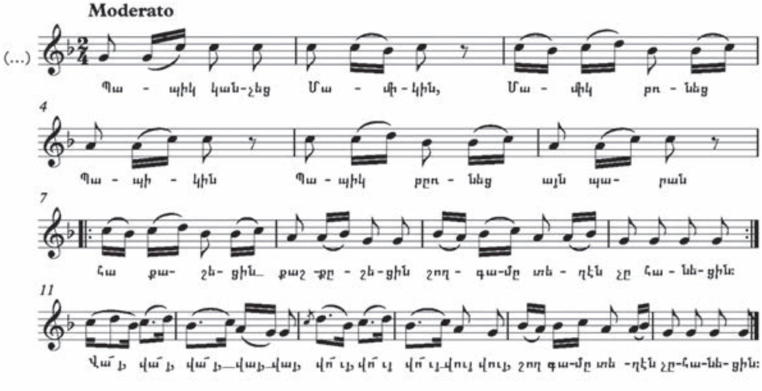

«*Շողգամին երգը*» զուարճալի մանկապատանեկան երգ է, փոքրիկներու՝ շատ սիրելի: Նկատել որ Շողգամը հողէն դուրս հանելու գործին լծուած են ծերունիները, թոռնիկը եւ ընտանի փոքր կենդանիները. երիտասարդներ չկան, որպէսզի տրամաբանութիւնը զոհ չերթայ ստեղծուած խաղին: Ենովք Ղազարեան ախորժակով կը պատմէ թէ իրենց դպրոցը ժամանակին բեմադրած է այս երգը եւ հոն տակաւին գործի լծուած են, Փիսիկէն ետք, նաեւ Թռչնիկն ու Ճանճիկը բայց ի զո՜ւր, Շողգամը չեն կրցած դուրս բերել: Ի վերջոյ դանակ բերած են այդ նպատակով (գեղեցիկ չէ այդ վերջաբանը, ի մասնաւորի փոքրերու ճաշակին համար, բայց պէտք էր լուծում գտնել):

Բ3 – ՕԽԹՆ ՕՐ ՕԽԹ ԳԻՇԵՐ

[CD II, tr. 19 (2:20)]

(Երգասաց՝ Էօժէնի ԹՈՒԽԱՆԵԱՆ)

Մեներգ

Օխթն օր օխթ գիշեր
Շամամ իմ գօւրիս թռմըշկեր,
Մէկ եարըս փեսնէի՝ սիրտս պաղշկէր (թռմիլ, թօշնիլ).
Վայլէ՜, վայլէ՜, վա՛յ լէ լէ լէ՜,
Մըրտեր եւ էգին խաղող կու քաղեւ,
Ալմաս պուչաղով զիմ սիրտ կու ծակեւ.
Արի՜, եար արի, խըռով մի մընար,
Էս աշխարհքիս բաները զի քե չի մընար, /
Վայ լէ՜, վայ լէ լէ լէ՜:

Խումբը (ըստ Է. Թուխանեանի)

Կօշիկ էղնեմ ոտներուդ, հօ՜յ նար, հօ՛յ նար հէ՛յ,
Մեռնեմ սեւ սեւ աչերուդ , հօ՜յ նար, հօ՛յ նար հէ՛յ,
[*Մեռնեմ շամամ ծոցերուդ, հօ՜յ նար, ...*] (ոչ միշտ)
Նարիմ, նարիմ, ... Հօյ նար, հօյ նար, ... ճա՜ն:

Մեներգ

Էրթամ Սթամպոլ բիրիմ / դարիմ փարա պօլ,
Իմ եարին համար առնեմ ջուխտըմ սօլ,
Արի՜, եար արի, խռով մի մնար
Էս աշխարհքիս բաները զի քե չի մընար,
Վայ լէ՜, վայ լէ լէ լէ՜:

(կրկներգ – խումբը *Կօշիկ...*)։

Մեներգ

Քամպախ Բուլանըխ ինչ անուշ գեղ ա
Էրկուս մի շապիկ փողպափի նեղ ա.
Եարիս մի պաչը սըրփիկիս դեղ ա.
Արի՛, եար արի ..... Վայ լէ՛, վայ լէ լէ լէ՛։

(կրկներգ)

Ուրարտական ցորէն ծեծելու սանդ

ՕԽԹՆ ՕՐ ՕԽԹ ԳԻՇԵՐ

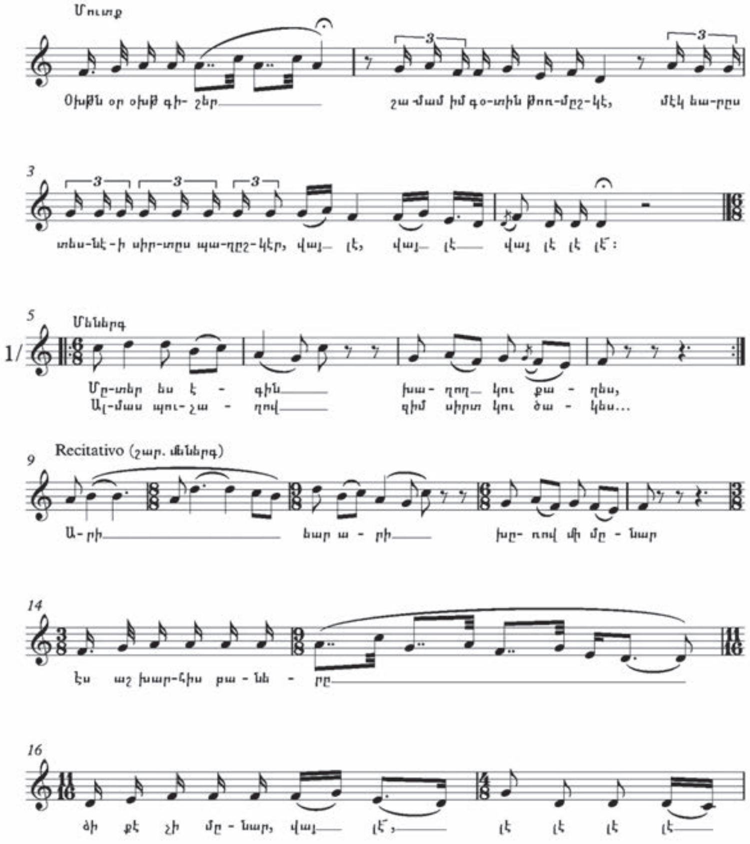

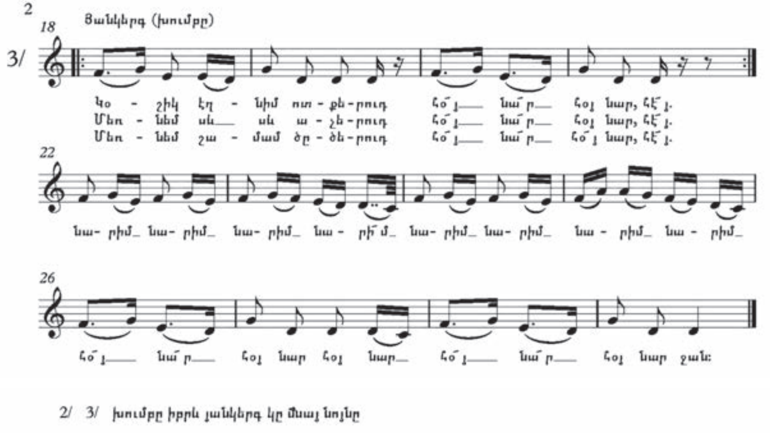

«*Օխթն օր օխթ գիշեր*»ը, Մշոյ երգին Վանայ տարբերակը բաւական բարդ կառոյց ունի Էօժէնի Թուխանեանի երգասացութեան մէջ: Կը թուի թէ վանեցիի հարս Էօժէնին զայն լսած է խմբական արտայայտութեամբ՝ մեներգ-խմբերգ փոխասացութեամբ, որու ընթացքին ներառուած են «*Հօյ նար*» երգէն (Տարօն) հատուածներ: Թուխանեան խնամքով զանց առած է անկէ «մեռնեմ շամամ ծոցերուղ/ծիծերուղ» նախադասութիւնը՝ պատշաճութեան սիրոյն: Միւս կողմէ «Էրթամ Սթամպոլ/բիրիմ փարա պօլ» երգատունը ուրիշ երգի մը կամ երգերու մաս կազմած է Տարօնի ազգագրական երգացանկին մէջ:

Հոս բեմականացուած տարբերակի մը առջեւ կը գըտնուինք:

Բ4 – ԱՅՍՕՐ ՏՕՆ Է Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ

[CD II, tr. 28 (0:42)]

(Երգասաց՝ Էօժէնի ԹՈՒԽԱՆԵԱՆ)

Այսօր տօն է Ս. Ծննդեան – ալէլուեա
Տեառն մերոյ եւ յայտնութեան – ալէլուեա
Մամիկ մամիկ, ես քէ ծառայ – ալէլուեա
Սօլեր խաքի թող ճըռվըլայ – ալէլուեա

* * *

Թէ որ կուտաք դուք չէն մընաք – ալէլուեա
Թէ որ չէք տա դուք չէն մընաք – ալէլուեա
-Ձեր լաճու (տղու) անունն ի՞նչի (հարցում առանց եղանակի)

= *Կարօ ի* (կամ երկվանկ ուեւէ անուն)
Կարօն նստէ ծառի ճիւղին/տըկին – ալէլուիա
Պ(ք)*ըրչամ թալէ ծառի խովին – ալէլուիա*
Կարօյի նութն էր ճըթացաւ – ալէլուիա
Քեանձ բարտու ծառն էլ պանձրացաւ – ալէլուիա
Քուր (քոյր) *կերաւ կոտըն իրիցաւ*
(այրուի՞լ) – *ալէլուիա*

Օչի լեզուն էրկու ճիւղէն – ալ.
Մէկն էր բարին մէկն էր չարին – ալ.
Բարին գեա վեր խայերին – ալ.
Չարն էրթայ վեր թուրքերին – ալէլուեա

ՏԱՂ ԾՆՆԴԵԱՆ

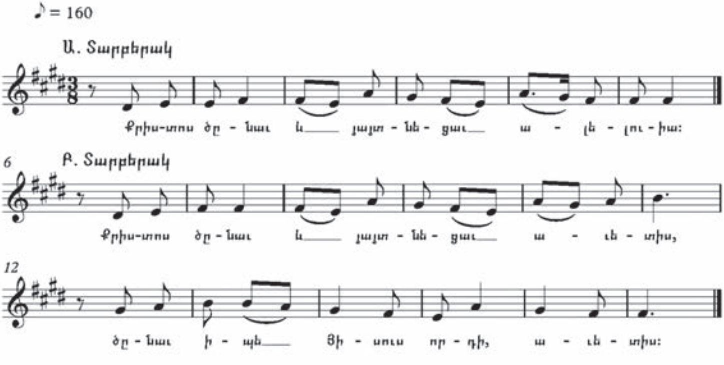

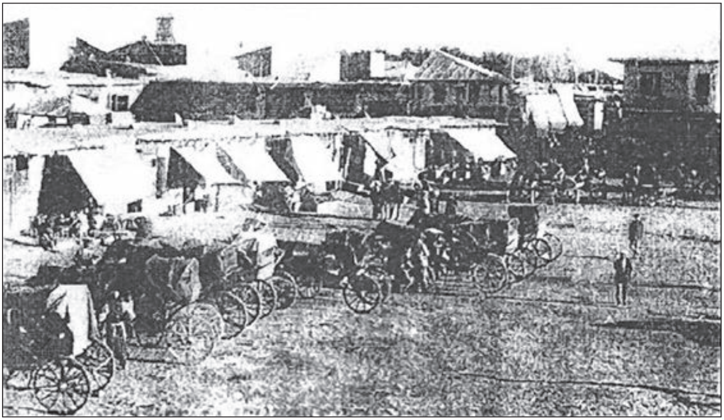

Վան. Արարուց մէյդան

Բ4 bis – Այսօր Տօն է ...

(2 հին տարբերակներ)

«Քրիստոս ծնաւ եւ յայտնեցաւ, ալէլույա, /
Մայրամ կայնէ դուռըն յերին, ալէլույա,
Յերանէ քե պուրք խանչարա, ալէլույա, /
Քրիստոս մեջ քե փաքաքիցին, ալէլույա,
Յերանէ քե Եպրեմսիմա, ալէլույա, /
Վոր Քրիստոսին պապմեր էլար, ալէլույա,

«Ձեր լաճու անունն ինչի», հարցնում են յերգողները.
Ծնողները պատասխանում են, օրինակ՝ Ռուբէն.

Ռուբենի ճունն եր ճըքացե, ալէլույա, /
Խերը (հայրը) *կիրե անմահացե, ալէլույա,*
Մերը (մայրը) *կիրե ուրախացե, ալէլույա, /*
Քյորը կիրե վեր-վեր թըռե, ալէլույա,
Ախպեր կիրե ամբրավացե, ալէլույա: [թիւ 51, էջ 2]

Քրիստոս ծնաւ եւ յայտնեցաւ, ավետիս,
Ծընաւ իպե Յիսուս վորդի, ավետիս:

Ահա ամանորի երգ մը, «*Այսօր պօն է*», որ Նոր տարւայ սեմին «բերքահաւաք»ի երգի վերածուած է լաճերու կողմէ, որոնք այդ օր տանիքէ տանիք կը շրջին եւ գուլպաները երկարած ծխնելոյզներէ վար կը յուսան չոր պտուղ-միրգ ստանալ անոնց մէջ: Երգը միապաղաղօրէն միշտ նոյնն է, կէս տող, «ալէլուիա» վերջին բառով որ յարատեւ կը կրկնուի: Խնդրատարազը ընդհանրապէս փոփոխական է. հոս, լեցուն թէ պարապ գուլպաներու առաջ միշտ «շէն մնաք»ը պարտադիր է որով քիչ կը պատահի որ տղաքը ձեռնունայն վերադառնան... ‘Ճուք’ եւ ‘կոտ’ բառերով նախադասութիւնները չկրցանք պարզաբանել, իսկ օձին երկճիւղ լեզուին տեղը հոս չէ: Ժողովրդական պարզուկ հաւատքին հետ մուտք գործած են անկապ ու աշխարհիկ տողեր: Կոմիտասի մօտ («*Երկերի Ժողովածոյ*», 10րդ հատոր, Երեւան, 2000, էջ 55, երգ թիւ 24) քառավանկ օտարամուտ *ալէլուիա*ն փոխարինուած է եռավանկ *աւետիս*ով, իսկ երգագիծը տարբեր է Թուխանեանի երգածէն: Իսկ Սպիրիդոն Մելիքեանի եւ Գարեգին Գարդաշեանի 1928ին հրատարակած (Մոսկուա, Պետհրատ) **Հին տարբերակ**ները պատմական ձայնագրութիւններ են՝ «*Վանա Ժող. Երգեր*»ու Բ. Պրակին մէջ (Բ յիսնակ՝ 51–100) (4): Հոս ունինք երկու Ծննդեան տաղեր: Ա.ին եղանակը յար եւ նման է Էօժէնիին երգածին, սակայն ամբողջ պատմութիւն մը կայ խօսքերուն մէջ որուն ամբող-

ջութիւնը Ձեր տրամադրութեան տակ դնելու մեծ փորձութիւնը ունիմ (յիշեցէք՝ 1928, Մոսկուա, Պետհրատ) [կը պահեմ ուղղագրութիւնը՝ իբրեւ պատմական նմուշ]:

Երկրորդ ծննդեան տաղը (թիւ 86, էջ 13) կը կոչուի «*Կյավաղու Ծննդեան Յերգ*»: Ան ունի 2 մասեր: Մինչեւ «Ծեր (ծեր) տղի անունն ի՞նչի»՝ առաջին մասին եղանակը շատ տարբեր է Էօժէնիին երգածէն (արդեօք ռուսակա՞ն է): Երկրորդ մասինը՝ շատ մօտ է: Բայց կարեւորը հետեւեալն է – նուազ խեղկատակային է: «Պուրթ խանձարա» եղած է «բուրդ խանձարուր», տողատակով տրուած է «յերին»ի բացատրութիւնը՝ այր, քարայր (մեր գիտցած մսուրն է), սակայն չհասկցանք Եպրեմսիմա տատմեր մանկաբարձուհիին ով ըլլալը, նաեւ չհասկցանք «կյավաղ»ի նշանակութիւնը, սակայն լաւ է որ 1928ին Պետհրատ ընդունած է այս Ծննդեան երգերը ներառել այս հաւաքածոյին մէջ: Հոս չեմ անդրադառնար այս երգերուն կրօնական տարողութեան կամ բաղադրութեան: Ժողովրդական իր ազատ նկարագիրը եւ ժամանակի քաղաքական մտայնութիւնը՝ թոյլ կու տային վերը նշմարուած օրինազանցութիւնները:

Բ5 – ՎԱՆԵՑՈՒ ՀՕՐ ՓԱՓԱՔԸ

Եաման Աստուած խօքիս չառնես,
Չուր (մինչեւ) *իմ Գիկօյին ես տեսնեմ*
Թըվայնք (զէնք) *ուսին, պատրոն* (փամփուշտ) *մէջքին*
Տանեմ գեըրեմ ֆիտային:

Ջուխտըմ եզներ տանեմ ծախիմ
Քեանի կ՚ուզեն թող առնին,
Մէկն էլ կուտամ իմ Գիկօյին,
Տանեմ գեըրեմ ֆիտային:

Ախ ֆիտայիք, ճան ֆիտայիք,
Ձեր սատաղէն (ողորմութիւն?) *իմ տըղէն,*
Ձեզ հետ ապրի, ջեզ հետ մեռնի,
Ազգիս մատաղ իմ տըղէն:

Ֆետայի

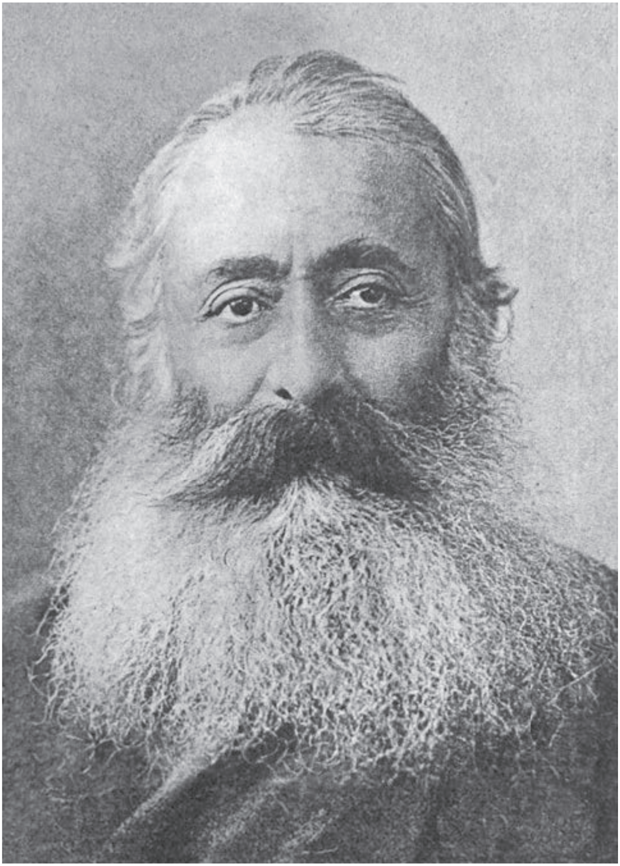

Բ6 – ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

(Երգասաց՝ Մարօ ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ)

Խրիմեան Հայրիկ, անունդ՝ Մկըրտիչ,
Դու պիտի լինես, Հայրիկ ջան,
հայրենեաց փըրկիչ: (կրկնել)

Տեսութեան կ՚երթաս դու թագաւորաց,
Շուտ վերադարձիր, Հայրիկ ջան,
աթոռն հայրենեաց: (կրկնել)

Դէ զարկէ՛ք, զարկէ՛ք, դէ՛ զարկէ՛ք քաջ-քաջ,
Տիրոջ սուրբ կամքով, հոգի ջան,
մենք կ՚երթանք յառաջ: (կրկնել)

Փոփոխակ [*Դէ զարկէ՛ք, զարկէ՛ք, նշանն էր ճակատ,*
Խափաղ (կափարիչ) *վերուցէ՛ք, հոգի ջան,*
թող մընայ ականջ:] (կրկնել)

Օրը կիրակի, երկինքն էր ամպած,
Աւերակ ջաղաց, հոգի ջան, մենք կ՚երթանք յառաջ:

Իսկ երկուշաբթի, որ օրն էր աւագ,
Ի սուրբ Յակոբէն, Հայրիկ ջան, դառնայիր արագ:

Հրաժարական քարոզը տուիր,
Խըղճուկ սըրտերնիս, Հայրիկ ջան,
կըրակ վառեցիր:

Մեր սիրտն ու հոգին դու մորմոքեցիր,
Քաղցրիկ, սիրունիկ, Հայրիկ ջան, թողիր գնացիր:

Վասպուրականի երիտասարդներ,
Եւ օրիորդներ, ա՜խ Հայրիկ ջան, սեւեր են հագեր:

Եկել էր զարուն, սոխակը սիրուն,
Վարդի թըփի տակ, Հայրիկ ջան, կ՚երգէր հայրենիք:
Դէ զարկէ՛ք, զարկէ՛ք, դէ՛ զարկէ՛ք քաջ-քաջ,
Տիրոջ սուրբ կամքով, հոգի ջան,
մենք կ՚երթանք յառաջ:

«*Վանեցու հօր փափաքը*»՝ ինչպէս նաեւ Խրիմեան Հայրիկի հրաժարականի այս երգը՝ «Դէ զարկէ՛ք զարկէ՛քին եղանակով» բացատրութիւններու չի կարօտիր[5]:

Բ7 – ԲԱՐԻ ԼՈՅՍԻ ԶԱՆԳԵՐ

Բարի լոյսի զանգեր զարկին /
Զընգզընգալէն անուշ, անուշ,
Լոյսը բացեց մեր աշխարհքին /
Ճըղճըղալէն անուշ, անուշ:

Առուն հովփէն փախուափ կու փայ /
Գըլգըլալէն անուշ, անուշ,
Բարակ հովը կը շընկշընկայ /
Զըլզըլալէն անուշ, անուշ:
Երամ կապած կռունկն եկաւ /
Կըռկըռալէն անուշ, անուշ,

Տաղ կը կարդայ քարէն կաքաւ /
Կըղկըղալէն անուշ, անուշ:
Հարս ու աղջիկ հանդերն ելան /
Շորորալէն անուշ, անուշ,
Շաղկի բուրմունքն անմահական /
Սըլսըլալէն անուշ, անուշ:

Հոս արձանագրած ենք գեղեցիկ ու զուլալ «*Բարի լոյ-սի զանգեր զարկին*» երգը ուր կը ցուցադրուի, ըստ մեզի, հայոց լեզուի աննման, ողորկ երաժշտականու-թիւնը, անոր ճկունութիւնն ու հարուստ եւ պատկերա-ւոր ձայնարկութիւնները՝ գըլգըլալ, սըլսըլալ, պըլպըլալ, զըլզըլալ, զընգզընգալ, (նոյնիսկ շորորալ) բառակերտում-ներով: Դժբախտաբար այս երգը երգող մը չգտանք (Հայկ Աճեմեանի ձայնը եւ խօսքերը՝ անճանաչելի են ձայներիզին վրայ) բայց շատ շատերուն ծանօթ է ան: Այս եւ նմանօրինակ բայ-բառերու ածանցումով, որոնք ֆիզիքական նշանակութիւն կրնան չունենալ, կերտուած են անհամեմատ շոյանք, բուրմունք, ներ-շնչանք. անոնք նախադասութեան կու տան գոյն ու անտեսանելի, հայաշունչ խորհուրդ, ըսենք՝ խորա-նարդային տարածութիւն: Յովի. Թումանեանի այս քնքուշ խօսքերուն վրայ (իմ հին երգարաններուն մէջ չկայ եղանակի հեղինակին անունը) երգը երգողն ըլլալով Հ. Աճեմեան, ուրեմն Վասպուրականէն եկած համարեցինք այս երգը եւ հոս զետեղեցինք:

Բ8 – ՎՈ՛ԻՅ ԱԼԵՔՍԱՆ (Շատախի բարբառով)

[CD II, tr. 11 (2:29)]

(Երգասաց՝ Հայկ ԱՃԵՄԵԱՆ)

Վո՛ւյ Ալեքսան, վո՛ւյ Ալեքսան,
վո՛ւյ Ալեքսան, վո՛ւյ Ալեքսան.
Տօ՛ փնաւիր, քրդիրն (քիւրտերը)*էկան, թալան էրին,*
թաղթափ (կողոպուտ)*էրին,*
Տարան զմեր կեղի (գիւղի) *մալ-միւլք*
(ողջ ունեցուածքը).
Տարան զմեր կեղի կով-եզ (կամ «քոլ էծ» =
կոպռշները չզարգացած այծ)
Վո՛ւյ Ալեքսան, (...)

[*Վո՛ւյ Ալեքսան, փօ փնաւիր*
Տիւ էն ի՞նչ կէնիր, փիւ էն ի՞նչ իշկիրիս
(իրիշկե՞լ = նայիլ)]

Ալեքսան ըռկ(գ)*աւ* (խռովեց)*, ըռկաւ, ըռկաւ, ըռկաւ*
Ըռկաւ ու քռխաւ (զայրացաւ)*, ըռկաւ ու քռխաւ,*
Քեաշեց զճակ (հրացան)*, զարկեց մէջ քրդու սրտին*
Զքիւրդ կլորեց մաշտ կետին (գետին փռեց)*,*
Փոփոխակ – [*Ծունկ էզարկ կետին, քէշից զճակու պէճօկ*
(հրացանի փլթակը),
Զշուն Հասօն կլորից կետին (գլտորեց գետին)...]
Վո՛ւյ Ալեքսան, վո՛ւյ Ալեքսան, ...

Նա որ փեսաւ փէրփէր, վազեց էկաւ,

Ծնկուիր խփից, կլեօխ զարկից ՙսաւ,
- Տօ փնաւիր Ալեքսան, փիւ էն ինչ էրիր իր
Դուշմենութեն (թշնամութիւն) փրիր մերին քրդու միջեւ,
Վո՜ւյ Ալեքսան, վո՜ւյ Ալեքսան, ...

Ալեքսան ըռկաւ, ըռկաւ ու քռխաւ (կամ՝ գռխաւ),
ըռկաւ ու քռխաւ,
Ըռկաւ ու քռխաւ, ՙսաց – փօ՛ փնաւիր փէրփէր,
Տօ՛ փէրփէր, վա՜յ փէրփէր, վա՜յ փէրփէր,
Կինի (գինի) խմերիս, ծանծղիրիս (ծանծաղանալ)
Արաղ (օղի) խմիրիս չփոթերիս, / լեզուդ կապուիրի,
Ա՜յ փէրփէր, փիւ էդ սեւ-սեւ խալաւքերով (զգեստ) ,
Սեւ-սեւ մօրուսքերով, հայոց ազգի փուն աւրեցիր,
Վո՜ւյ Ալեքսան, վո՜ւյ Ալեքսան, վո՜ւյ Ալեքսան...

Վանայ բերդը

ՎՈ՜ՒՅ ԱԼԵՔՍԱՆ

Ըստ Հայկ Աճէմեանի երգածի

Ձայնագրեց՝ Ալֆրէդ Մարգոեան

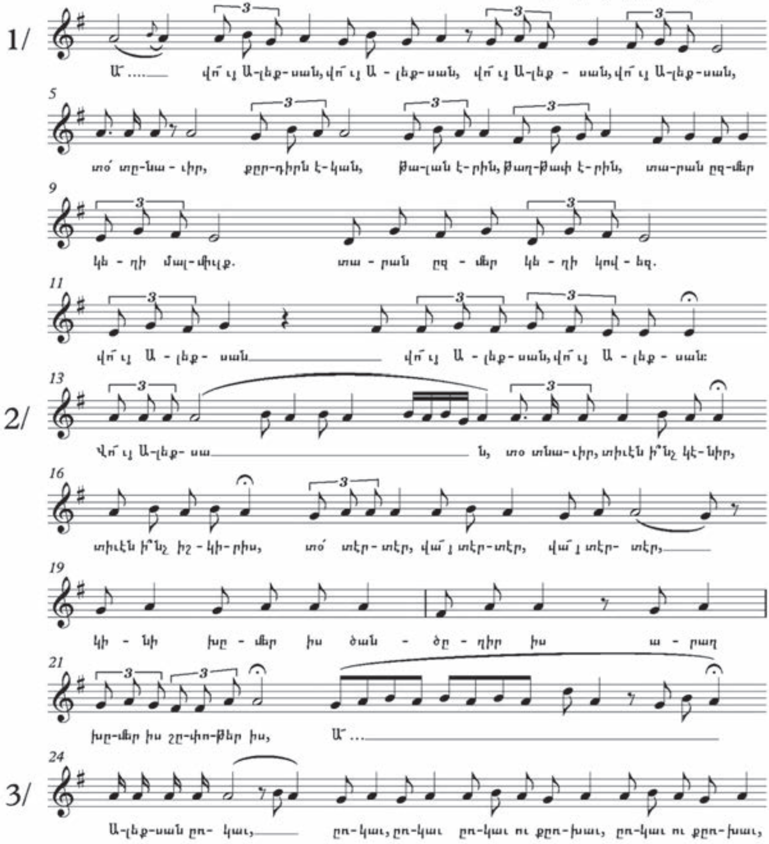

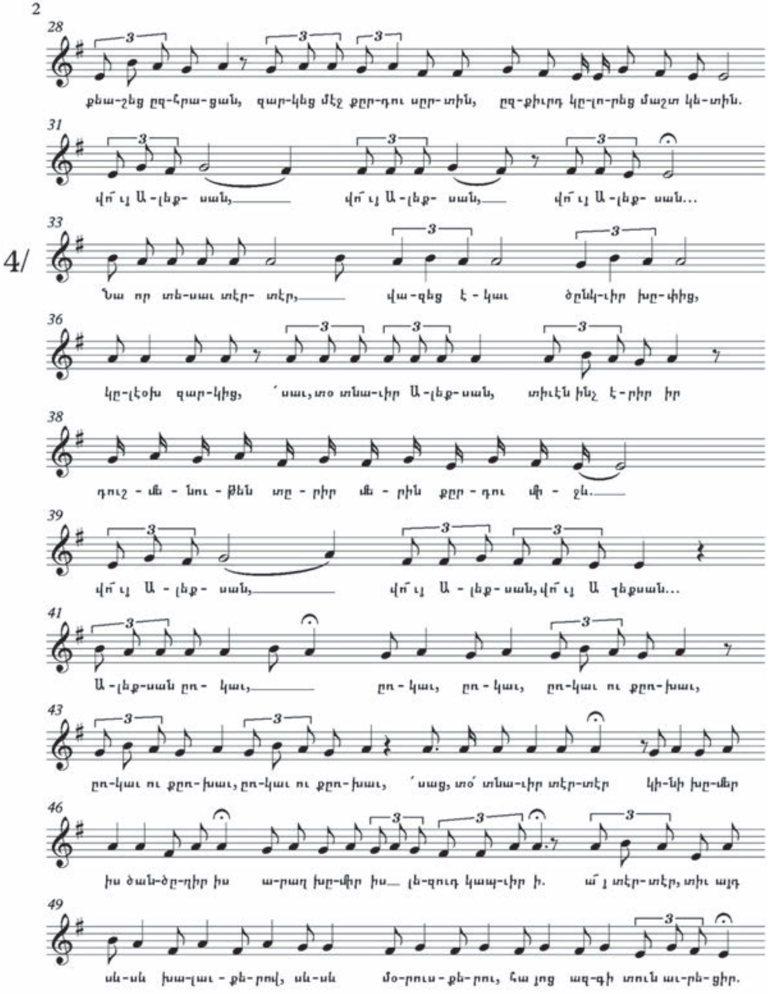
2
28
քեա-շեց ըղ-Հրա-ցան, զար-կեց մէջ քըր-դու սըր-տին, ըղ-քիւրդ կը-լո-րեց մաշտ կե-տին.
31
վո՜ւյ Ա-լեք- սան, վո՜ւյ Ա-լեք- սան, վո՜ւյ Ա-լեք- սան...
33
4/
Նա որ տե-սաւ տէր- տէր, վա-զեց է-կաւ ծընկ-ւիր խը-փից,
36
կը-լէօխ զար-կից, ՛սաւ, տօ տնա-ւիր Ա-լեք-սան, տիւէն ինչ է-րիր իր
38
դուշ-մե-նու-թեն տը-րիր մե-րին քըր-դու մի-ջև.
39
վո՜ւյ Ա-լեք-սան, վո՜ւյ Ա-լեք-սան, վո՜ւյ Ա ղեքսան...
41
Ա-լեք-սան ըռ-կաւ, ըռ-կաւ, ըռ-կաւ, ըռ-կաւ ու քըռ-խաւ,
43
ըռ-կաւ ու քըռ-խաւ, ըռ-կաւ ու քըռ-խաւ, ՛սաց, տօ՛ տնա-ւիր տէր-տէր կի-նի խը-մեր
46
իս ծան-ծը-ղիր իս ա-րաղ խը-միր իս լե-զուդ կապ-ւիր ի. ա՜յ տէր-տէր, տիւ այդ
49
սև-սև խա-լաւ-քե-րով, սև-սև մօ-րուս-քե-րու, հա յոց ազ-գի տուն աւ-րե-ցիր.

Շատախ գաւառի բարբառով մեզի հասած «*Վո՜ւյ Ալեքսան*»ը հրաշալի գիւտ մըն է: Կ՚ամփոփեմ Հերոս Գաբրիէլեանի հաղորդած տեղեկութիւնները այս մասին: Ալեքսան հայկական Ազատագրական շարժման նախայեղափոխական ժամանակաշրջանի առասպելական հերոսներէն է: Ան կռուած է քիւրտերու դէմ, ձգտելով վերջ դնել անոնց հարստահարիչ գործունէութեանց: Ալեքսան ծնած է Լեռնապարի գիւղերէն մէկուն մէջ: Ան եղած է Վանի հերոսամարտի ղեկավարներէն: Երգը Շատախի բարբառով է եւ ունի քրտական եղանակ: Քիւրտ հրոսակներ, օգտուելով Ալեքսանի բացակայութենէն, կը յարձակին գիւղին վրայ եւ կը կողոպտեն՝ տանելով տաւարն ու ոչխարները, նաեւ խաչն ու Աւետարանը: Երգը կը պատմէ թէ ինչպէս Ալեքսանը կը հասնի անոնց ետեւէն, կը չէզոքացնէ յարձակողները եւ ամբողջ աւարը կը վերադարձնէ գիւղ: Այս դրուագը գրի առնուած է եւ մշակուած Նիկոլ Պօղոսեանի կողմէ (Վանայ իշխանը): Հ. Աճեմեանին երգածը տարբերակ մըն է Վանայ Իշխանին երգածին. այս վերջինն է որ խմբագրուած է Հայկակ Կոսոյեանի կողմէ:

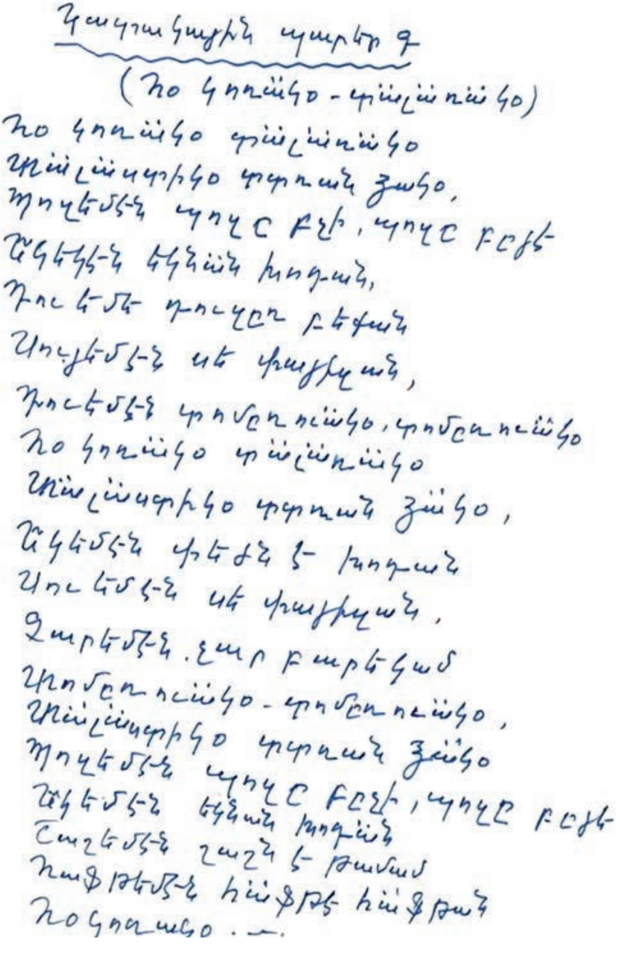

Stu CD II, tr. 31

Բ9 – ԿՈՏ ՈՒ ԿԷՍ ՑՈՐԵՆ ՈՒՆԻՄ...

[CD II, tr. 21 (0:22)]

(Առաջին մասը միայն)
(Երգասաց՝ Հայկ ԱՃԵՄԵԱՆ)

Կոտ ու կէս կորեկ ունեմ ցանելու համար,
Ճնճղուկներ թռան եկան ուտելու համար,
Կռացայ քար վեր առայ զարկելու համար:

Ա՛յ ճնճղուկիկ, մանրատոտիկ, մոխրափորիկ,
Ուտես կուտիկ, խըմես ջըրիկ,
Առւի եզրիկ, պըստիկ, մըստիկ.
Փախչես երթաս, ման գալու համար:

Հայկ Աճէմեան (1898–1965)

Բ10 – ԼԱՃՈՒ ՄՕՐ

[CD II, tr. 22 (0:53)]

(Առաջին երկու զոյգ երգատուները)

(Երգասաց՝ Հայկ ԱՃԵՄԵԱՆ)

Լաճու մօր խաց գեարընցան (փափուկ եւ համով հաց)
Մաքու թացան (մաքիի մածուն խըղալի) պարէք, ուփի՛,
Լա՛ճ ի բիրէ (մա՛նչ է ծննդաբերեր)*, լա՛ճ:*
Աղջկայ մօր՝ ակռաւակոր (ակռաները ջարդող)
Չոր գեարեխաց (գարիի հաց՝ որ աւելի չոր կ՚ըլլայ
եւ սեւ) *պարէք, ուփի՛,*
Քիած ի բիրէ (քա՛ծ է բերեր)*, քիած:*

Լաճու մօր՝ պարէք իգին (տարէք այգին),
Վարդ թող քիաղի, ըռիան խոպոպայ, /
Լա՛ճ ի բիրէ, լա՛ճ:
Աղջկայ մօր՝ պարէք իգին,
Սոխ թող քիաղի՝ / Քիթ կըծուըծայ,
Քիած ի բիրէ, քիած:

9րդ եւ **10**րդ երգերը հրաշալի օրինակներ են Վանեցիներուն զուարթամտութեան: «Կոտ ու կէս»ը ճնճղուկներուն նուիրուած թեթեւ եւ աշխոյժ, բարձր տրամադրութիւն ներարկող պատկեր մըն է, ուր «մանրատոտիկ», «մոխրափորիկ» համակրելի եւ տաքուկ տողերով Վանեցին կը նկարագրէ ճնճղուկներու այցելութիւնը ցանուելիք ցորենի կամ կորեկի հատիկներուն ի տես: Տաղը երկար է, կը ներառէ ամբողջ գիւղը («Ղասապներ դանակ բերին մորթելու համար, աղջըկերք թեւ քաշեցին փետրելու համար, դուռ-դրկից շուրջ բազմեցին ուտելու համար...») տէրտէրներն ալ հոն են օրհնելու համար եւ աշուղները սազերով՝ գովելու համար:

Իսկ «*Լաճու մօր*» պատմութիւնը դեռ մինչեւ մեր օրերուն ի զօրու է նահապետական ընտանիքներէ ներս՝ արու զաւակի փափաքը եւ աղջիկ ծնանող մօր մը «դժբախտութիւնը», մանաւանդ երբ ընտանիքէն ներս արդէն իգական սեռի ներկայացուցիչները շատ են: Ծնած մանկուհին «քած» կոչելու գնով, երկու մայրերու միջեւ հակադրութիւնները նոյնքան զաւեշտաբոյր են որքան միամիտ եւ միայն զուարճութիւն կը սերմանեն, որքան որ ալ «մաչիստ» (արական սեռի բիրտ եւ անզիջող նախապատուութիւն) կեցուածք կը բուրէ: «*Լաճու մօր*»ի եղանակը շատ մօտ է «*Խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի*» շարականին *մոթիվ*-ին երբ դանդաղ երգցուի այս վերջինը:

Բ11 – ԹԱՄԱՐ ԱՂԷՆ
[աղա=պարոն] (Շատախի բարբառով)

[CD II, tr. 17 (2:57)]

(Երգասաց՝ Աւետիս ՊՈՒԼՈՒՉԵԱՆ)

Թամար աղէն, Թամար աղէն /
Թամար աղի (աղայի) *նախշուն օդէն* (օտա, սենեակ),
Նոր եմ իկի (եկած) *եարոջ մօտէն /*
Չկշտացայ անուշ խոսէն (հոտէն):

Աժի եարիկ Աստուած սիրես – էտիկ ինչի՞ նշանի.
Ասաց, տա (ծօ՛) *տնաուեր, թէ քի կ՛ասեմ,*
էտ քո սիրու նշանի:

Կեղով (գիւղն ամբողջ) *ասին քո եարն էրի* (եկաւ),
քաղով ասին քո եարն էրի,
Դա որ էրի լա՞ (ինչո՞ւ) *մեր տուն էրի,*
կարնան կիշեր զի քուն էրի:

Ասաց եա՛ր, եա՛ր, տա տնաուեր, տու չես կիտի,
աօր քո ատով (պատճառով),
Ինջի անկոն (այնքա՛ն) *փփիրին,*
անկոն փփիրին (ծեծեր են),
Եմ պարայկ (բարակ) *բլակները* (թեւեր, դաստակ)
թլցուցիրին (թուլացրել),

Եմ կլեօխը (գլուխ) *կօտրիրին, էրուն* (արիւն) *շըք* (շիք ?)
ու շաքրով քեաուիրին (դարմանել),

Աչի եարիկ Աւրուած սիրես, էւրիկ ինչի՞ նշանի,
Ասաց, րնաուեր, թէ քի կ'ասեմ էր քո սիրու նշանի:

Կեղով ասին քեօ եար ծուռի (գիժ),
թաղով ասին քեօ եար ծուռի,
Խարիր (հարիւր) *ծուռի, խազար* (հազար) *ծուռի,*
Մէջ եմ սրրին լաալ ու դռուռ (թանկագին քարեր):

Ասաց եա՛ր, եա՛ր, ասօր եմ (իմ) *եար,*
Ինչի մէկ խորուր խնձոր օրոխկերի (ուղարկել է),
Խնձորը կիսիրի, իր սէրը մէջ րրիրի,
իր մազերով կապիրի...
Աչի եարիկ (...) / ... *քո սիրու նշանի:*

Թամար աղէն, Թամար աղէն,
Թամար աղի նախշուն օղէն,
Նոր եմ իկի եարոջ մօտէն,
Չկշտացայ անուշ խոտէն...

«*Թամար աղէն*» սիրոյ բերկրանքէն արբեցած մէկու մը մենախօսական տրփանքն է Շատախի կիսահասկնալի բարբառով արտայայտուած: Հետաքրքրական թէեւ քիչ մը պարզամիտ պատկեր է խնձորին կիսելն ու անոր մէջ իր սէրը իր մազերով փաթթելն եւ սիրահարին ուղարկելը (աւելի գեղեցիկ է Խաչիկ Ներսէսեանի երրորդ երգի վերջին տողերուն «պտուղ պտուղ քըրտընիր ես» պատկերը. տե՛ս «*Էրին էրէրին*» երգը): Այս երգը իր թարմութիւնը կը պարտի թատերայնացած (երգի հոսքը գրեթէ խօսակցականի կը վերածուի) յանկերգային բաժինին, որը շատ վարպետօրէն կատարած է Աւետիս Պուլուզեան: Ամբողջ երգը կը բաբախէ իր անմիջականութեամբ եւ սիրոյ առթած բերկրանքով:

Բ12 – ՍԱՆԴԻ ԵՐԳ

[CD I, tr. 24 (2:30)]

(Աւետիս ՊՈՒԼՈՒՋԵԱՆԻ երգածը.
Առաջին երգատունը միայն)

Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
Խի հօ՜, խի հօ՜, խի հօ՜, խի հօ՜,

Ես քե մեռնեմ խաթուն կիսուր
Քեո ծուռ լաճուն խրապ ըմ փուր,

Չերթայ մրնի գումշի մըսուր,
Խորուր խարսին ինչ կէր կուսուր (?),

Խանէ, խանէ, ... / Խի հօ՜, խի հօ՜, ...

Վերջապէս «*Սանդի երգ*»ը, իր նշանաւոր *խանէ խի հօ*-ներով (աշխատանքի միջոցին սանդին մէջ հացահատիկը ծեծելու գործողութեան ընկերակցող շնչաձայնի պատկեր) դարձած է մեր բեմերու (բարձր մակարդակի) զարդերէն ամէնէն փնտռուածներէն (օրինակ Արշակեան քոյրերու բեմականացած ելոյթները):

Բ13 – Թէա սէր, սէր, սեւաւոր աչքին

(Անուշն ու Սախոն)

(Ըստ [illegible] երգածի)

Թէա՛ սէր, սէր, սեւաւոր աչքին,
Միրի կ'ելլէ վրան Չանանց խողքին.
Չանանց խողքէն կ'ելլէ վրէն
Կամխըղան ծօղեն, զամ-փենձարեն,
Ոսկեղէն ջրաղի թուխ կոնդուղեն:

Թէա՛ սէր, սէր կրակ լեր մարէ
Զի չկայ Չանանց խողքէն.
Զի չկայ թուխ կոնդուղեն
Զամ-փենձարեն. Դու փուրթլին
Ձիմ Սախոյին. Սախոն էհէր
Սարեր ման գէր, հօ, հօ, անէր
Հոյ, հէյ կանչէր որ հեւարին
Դառներ վրան գէր:

Ու ինչ անեմ Չանանց [illegible]
Ու ինչ անեմ թուխ [illegible]

Չանանց խողքէն ըսէք լաւ
Կուրբան կ'ենիմ չիմ Սախոյին,
Միւսքան կ բուլղին, թուխ ունքերուն
Դեղ-ալեքալին, կարմիր երեսին,
Բերօղ քեղերուն, մաղոփ դողին
Կախսրափէտին, շալ-շլաարին. (շապիկին)
Ձարբխներուն սեւ թելերուն:

Սախոն էհէր սարեր ման գէր
Հօ, հօ, անէր, հոյ-հէյ կանչէր.
Որ հեւարին դառներ վրան գէր
Անուշն անէր կանչին-մանչին,
Դներ գլխին, անէր քարչին:

ՔԵԱ ՍԵԻ, ՍԵԻ, ՍԵԻԱԻՈՐ ԱԽՋԻԿ
(ԱԼՄՕՆ ՈՒ ՍԱԽՕՆ)

Ըստ Հայկ Աճէմեանի երգածի

Ձայնագրեց՝ Ալֆրէդ Մարդոյեան

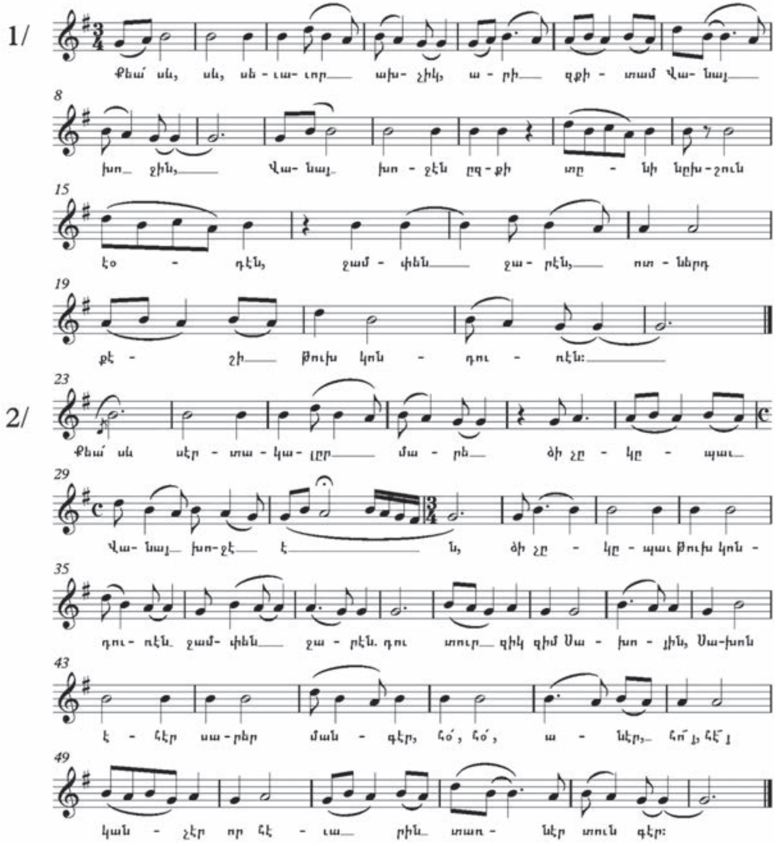

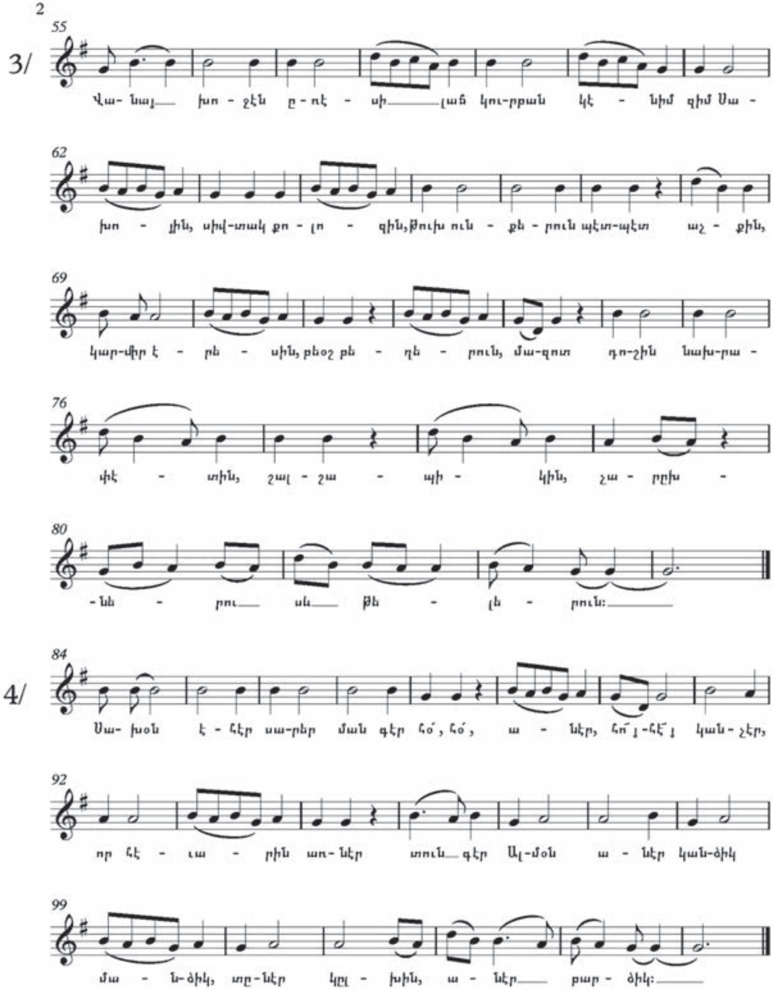
2
3/
Վա- նայ___ խո - չէն ը - ռէ - սի_____լաճ կու-րբան կէ - նիմ զիմ Սա -
խո - յին, սիվ-տակ քո - լո - զին,Թուխ ուն - քն - րուն պէտ-պէտ աչ - քին,
կար-միր է - րն - սին, բնօշ բն - ղն - րուն, մա-զոտ դո-շին նախ-րա -
փէ - տին, շալ - շա - պի - կին, չա - րըխ -
- նն - րու___ սև___ Թն - լն - րուն:_____
4/
Սա- խօն է - հէր սա-րեր ման գէր հօ՛, հօ՛, ա - նէր, հո՜յ-հէ՜յ կան-չէր,
որ հէ - ւա - րին առ- նէր տուն__գէր Ալ-մօն ա - նէր կան-ծիկ
մա - ն-ծիկ, տը-նէր կըլ - խին, ա - նէր___ բար - ծիկ:_____

Մեր ազգագրական հաւաքածուն այս օրինակներով չի սահմանափակուիր: Ձայներիզային արձանագրութիւններուն վրայէն դժուարահասկանալի են խօսքերուն մեծ մասը: Ծերունիները յաճախ կը մոռնան բառերը եւ կէս կը մնայ գործը: Ուրիշ տեղ իրենց տուած բացատրութիւնները շատ վստահութիւն չեն ներշնչեր կամ բառը սխալ լսած են կամ նշանակութիւնը չեն հասկցած: Այս իմաստով Խաչիկ Ներսէսեանի հետ մեր հանդիպումը ճակատագրական կարելի է համարել, որովհետեւ երգասացը ոչ մէկ բան վստահած էր պատահականութեան եւ կորովի պայքարած՝ մոռացութեան դէմ: Ուսանելի է իր պայքարը ‘իր’ երգերը չկորսնցնելու եւ վստահելի ձեռքերու յանձնելու իր նախանձախնդրութիւնը: Ուրախ ենք այս գործին մեր աջակցութիւնը բերած ըլլալուն:

Պետրոս Յ. Ալահայտոյեան

(Յուլիս 2014, Կլենտէյլ)

Վանայ լիճ

(1) «ՀԱՅՐԵՆԻ ԵՐԳԵՐ», Հայրիկ Մուրատեան / Ալինա Փահլեվանեան, «Սովետ. Գրող» Հրատ., Երեւան, Հ.Հ., 1980, Ա. Հրատ., էջ 30 (թիւ 8) եւ էջ 42:

(2) «ԲԱԼՈՒԻ ԵՒ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ԵՐԱԺՇ. ԱԶԳԱԳՐ. ՀԱՒԱՔԱԾՈՅ» (Պ.Ա.), «Դրազարկ» Հրատ., Կլենտէյլ (Գալիֆ.), Ա.Մ.Ն., 2009, էջ 280–283, թիւ Ձ:28/29:

(3) «ԹԱԼԻՆ», Հայկական Ժողովրդական Երգեր եւ Նուագներ, «Սովետ. Գրող» Հրատ., Երեւան, 1984, Թիւ 1, էջ 146/7 եւ էջ 160/1:

(4) Սպիրիդոն Մելիքեան – Գարեգին Գարդաշեան, «ՎԱՆԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՅԵՐԳԵՐ», Ազգագրական Ժողովածու (Պրակ Յերկրորդ), Հ.Ս.Խ.Հ. Պետական Հրատ., Մոսկվայի Հայ Յերաժշտական Կոլլեկտիվ, 1928, թիւ 51 (էջ 2) եւ թիւ «86 (էջ 86):

(5) Տես վերի (2), էջ 363/4, թիւ ԺԲ: 59:

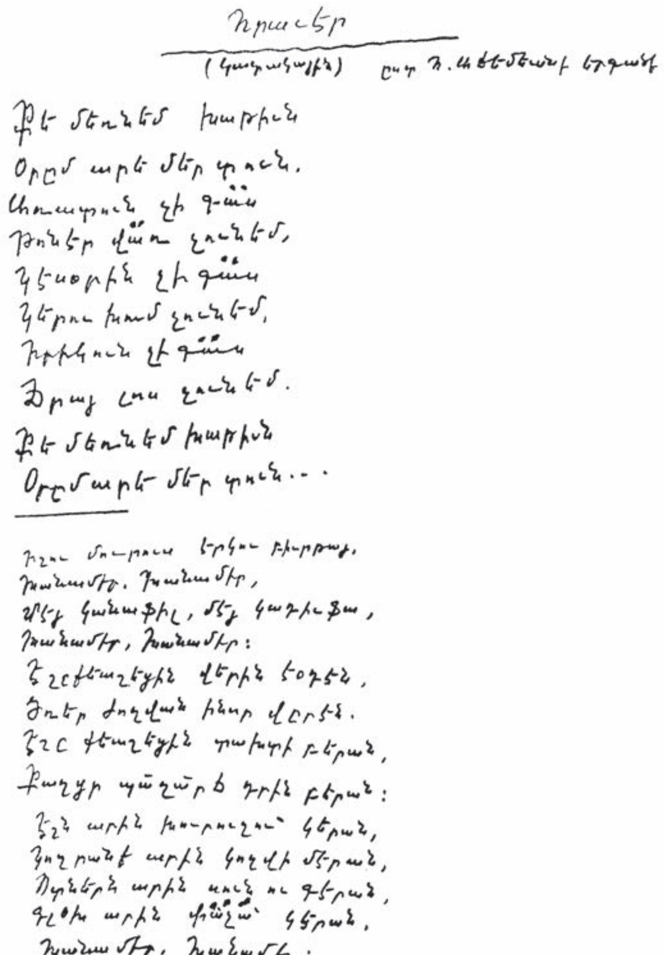

Նշանաւոր երգասաց Հայկ Անեմեանի անձանօթ երգերէն երկու օրինակներ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

Յապաղած օրինակներ Վանի ժողովրդական երգերէն, ձեռագիր ստացուած 1988ին, Մարսիլիայէն, վանեցի տիկին Գոհարիկ Կիւլպաստեանէն:

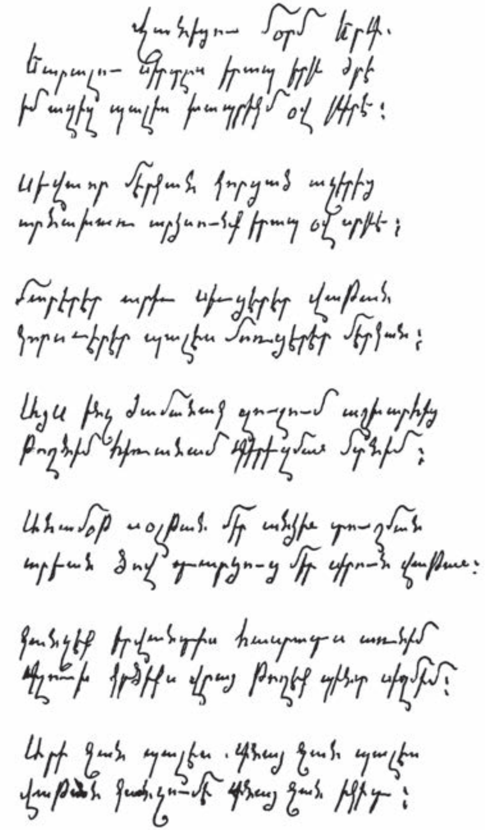

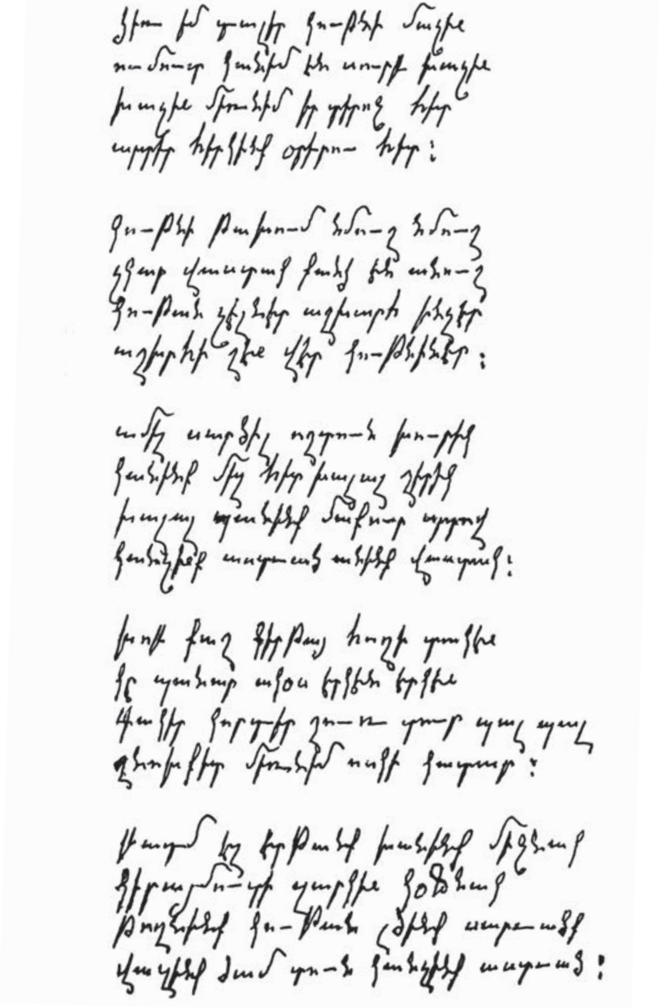

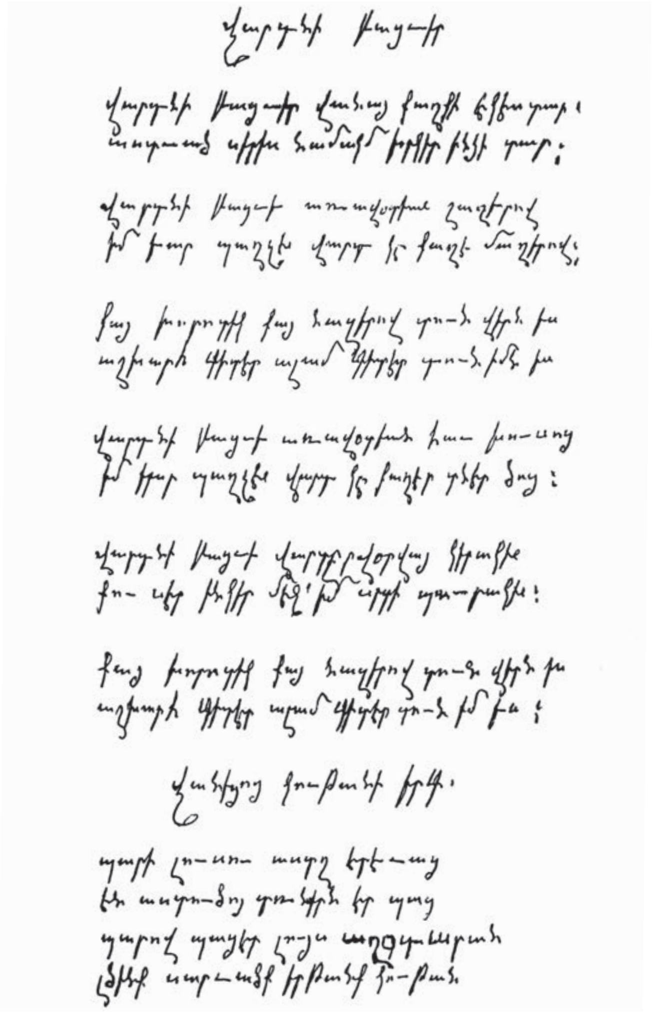

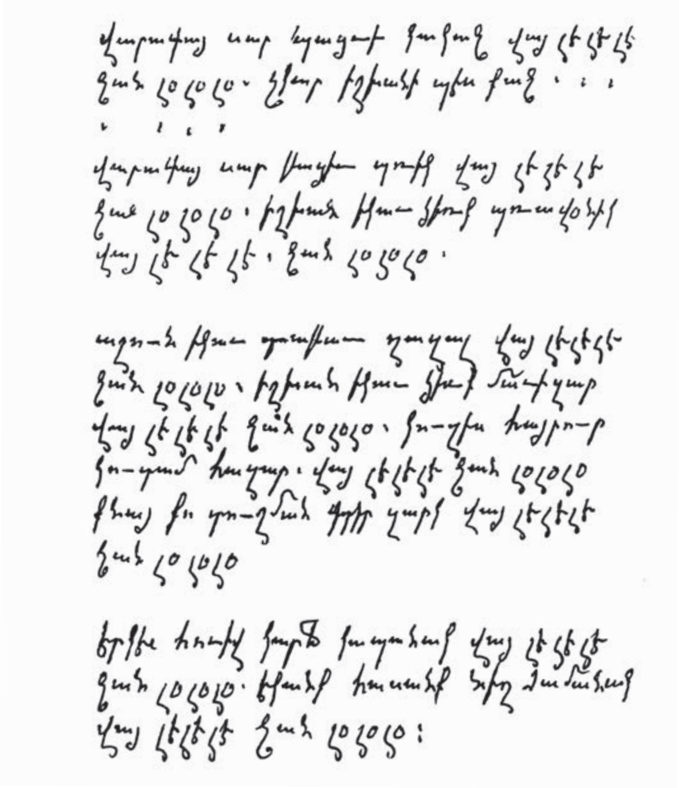

ԵԶՐԱՓԱԿԻՉ ԽՕՍՔ

Կոմիտասի մասին քիչ խօսեցանք: Ի՞նչ պիտի ըլլար հայ երգի ապագան, ո՞ւր մնացած պիտի ըլլար Հայ Երգը եթէ Կոմիտաս կատարած չըլլար իր գործը: Հայ երգահանները ո՞ր համաշխարհային դպրոցին կամ ուսմունքին աշակերտները պիտի ուզէին եղած ըլլալ՝ եթէ Կոմիտաս հիմնած չըլլար հայ ազգային ուրոյն ստեղծագործական դպրոցը: Կոմիտասը ոչ միայն հայ գեղջուկ-հողածին երգին գիտը ըրաւ՝ այլ մանաւանդ հիմնական պատուանդանի վրայ դրաւ հայ աշխարհին բնորոշ երգը՝ հանդիսանալով մշտավառ փարոսը բոլոր ժամանակներու հայ ստեղծագործներուն: Ան եղաւ գիտարարը – ի մասնաւորի – **զտարիւն երգային հայ բազմաձայներգութեան** (*a capella*):

Եւրոպական դասական բազմաձայնութիւնը, որուն հիմնաւոր գիտութեան եւ խստամարմին օրէնքներուն հմտացաւ Կոմիտաս Պերլինի մէջ (1896–1899), բազմաթիւ ձայներու միատեղ եւ միաժամանակ հնչեցնելու

եւ այդ բազմաձայն հրետանին իրարու հետ հաղորդակցութեան մէջ զարգացնելու արուեստ-գիտութիւնն էր, որ տակաւ կը զարգանար ժամանակին ընդմէջէն տեսաբաններու եւ յօրինող երաժիշտներու ջանքերուն եւ ներդրումներուն շնորհիւ: Կոմիտաս շուտով դէմ առ դէմ գտնուեցաւ այդօրինակ նոր եւ բեղմնաւոր ձայնարուեստին: Այդ առինքնող արուեստը կարելի՞ էր կիրարկել սկզբունքով միալար-միաձայն հայ գեղջուկ համեստ երգերուն, եւ այդ՝ ոչ թէ անպայման եւրոպական երգագեղարուեստը հայ միալար երգին «զօռով» պատշաճեցնելու սին յաւակնոտութեան գոհացում տալու համար, այլ **հայ տոհմիկ միալար երգագիծին նո՛ր իմաստ տալու հիմնաւոր պայմանով**: Հայ երգը հաճոյքի-ժամանցի առարկայ չէր Կոմիտասի մօտ, այլ կենսական շնչառութիւն, սրտի տրոփ, էութեան առանցք, այսինքն հայ իմացականութեան կորիզներէն մին: Արդ, նոր բան կարելի՞ էր ներմուծել հայ երգին մէջ: Այո՛, կարելի էր. բայց ինչպէ՞ս:

Հայ երգը՝ իր ինքնահոս բնականէն եւ բանահիւսական-կենցաղայինէն դէպի գրաւոր-ձայնագրեալի վերածուելէն ետք, ի՞նչ ձեւի տակ զայն պահպանել ու յետնորդ սերունդներուն փոխանցել: Հայ երգը արժանի էր որ աշխարհին ներկայանար ամբողջական նո՛ր տարազով, ու բարձրանար համաշխարհային մակարդակի՝ նո՛ր տարածքով եւ իր նախնական պարզուկ նկարագիրը ստանար նո՛ր իմացական տեսիլք

ու խտութիւն: Կոմիտաս, Պերլինի մէջ, հետզհետէ սկսաւ իր մտքին մէջ յղանալ **հայ բազմերգութիւնը**: Այսպէս, եթէ *ձայն* յղացքը վերացական ճայնանշային հնչողութիւն մըն էր՝ միայն ականջին եւ իմացականութեան գոհացում տուող, այդ նոյն ձայնը, բազմապատկուելով հանդերձ, ինչպէ՞ս կրնար խորապէս օգտակար ըլլալ հայ երգաշնչաւորումին: Հայ միաձիր երգը ճայնահնչիւն մը չէր միայն: Կոմիտաս հոն չէր տեսներ մի-միայն *կէտ-նոթա*ներով գոյացած *գիծ-մեղեդի*ներու շարքեր, որոնք պիտի բազմաձայնուին յատուկ տրամաբանական եւ ականջին հաճելի խիստ օրէնքներով: Կոմիտասին գիտը կը կայանար հաճելի ձայն/բազմաձայնէ անդին ընդնշմարուող ***երգ-խորանարդ*** տեսիլքին մէջ, այսինքն՝ Հայ Երգին համապատասխանող *բազմաերգութեան անջրպետ*ի մը տեսիլքը: Կոմիտասին համար հայ Երգը չէր կայանար քով-քովի դրուած քանի մը նոթաներու մէջ. այս վերջինները մաս կը կազմէին բազմանդամ բայց անտեսանելի ընտանիքի մը, որմէ անջատուած ու որբացած միաւորներն էին անոնք, տեսանելի-լսելի դարձած ընդերքային մերկ անդամը, ըսենք՝ անտեսանելի ծառի մը տեսանելի ճիւղը: Կոմիտաս փնտռեց ու գըտաւ հայ երգին ա՛յդ ծառը, հին ընտանիքը, ընդերքային խորանարդը, հին երգատոհմի մը միւս երգանդամները. այսպէս՝ Կոմիտաս յաջողեցաւ *բազմանդամացնել* մերկ-անդամ հայ երգը՝ *միջ-ընկերանեկա-*

նացնելով հայ երգին միալարութիւնը: Այս գիտով ի մի բերած եղաւ այդ միալարութեան իրարաընդե-լուզիչ բացակայ-աներեւութացած երգաձայնախմբա-ւորումները: Այսպէս, հայ միալար-միահոգի-միաբա-բախ-միատրոփ «ծուէն»ները դադրեցան տեղայնա-ցած «որբուկներ» ըլլալէ ու գտան իրենց հարազատ ընտանիքի միւս երգանդամ-որբուկները, այսինքն Կո-միտաս հայ միալար **էակ-երգը** «ամուսնացուց» ազգա-կից նմանօրինակ երգանդամի հետ, որպէսզի անոնք բազմանան ու բարգաւաճին՝ ո՛չ թէ օտարոտի *հար-մոնիա-պոլիֆոնիա* քիչ մը շատ անհարազատ օրէնք-ներու համաձայն, այլ իրենք իրենց հոլովումը ապրին՝ հարազատօրէն միախառնուելով իրարու հետ, եւ, այսպէս ձուլուելով իրարու մէջ՝ ստեղծեն հայկական ուրոյն եւ միատարր ձայնա-երգային կորիզ, այսինքն Հայ Երգային Ընտանիքը՝ իր համաստեղութեամբ:*

Օրինակով մը բացատրեմ թէ ինչ ըսել կ՚ուզեմ: Առ-

---

* Այս հատուածը փորձ մըն է բացայայտելու համար, '**Կո-միտասի Երկերի Ժողովածու**'-ի [ԿԵԺ] Բ. հատորի (Երեւան, 1965) Ռ. Աթայեանի «Խմբագրի Կողմից»ի, էջ 6, հետեւեալ հաստատումը՝

«... *Խմբերգային գրութեան մէջ Կոմիտասը մշակեց եւ բարձր զարգացման հասցրեց <u>պոլիֆոնիայի ու հարմոնիայի</u> իր ինքնատիպ արուեստը*»

եւ

«... *Կոմիտասն ստեղծեց չափազանց խորիմաստ ... ազգային երաժշտական կերպարներ ...*»:

նենք մեր բազմերգային հարազատագոյն օրինակներէն եղող, ոչ-ծաւալուն, «*Զաւարածեծ*» խմբերգին ‘պատմութիւնը’ (Կոմիտասի իւրաքանչիւր խմբերգ ունի իր ուրոյն *ընտանեկան* պատմութիւնը)։ Կոմիտասագէտ Ռոպերտ Աթայեան կ՚ըսէ թէ այս խմբերգը արդիւնքն է համալրման-միացման երեք ինքնուրոյն երգերու, «որոնցմէ ամէն մէկը պատկերում է ձաւար ծեծելու աշխատանքի մի դրուագը» (ԿԵԺ, հտր. 3, էջ 304)։ Ահա միայնակ-որբ երգային երեք անդամները որոնք «ընտանեկան» նոյն յարկին տակ բերուած են Կոմիտասի կողմէ։ Անոնցմով վերամիաւորուած է «*Զաւարածեծ*» խմբերգի տոհմերգային գերդաստանը եւ, այսպէս վերակազմաւորելէ ետք, Կոմիտաս ամբողջացուցած է անոր բազմերգային տոհմատունը։

Որո՞նք են «*Զաւարածեծ*» խմբերգին եռանդամ երգասիւները.

(ա) «*Վարէ, վարէ, վարէ լըման / վարէ վարանդ* (?) *հայու նըման*»՝ երկու անգամ (երգը կը կրկնուի նոյն եղանակով՝ առաջին ութ վանկերէն ետք, յաջորդ ութ վանկերուն հետ)։ Այս առաջին անդամը կը հնչեցնէն *ալթօ*-ները. ան ունի խիտ եւ խիստ, վանական լրջութիւն եւ ծանրակշռութիւն ներշնչող երգագիծ։ Ան ունի նաեւ իր արձագանգը, ըսել է նոյն երգը տարբեր բառերով՝ կրկին երկու անգամ ութ վանկանի։ *Ալթօ*-ները առանձին չեն. անոնց

կ՚ընկերակցին բամբերը (*պաս*)՝ կտրտուած, ծանր լռութիւններով ընդմիջուած. *պաս*-երուն բառերը կանչային միջարկութիւն-ձայնարկութիւններ են, որպէս մարդկային կենարար աշխատանքին զուգահեռ մարդ-ոգիի ներկայութեան ֆիզիքական պարտադիր փաստ – այսպէս՝ «*Հա՛, հը՜մ, հա՛* .... *հը՜մ հա՛*», երկու անգամ: Այսպէս երգային սանդը կը ստանայ առաջին «հարուածները», որոնք հացահատիկը պիտի վերածեն կենսատու օրհնութեան: Այս կոշտ բայց կուռ բացագանչութիւններու ետին պէտք է տեսնել օրհնուած ցորենին ուղղուած անբառելի աղօթք կամ սէր ու ցրնծութիւն, եւ ոչ թէ յոգնածութիւնը ցրուելու օգնող կախարդական հրայրք:

(բ) Մինչ բամբերը կը շարունակեն իրենց անդնդախոր շնչերգութիւնը՝ «*Հա հըմ հա* .... *հըմ հա*», ներս կը մտնեն զիլերը (*սօփրանօ*): Անոնք կը ներմուծեն այս «ընտանիք»ին երկրորդ տոհմերգանդամը՝ միշտ երկու անգամ ութ վանկանի ձեւաչափով՝

> «*Հազար բարի բաժնէ վերէն* /
> *փունջ ըռեհան բուսէ վերէն*»:

Թենոր-ները կը զուգերգեն զիլերուն հետ, բայց յանկարծ *պաս*-երը կը նախանձին *թենոր*-ներուն եւ, վայրկեանի մը համար մոռնալով իրենց «հա, հըմ, հա»ները, կը մեղեդիանան ու կ՚երգեն երկ-

րորդ ութվանկանի հատուածը՝ «*փունջ ըռեհան բուսէ վերէն*»ը: Ամբողջ հատածը կը յանգի երկար ձայներու՝ բոլորին կողմէ, կարծես կը պատրաստուին տալու վերջին գրոհը: Կարեւոր է գիտնալ թէ այստեղ, նաեւ ո՛չ մէկ տեղ Կոմիտասի հոգիին պրիսմակէն անցնող հայ երգի մէջ, մենք չենք լսեր երբե՛ք մեղրածորան, մեղկացնող, թաւշամարմին, նոյնիսկ քքուաշունչ մեղեդի: Հոս՝ մանաւանդ: Հայուն բնական հող-ցորեն-քրտնաջանի յատուկ չարքաշութիւնը վանած է բոլոր տեսակի մեղկութիւնները, պարզելով ուղիղ հակապատկերը, օրինակ, իտալական կամ ռոմանթիկ օփերաներու *արիա*-ներուն: Կը բաւէ լսել, համոզուելու համար, երրորդ երգանդամը այս կախարդական բայց, ավա՜ղ, շատ կարճ խմբերգին:

(գ) «*Վարէ, վարէ, վարէ հը՛մ հա՛*», երկու անգամ, կրկին ութ վանկանի տողեր: Այս անգամ կշռոյթն ու ընթացքը (*թեմփօ*) հիմնովին կը կերպարանափոխուին: Այսպէս, երեք «տոհմաերգասիւները» ‘խօսք մէկ ըրած’ կը լծուին երկրաշարժային ցնցումներով տօներգելու ցորենի կամ սանդի փառքը, իսկական տոհմային մեծ խրախճանք՝ երբ բոլոր հինգ ձայները (երկու կարգ *թենոր*) միատեղ, արբեցած, կը փառաբանեն բնութեան եւ երկինքհողի բերքը: Բոլոր տոհմանդամները հոն են, զինար գրկած, միամարմին եւ միահոգի: Ամէնէն

«ուրախ»ները զիլերն են՝

«Վարէ հա՛, ջանէ հա՛, վարէ հա՛, հը՛մ հա՛»

երկու անգամ, 11 վանկանի ցնծերգութիւն՝ 2/4 չափի մէջ: Կոմիտաս մազաչափ չի շեղիր երգին ներքին լարումէն, հաստատուն ուղեգծէն. «ճաւարածեծ»ը կը մնայ ինչ որ է. կը զարգանայ սանդի ծեծահարումը՝ ոչ մեղեդիական համակարգով, այլ հուժկու կշռութային ցնծայորդ երգահարուածներով: Երկրորդ *թենոր*-ներն ու բամբերը կը ներկայացնեն փոխն ի փոխ սանդին հասած շեշտակի հարուածները, *ալթօ*-ները նոյնպէս բացագանչական շեշտերով կը հետեւին վերիններու ձայնահարուածներուն: Կենսափառատօնը պանծացնողները գլխաւորաբար զիլերն ու առաջին *թենոր*-ներն են՝ «*Վարէ հա՛, ջանէ հա՛,...*», լուսերգութեան մէկ նոր դրսեւորում, ուր «լոյս»ը արդարօրէն կը շողայ ու կը խտանայ ծեծուած հացահատիկէն:

Այս երրորդ՝ վերջին հատուածը պէտք է կատարել աւելի քան երկու անգամ, իրարու ետեւէ՝ հետզհետէ արագացնելով սկզբնական ընթացքը՝ տրուած ըլլալով որ ան կը մարմնացնէ արբեցումի գագաթնակէտը, հողիաշխատանքի փառքը. ան, արդարեւ, աշխատանքի վեհութեան ծոցէն բարձրացած բնական եւ գերբնական աղօթքն է՝ բնութեան, Աստծու եւ հայ-մարդ ա-

բարածին ուղղուած:

Այս կարգի վեհագոյն օրինակն է «*Լոռու գութաներգը*» Վարդաբլուր գիւղի ոճով, որուն գիտական մանրամասն վերլուծում-քննարկումը կատարած է ի՛նքը՝ մեծն Կոմիտասը («Նաւասարդ» Տարեգիրք, Ա, 1914, Պոլիս, էջ 312–341):

Հեշտ գործ մը չէ մի քանի սեղմ էջերու մէջ խտացնել, այսքան հարազատօրէն, վաւերականօրէն ու վեհօրէն, մեր հի՜ն-հի՜ն առօրեան վերակոչող սոյն աշխատանքային երգը: Ահա աւելի քան դասական օրինակ-բնորդ մը, անսայթաք ուղեգիծ մը ապագայ մեր բոլոր յօրինող երաժիշտներուն, ուրկէ կարելի է ըմպել անմահական նեկտարը եւ հայօրէն հզօրանալ՝ սերտելով Կոմիտասեան հրաշագործ, հայակորիզ շունչը, մտերմանալէ ետք անոր անմերձենալի եւ աստուածային մեծութեան հետ:

Տեղ մը ըսուած է՝

«... *Ելաւ ծիածան Մասիսի արցունքից*»:

Մենք ալ կրնանք աւարտել, ըսելով՝ «Ծնած էր ան մաքրամաքուր ադամանդեայ հայ գիւղացի ընդերքէն – յարգանք մեր մեծագոյն Հայուն»:

Պետրոս Յ. Ալահայտոյեան
(Կլենտէյլ, Գալիֆ., 2014)

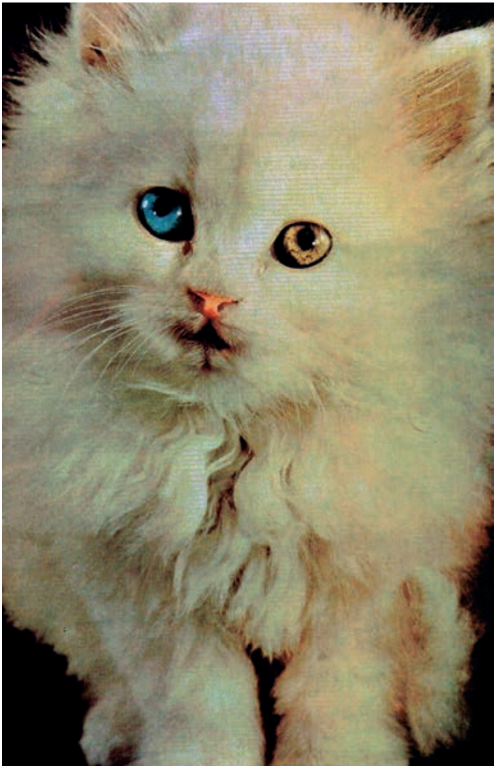

Վանի սաթագոյն եւ կապուտաչեայ կատուն

ՑԱՆԿ ԽՏԱՍԱԼԻԿՆԵՐՈՒ ՊԱՐՓԱԿԱԾ ԵՐԳԵՐՈՒ

ՎԱՆ - CD I – 17 երգ

1) ՀԷՐԻՆ ՀԷՐԷՐԻՆ (4:00)
2) ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՎԱՆԵՑՈՒ ԵՐԳԸ (4:40)
3) ԷԼԷՔ ԷՐԹԱՆՔ ՍԱՐԵՐ ՍԷՅՐԱՆ (3:28)
4) ԾՈՎԻ ԽԱՒՔՄ ԿԱՐ/ԲՕՍՏԱՆ (4:15)
5) ԼԱԼՈՒԽԱՆ (6:17)
6) ՇՄԱՄՕ (3:55)
7) Ջ/ՃԻՆԱՐ (6:05)
8) ԱԽ ՄԱՐԷ (4:42)
9) ԴԷ ԿՆԱ ԿՈՒԳԵԱՄ (2:03)
10) ՏԱՆՍՈՎ ԱՐԷ ԵԱՐ (3:48)
11) ԳՈՒԹՆԻ ԵՐԳԸ (2:03)
12) ՏՕ ՏՂԱՅ ԼԱՒՕ ՉԻ (ՉԻՍ) ԳԵՏՆ ԸՆՑՈՒ (3:30)
13) ԱՆԲԱԽՏԸ (4:33)
14) ԱՐՄԱՂԱՆ (3:52)
15) ԱՐԱՐ-ՎԱՐԱՐ (1:31)
16) ԱԽ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔ (3:32)
17) ՎԱՆ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ (3:32)

ՎԱՆ - CD II – 33 երգ

1) ՋՕՂՈՐՄԻ
(երգասաց՝ Հայրիկ Մուրատեան) (2:45)

2) ՄՈԿԱՑ ՄԻՐԶԷ
(երգասաց՝ Անահիտ Հալապի) (2:13)

3) ԿԱՐՈՍ ԽԱՉ
(երգասաց՝ Անահիտ Հալապի) (1:48)

4) ԿԱՐՈՍ ԽԱՉ
(երգասաց՝ Աւետիս Պուլուզեան) (2:53)

5) ԿԱՐՈՍ ԽԱՉ
(երգասաց՝ Անահիտ Հալապի) (1:54)

6) ԼՈՐԻԿ
(երգիչ/դաշնակ՝ Յակոբ Ասատուրեան/
Ալան Յովաննէս – կարեւոր փաստաթուղթ/
ունկնդրութեան համար) (1:47)

7) ԼՈՐԻԿ
(երգասաց՝ Ենովք Ղազարեան) (1:54)

8) ՎԱՆԱՅ ՏԱԼ-ՏԱԼԱ
(երգասաց՝ Ենովք Ղազարեան, ապա՝ Մարօ
Նալպանտեան Բալուհին) (1:59)

9) ՇՈՂԳԱՄԻ ԵՐԳԸ
(երգասաց՝ Ենովք Ղազարեան) (3:30)

10) ԲԱՐԻ ԼՈՒՍՈՅ
(երգասաց՝ Աւետիս Պուլուզեան) (1:48)

11) ՎՈՒՅ ԱԼԵՔՍԱՆ
(երգասաց՝ Հայկ Աճեմեան) (2:29)

12) ԱՆՏՈՒՆԻ
(անծանօթ երգասաց. տարբեր Կոմիտասինէն, նոյն բառերուն վրայ – անգտանելի) (1:05)

13) ՀԱՊՐՊԱՆ
(երգասաց՝ Ե. Ղազարեան) (2:36)

14) ԴԱՐԴՕ
(երգասաց՝ Ենովք Ղազարեան) (0:20)

15) ԴԱՐԴՈՅ
(երգասաց՝ Նշան Մօսիկեան) (2:16)

16) ԾՈՎՈՒ ՀԱՒՔ
(երգասաց՝ Արմէն Մօսիկեան) (1:20)

17) ԹԱՄԱՐ ԱՂԷՆ
(երգասաց՝ Աւետիս Պուլուզեան) (2:57)

18) ԱՄԱՆ ՋՈՒԼՕ
(երգասաց՝ Ենովք Ղազարեան) (1:36)

19) ՕԽԹՆ ՕՐ
(երգասաց՝ Էօժէնի Թուխանեան) (2:20)

20) Օխ, ԼԷ, ԼԷ, ԼԷ
(երգասաց՝ Ենովք Ղազարեան) (1:07)

21) ԿՈՏ ՈՒ ԿԷՍ
(երգասաց՝ Հայկ Աճեմեան) (0:22)

22) ԼԱՃՈՒ ՄՕՐ
(երգասաց՝ Հայկ Աճեմեան) (0:53)

23) ՓԵՍԻ ԹՌԱՇ – Թագուորի գովք
(երգասաց՝ Աւետիս Պուլուզեան) (2:40)

24) ԽԱՆԷ, ԽԱՆԷ – Սանդի երգ
(երգասաց՝ Աւետիս Պուլուզեան) (2:30)

25) ՊԱՐ
(երգասաց՝ Ենովք Ղազարեան) (1:16)

26) ՀԱՄ ԿԻՒԼ ՀԱՄ ՎԱՐԴ ՀԱՄ ՆԱՐԳԻԶ
(երգասաց՝ Ենովք Ղազարեան) (2:30)

27) ԱՂՈՒԷՄՆ ԵԿԱՒ
(երգասաց՝ Էօժէնի Թուխանեան) (0:33)

28) ԱՅՍՕՐ ՏՕՆ Է
(երգասաց՝ Էօժէնի Թուխանեան) (0:42)

29) ԱՐԷ ՄԱՅՄՈՒԿԷ
(երգասաց՝ Էօժէնի Թուխանեան) (1:20)

30) ԻՄ ՉԻՆԱՐԻ ԵԱՐԸ
(երգասաց՝ Ենովք Ղազարեան) (0:54)

31) ԿԱՏԱԿԱՅԻՆ ՊԱՐԵՐԳ
(երգասաց՝ Վաղարշակ Շահինեան) (1:44)

32) ԱԼՄՕՆ ՈՒ ՍԱԽՕՆ
(երգասաց՝ Հայկ Աճեմեան) (2:55)

33) ԼԱԼՎԱ
(շար – 8 պարեղանակ) (4:15)

Հ.Բ.Ը.ՄԻՈՒԹԵԱՆ
ՎԱՀՐԱՄ ԱՊՏԱԼԵԱՆ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Թիւ 1. **ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆ «ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ»** 1984
խմբագրութիւն՝ Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան

Թիւ 2. **ԷՋԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ՄՏԱԾՈՒՄԷՆ** 1986
հեղինակ՝ Դոկտ. Սեդա Պարսումեան-Տատոյեան

Թիւ 3. **ԳՈՅԱՊԱՅՔԱՐ**, 1987
հեղինակ՝ Ենովա Պետեան

Թիւ 4. **ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱԼԷՊԻ ՕԹԵԼ ՊԱՐՈՆԻ**
եւ
ԱՐՄԷՆ ՄԱԶԼՈՒՄԵԱՆԻ (ՊԱՐՈՆ) ՆԱՄԱԿԱՆԻՆ 1987
հեղինակ՝ Տոքթ. Թորոս Թորանեան

Թիւ 5. **ԱՐՄԵՆԻԱ, ՍՈՒԲԱՐՏՈՒ ԵՒ ՍՈՒՄԵՐ. Հնդեւրոպական հայրենիքը եւ Հին Միջագետք** 1988
հեղինակ՝ Մարտիրոս Գաւուքճեան

Թիւ 6. **ԲՐԻՏԱՆԻԱ եւ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ 1915–1923** 1994
հեղինակ՝ Դոկտ. Ագապի Նասիպեան

Թիւ 7. **ՎԱՆ-ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԲՆՈՐՈՇ ԵՐԳԱՅԻՆ ՆՄՈՒՇՆԵՐ (հեղինակի հաւաքածոյէն)** 2015
հեղինակ՝ Պետրոս Յ. Ալահայտոյեան

Սկիզբ տպագրութեան՝ Փետրուար 2015
Աւարտ տպագրութեան՝ Ապրիլ 2015
Տպաքանակ՝ 500

DESIGN AND PRINTING:
CHIRAK PRINTING – PUBLISHING

Printed in Lebanon, 2015

կը ներկայացնէ Կոմիտասի «Հարսանեկան Ծարք»էն իրարայաջորդ կտորներ:

Ալահայտոյեանի ամենահիմնական եւ մնայուն գործը կը հանդիսանայ անկասկած՝ տարիներու վրայ երկարաձգուող իր երգահաւաքի եւ վկայաքաղի հետազօտական գործունէութիւնը: Ցեղասպանութեան 70 եւ Կոմիտասի մահուան 50 ամեակներուն առիթով՝ կ՚որոշէ, անմահն Կոմիտասի օրինակին անսալով, շրջագայիլ Սփիւռքի հայահոծ շրջաններն ու քաղաքները, մասնաւորաբար Փարիզի, Սէն Ռափայէլի, Հալէպի, Աթէնքի, Տիթրոյիթի, Լոս Անճելըսի հայկական ծերանոցները, եւ հարցափորձել 1915-Ցեղասպանութենէն վերապրող մեր երեց մամիկներն ու պապիկները՝ ձայնագրիչ գործիքի վրայ արձանագրելով մինչեւ յետին մանրամասնութիւնները անոնց վկայութիւններուն եւ ազատագրուած իրենց կեանքին:

1986-ին, իր երգահաւաքի գործունէութիւնը կը շարունակէ Միացեալ Ամերիկայի տարածքին՝ հրաւէրովը Պոսթընի «Զօրեան Հիմնարկ»ին:

1987-ին, հրաւէր կը ստանայ «Սփիւռքահայութեան Հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէ»էն, Երեւան, եւ իր Ֆրանսա եւ այլուր հաւաքած հայ ազգակրական երգերու փունջ մը կը նուիրէ «Կոմիտասի Անուան Երաժշտանոցի Բանահիւսական – Ազգակրական Կաբինետ»ին:

1988-ին կրկին կը հրաւիրուի Հայրենիք, այս անգամ հրաւէրովը «Երեւանի Ռատիօ»յին, եւ առիթը կ՚ունենայ ծանօթանալու երգիչ Հայրիկ Մուրադեանին, փրոֆներ Ալինա Փահլեվանեանին եւ Արուսեակ Սահակեանին, ազգագրագէտ – բանահաւաք Վերժինէ Սվազլեանին, եւ մանաւանդ բեղուն կոմիտասագէտ Ռոբերտ Աթայեանին:

1995-ին, վերջնականապէս կը հաստատուի Կլենտէյլ – Գալիֆորնիա՝ ուր կը շարունակէ պարապիլ իր ազգակրական – երաժշտագիտական հաւաքածոյին զարգացման աշխատանքներով:

2009-ին, «Դրազարկ Հրատարակութենէն»՝ լոյս կը տեսնէ իրմէ *Բալուի եւ Տարածաշրջանի 72 Երգեր*ու նուիրուած հատորը:

Ներկայիս վերահրատարակութեան կը պատրաստէ ժամանակին Պէյրութի մէջ լոյս տեսած Բարսեղ Կանաչեանի ամբողջական խմբերգներն ու մեներգները՝ որպէս *Բարսեղ Կանաչեան – Ամբողջական Գործեր*:

Bat'umi
Khulo
K'eda
Acharistsqali
Kemalpaşa
Poso
Arhavi
Hopa
Borçka
Fındıklı
Damar
Şavşat
Artvin
Ardeşen
Pazar
Ardanuç
Çayeli
Güneysu
Ortaköy
Çamlıhemşin
Trabzon
Rize
İyidere
Eynesil
Çarşıbaşı
Görele
Tirebolu
Vakfıkebir
Akçaabat
Arsin
Araklı
Of
Kalkandere
Espiye
Şalpazarı
Yomra
Sürmene
Hayrat
Yusufeli
Olur
Çanakçı
Tonya
Düzköy
Güneyce
İkizdere
Yağlıdere
Doğankent
Maçka
Sumela
Köprübaşı
Çaykara
Kılıçkaya
Şenkaya
Kürtün
Koknar
Bağbaşı
Uzundere
Oltu
Torul
İspir
Yukarıkatikli
Sarıkamış
Narman
Gümüşhane
Aydıntepe
Çoruh Nehri
Pazaryolu
Şekerli
Tortum
Bayburt
Karakurt
Alucra
Salyazı
Şebinkarahisar
Şiran
Köse
Horasan
Aras
Çamoluk
Kelkit
Pasinler
Köprüköy
Gölova
Otlukbeli
Aşkale
Ilıca
Erzurum
Refahiye
Karayazı
Tercan
Erzincan
Çayırlı
Altıntepe
Üzümlü
Mercan
Tercan Barajı
Tekman
Euphrates
Tanyeri
Tuzla Çayı
Kemah
Çat
Pülümür
Hınıs
Karaçoban
Yedisu
Peri Suyu
Karlıova
İliç
Ovacık
Kiğı
Akdoğan Gölü
Malazgirt
Yayladere
Adaklı
Varto
Bulanık
Nazımiye
Özlüce Barajı (planned)
Hozat
Tunceli
Erentepe
Haçlı Gölü
Çemişkezek
Mazgirt
Solhan
Karakoçan
Bingöl
Nazik Gölü
Ahlat
Keban Barajı
Pertek
Korkut
Muş
Keban
Kovancılar
Murat Nehri
Genç
Hasköy
Nemrut Gölü
Elazığ
Palu
Güroymak
Tatvan
Baskil
Karakaya Barajı
Dipni Barajı (planned)
Arıcak
Kulp
Kayser Barajı (planned)
Bitlis
Hazar Gölü
Lice
Hani
Sason
Sivrice
Maden
Eskimalatya
Arslantepe
Kale
Dicle
Dicle Barajı (planned)
Silvan Barajı (planned)
Kralkızı Barajı (planned)
Batman Barajı
Kozluk
Malatya
Doğanyol
Ergani
Kocaköy
Hazro
Silvan
Baykan
Şirvan
Çüngüş
Pütürge
Çermik
Aydınlar
Sincik
Aldus
Devegeçidi Barajı
Diyarbakır
Kurtalan
Siirt
Tigris
Batman Çayı